

RN 217

DRUŽBA IN PROSTORSKI RAZVOJ SLOVENIJE
PRVO FAZNO POROČILO

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO
Trg francoske revolucije 7
1000 LJUBLJANA, SLOVENIJA
tel. 061/ 200-27-11
faks: 061/ 200-27-34
E-pošta: ig@uni-lj.si

november 1999

NALOGA

DIAGNOSTIČNI DEL NALOGE

DRUŽBA IN PROSTORSKI RAZVOJ SLOVENIJE

Opredelitev stanja družbenega razvoja in družbeni vidiki prostorskega razvoja na državni regionalni ravni. Opredelitev problemov, ki jih saljev, opredeljena izjemnih
splošnih družbenih in kulturnih vrednot države, razmerje do leta 2020 in opredelitev razvoja
družbenega stanja.

1. fazno poročilo

Nosilec: dr. Jernej Zupančič

Naročnik:
Ministrstvo za okolje in prostor
Urad za prostorsko planiranje
Dunajska 47
SI-1000 Ljubljana

November 1999

DRUŽBA IN PROSTORSKI RAZVOJ SLOVENIJE

PRVO FAZNO POROČILO

november 1999

DIAGNOSTIČNI DEL NALOGE

Vsebuje:

Opredelitev stanja družbenega razvoja in družbenih vidikov prostorskega razvoja na državni regionalni ravni, opredelitev problemov in razvojnih strateških ciljev, opredelitev ključnih splošnih družbenih in kulturnih vrednot danes, v razmerju do leta 2020 in opredelitev težen družbenega razvoja.

1.1.2. SLOVENIJA

Prebivalstveni razvoj je šele vzpostavljen v številnih državah poobčen, obstajajo pa tudi številne države, ki so jih povzročili predvsem drugačni politični in ekonomski pogoji po drugi svetovni vojni. Demografske značilnosti Slovenije (družabnega teritorialnega obsega) do leta 1940 so bile predvsem naslednje:

- izredno močno odseljevanje v večini obdobja; pa ocenah naj bi bil negativen migracijski saldo v obdobju 1870-1940 okrog 500.000 ljudi;

- vsiljeni kopenski prenos nizkega prebivalstva (rodna, znižana) so se z zahodnoslovenskimi nižjimi ravninami in nižjimi deli Slovenije je prvotno fazo demografske tranzicije končala okoli leta 1940, medtem ko v 20-ih letih 20. stoletja;

1. DEMOGRAFSKI IN SOCIALNI RAZVOJ

1.1. Prostorsko-demografska problematika

(Peter Repolusk, Inštitut za geografijo)

1.1.1. EVROPSKE PRIMERJAVE

Večina držav članic Evropske zveze se srečuje s tremi skupinami problemov na področju prebivalstvenega razvoja (ESDP, 1997):

- nizka stopnja prebivalstvene rasti zaradi nizke rodnoti in s tem nizke reproduktivne sposobnosti prebivalstva; začetek upadanja števila prebivalstva je ob zdajšnjih demografskih trendih pričakovati okrog leta 2008, večina držav članic pa naj bi se s tem problemom srečala v obdobju 2025-2035;

- staranje prebivalstva zaradi nizke rodnoti ter podaljševanja trajanja življenja; to skupaj z povečevanjem števila ločitev ter zgodnejšim ekonomskim in bivanjskim osamosvajanjem mladih povečuje število manjših gospodinjstev ter povpraševanje po stanovanjih; nizki rodnoti navkljub omenjeni trendi prispevajo h krepitvi posameznih urbanizacijskih trendov, zlasti k rastočim potrebam po novih urbaniziranih površinah;

- rastoča vloga migracij pri rasti števila prebivalstva in njegovem prostorskem prerazporejanju; mednarodne migracije so kljub temu, da so šibkejše kot pred desetletji, v državah EZ leta 1995 (predvsem zaradi nizke rodnoti) predstavljale 75 % rasti prebivalstva; notranje migracije (znotraj države, upravne ali funkcijske regije) kažejo splošno tendenco koncentracije prebivalstva na širših območjih najbolj urbaniziranih in gospodarsko razvitih območij; s tem povezani negativni procesi v manj urbaniziranih območjih so nesposobnost prebivalstvene reprodukcije, počasen razvoj infrastrukture in števila delovnih mest; nasprotno območja koncentracije doživljajo kritične meje gostot (prometa, pozidanih površin, prebivalstva), slumizacijo in segregacijo (zniževanje bivalne kakovosti nekaterih urbanih predelov) ter ekološke probleme.

1.1.2. SLOVENIJA

Prebivalstveni razvoj je širše evropskemu v številnih črtah podoben, obstajajo pa tudi številne razlike, ki so jih povzročili predvsem drugačni politični in ekonomski pogoji po drugi svetovni vojni. Demografske značilnosti Slovenije (današnjega teritorialnega obsega) do leta 1940 so bile predvsem naslednje:

- izredno močno odseljevanje v večini obdobj; po ocenah naj bi bil negativen migracijski saldo v obdobju 1850-1940 okrog 500.000 ljudi;

- vitalne komponente razvoja prebivalstva (rodnost, smrtnost) so se z zahodnoevropskimi začele izenačevati šele koncem 19. stoletja; Slovenija je prešla fazo demografske tranzicije kasneje kot večji del Evrope (šele v 50-ih letih 20. stoletja);

- industrializacija in urbanizacija sta ostajali prostorsko omejeni na tako imenovani "slovenski industrijski polmesec" (Gorenjska-Ljubljana-Zasavje-Celje-Maribor); delež kmečkega prebivalstva je do konca obdobja presegal 50 %.

Povojni prebivalstveni razvoj označujejo naslednje značilnosti:

- upadanje rodnosti, še zlasti v osemdesetih letih; najbolj drastični padci so v zadnjem obdobju značilni za leta 1989, 1992 in 1997; nataliteta (9,5) in celotna rodnost (1,29) sta med najnižjimi v Evropi ter tudi nižji od vrednosti za sosednje (tudi zgodovinsko in kulturno podobne) države; rodnost je že dolgo pod nivojem naravne demografske reprodukcije; rodnost je zaradi premikov rojstev v kasnejša fertilna obdobja pri ženskah (rojenih v šestdesetih letih in kasneje) najverjetneje podcenjena, kljub temu pa za vse tipe demografskih projekcij (nizka, 1,89 mil. prebivalcev leta 2020, srednja 2,05, visoka 2,21) velja, da bo naravna rast v prihodnjih desetletjih negativna, kar se je že zgodilo v letih 1993 in 1997. Posledica je ostarevanje prebivalstva. Slovensko prebivalstvo sicer ni med najstarejšimi v Evropi, vendar se je v preteklih petnajstih letih zelo postaralo. Povprečna starost moških je 35,5 in žensk 39,0 let. Staranje je deloma povezano s podaljševanjem verjetnosti trajanja življenja (70 let za moške in 78 za ženske, kar je več kot v Vzhodni in manj kot v Zahodni Evropi) zaradi višjega življenjskega standarda; ostarevanje je še posebej pereče na podeželju s problemi depopulacije in v nekaterih starih urbaniziranih območjih ali delih mest (Šircelj 1995, 1998, Vertot 1996);

2. Posebno vprašanje je vključanje in vračunavanje priselcev prebivalstva v Slovenijo.

- odseljevanje Slovencev zaradi političnih (prvo desetletje po vojni) in gospodarskih (nekako do leta 1980) vzrokov v države Zahodne Evrope in na druge kontinente; kompenzacijske migracije (številčno) iz drugih delov nekdanje Jugoslavije so bile močne sredi šestdesetih let ter predvsem v obdobju 1975-1982; slednji tok se je zaradi gospodarske recesije znižal v osemdesetih letih in je bil v letih 1991 in 1992 zaradi političnih vzrokov celo negativen, ponovno pa narašča po letu 1995; priseljevanje iz drugih delov nekdanje Jugoslavije je nekoliko dvignilo nataliteto, saj je bilo priseljeno prebivalstvo večinoma mlado ter po spolu dokaj izenačeno (le v prvih imigracijskih fazah je bila priseljena populacija izazito večinsko moška); vendar se končna rodnost priseljenih žensk ne razlikuje bistveno od tiste pri Slovenkah;

- priseljevanje z območij nekdanje Jugoslavije je imelo še nekatere druge posledice; kompenzacijski tok ni bil usmerjen v območja, od koder izvira večji del zdomcev (vzhodna Slovenija), pač pa se je usmerjal predvsem v urbana in zaposlitvena središča osrednje in zahodne Slovenije; izobrazbena sestava priseljenih je bila nekoliko slabša od zdomske (primerjave za obdobje okrog leta 1980): med zdomci jih je imelo osnovno šolo ali manj 51 %, poklicno ali strokovno šolo 33%, gimnazijo, višjo ali visoko šolo 5 %; ustreznimi odstotki za priseljence so bili 67 %, 18 % in 15%; migracije z območij nekdanje Jugoslavije so v obdobju 1975-1990 predstavljale več kot tretjino rasti prebivalstva; skupaj z učinkom na rodnost je bila slaba polovica populacijske rasti v tem obdobju povezana s spreminjanjem narodnostne sestave, predvsem v večjih zaposlitvenih središčih in njihovi okolici;

- Slovenija se je po vojni močno deagrarizirala (l. 1991 pod 10 % kmečkega prebivalstva) ter urbanizirala - suburbani tip je površinsko in populacijsko celo močnejši od čisto urbanega; vzporedno s tem je prišlo do močnih prerazporeditev prebivalstva; izoblikovala so se območja koncentracije prebivalstva (27 % površine % površine % s 76 % prebivalstva leta 1991 in z gostoto nekaj pod 300 prebivalcev na km²) in depopulacije (66 % površine s 24 % prebivalcev ter gostoto 37); glede na tipe ekonomsko-geografskega razvoja lahko govorimo o

urbano-industrijskem tipu z 33 % površine in 60 % prebivalstva, kjer so nadpovprečno skoncentrirana tudi delovna mesta, o prehodnem tipu (42 in 30 %), ki ohranja število prebivalstva ter o podeželsko-agrarnem tipu (25 in 10 %), ki je izrazito depopulacijsko območje; območja najmočnejše depopulacije so danes v južni, zahodni in severovzhodni Sloveniji (zahodni del Alp, dinarske planote in podolja, Pokolpje, Haloze, Goričko,...); delež površin s povprečno ali nadpovprečno prebivalstveno rastjo in gostoto prebivalstva je vse manjši; prazni se večina območij nad nadmorsko višino 500 m in reliefno razgibane pokrajine s povprečnim naklonom nad 12° (Perko 1998, Ravbar 1998).

1.1.3. VSEBINSKI PROBLEMI DELA NA PROJEKTU

1. Naravna rast se bo po predvidevanjih demografov izenačila z vrednostmi za sosednje države, kar pa še vedno ne bo zadostovalo za ugodnejši demografski razvoj. Ne glede na v perspektivi številne neugodne lastnosti negativne naravne rasti je potrebno upoštevati še druge prebivalstvene strukture in razvojne trende, ki so zlasti pri prostorsko-populacijskem razvoju enako pomembne: izboljševanje izobrazbe, bivalnega standarda, položaj posebnih skupin prebivalstva (otroci, ostareli,...). Poleg zgolj številčne in prostorsko-razporeditvene komponente bi bilo potrebno bolj upoštevati še elemente kakovosti prebivalstvenih struktur ter s tem kakovosti bivanja (Jakoš, 1996).

2. Posebno vprašanje je vklapljanje in vrednotenje priselitev prebivalstva v Slovenijo. Demografske projekcije predpostavljajo, vsaj srednjeročno, da je naravna rast možna le s priseljevanjem mlajšega prebivalstva od drugod (z območij nekdanje Jugoslavije). Zastavlja pa se več pomembnih vprašanj:

- zaposlitvene in bivalne možnosti za novo prebivalstvo;
- kakšno prebivalstvo (po izobrazbeni sestavi) in od kod naj bi se priselilo;
- ali imigracije v razvitem svetu pomenijo tako pomemben element rodnosti, ki naj bi tudi kompenzirala vzporedne negativne učinke - dolgoročno oblikovanje kulturno ločenih skupin in potencialnih konfliktov (številni primeri v državah EZ);
- v primeru selektivnega principa imigracij (strokovnjaki,...) se postavljata dve vprašanji: ali je Slovenija dejansko dovolj privlačna ter ali je zares nujno geografski prostor migracij v Slovenijo permanentno ožiti samo na Jugovzhodno Evropo.

3. Slovenija je dežela permanentnega odseljavanja Slovencev. Tako je bilo tudi po 2. svetovni vojni. Političnim emigracijam so sledile zdomske. Zdomci (več kot 50.000) so bili vse do pred nekaj leti šteti med začasno odsotne, vendar se je izkazalo, da gre za stalne izseljence. Manjši, a negativen migracijski saldo je značilen tudi v zadnjih obdobjih - pogosto gre za visoko izobraženo delovno silo – beg možganov. Še zlasti po letu 1985 je mogoče opaziti dnevno zaposlovanje visoko izobraženega kadra, še posebej tehnične inteligence, v Avstriji in Italiji (pogosto "na črno"). Podoba prebivalstva z upoštevanjem nove definicije prebivalstva (de facto prebivalstvo) bo precej spremenila predstave o demografski, regionalni in izobrazbeni sestavi populacije.

4. Potrebno bo redefinirati pojem kmečkega prebivalstva in oceniti njegovo demografsko, ekonomsko in posestno moč. Tako bi najlažje ocenili potencialno ogroženost zemljišč (špekulacija, slabo nadzorovana urbanizacija, škodljive investicije iz tujine), ne zgolj s proizvodnega vidika, pač pa tudi ekološkega, krajinskega itd. Končna negativna posledica v prostoru je opuščanje in devastacija kulturne pokrajine, kar zmanjšuje ne le proizvodno pač pa

tudi estetsko, rekreativno itd vrednost podeželja. Ocena bi bila potrebna tako za podeželje kot za suburbana območja.

5. Pričakovati je nadaljnje urbanizacijske pritiske. Stanovanjska politika, cena stanovanja in nizki mesečni prihodki so povzročili poseben, precej razširjen bivalni vzorec Slovencev - v individualnih hišah zelo pogosto živita gospodinjstvi staršev in potomcev. To je tudi eden od vzrokov, da otroci kasneje zapuščajo starše in oblikujejo lastne družine. S prilagajanjem evropskim načinom, življenjskim trendom in rastočemu standardu se bo ta pojav relativno zmanjšal. To in pa staranje prebivalstva ter ločitve (manjša gospodinjstva) bo sprožilo potrebe po novih stanovanjih predvsem v urbaniziranih okoljih.

6. Modernizacija je povzročila tudi nekatere spremembe v demografskih in kulturnih vzorcih bivanja, povezanih z rodnostjo in družino: podaljševanje izobraževanja, stanovanjska politika in nov življenjski model so povzročili, da se je povprečna starost mater ob rojstvu otroka od leta 1983 do 1995 dvignila s 25,4 na 27,1 leto, povprečna starost ob rojstvu prvega otroka pa s 23,0 na 25,0 let. Prav tako je v Sloveniji zelo nizka stopnja poročnosti, le 4,2 poroke na 1000 prebivalcev in je nižja od vrednosti za vse sosednje države. Do sedemdesetih let se je zunaj zakonske zveze rodilo 10 % otrok, leta 1995 pa že 30 %, med prvorojenci znaša odstotek kar 43 %. Ker pa je leta 1993 očetovstvo priznalo več kot 90 % očetov izvenzakonsko rojenih otrok, je mogoče sklepati, da večina teh otrok živi v stabilnih skupnostih. Stopnja razveznosti v Sloveniji je med najnižjimi v Evropi (Šircelj, 1998).

7. Ažurno bo potrebno spremljati demografske in socialne trende v treh makroregionalnih (Maribor, Ljubljana, Obala) ter ostalih središčih (Nova Gorica, Novo mesto, Celje, Murska Sobota, Kranj, Ptuj, Velenje) in njihovem najožjem gravitacijskem zaledju. Drug, pogosto raziskovalno zapostavljen del sistema središč, so mali centri razvojno depresivnih območij. Ta naselja so bodisi zelo slabo opremljena ali pa premalo integrirana z okolico.

8. Še naprej bo potrebno spremljati populacijske in socialne trende podeželja (ne le manj razvitega) v tesni povezavi z razvojem kmetijskega sektorja. Med širšimi območji specifičnega razvoja izstopajo obmejna območja s Hrvaško, kjer bodo na regionalni razvoj vplivali številni nacionalni in mednarodni politični momenti. Vse večji problem depopulacijskih in ekonomsko manj razvitih območij je brezposelnost.

9. Permanenten problem slovenskega prebivalstva je prenizka dokončana šolska izobrazba kakor tudi neustrezna strokovna izobrazba. Leta 1991 je bilo med prebivalstvom, starim 15 let ali več, kar 17 % z nedokončano osnovno šolo, tudi v mlajši in srednji generaciji. To se odraža tudi v gospodarstvu pri izobrazbi zaposlenih: delovnih mest, za katere ni posebnih strokovnih zahtev, je 8,6 %, tovrstnih delavcev pa kar 20,7 %; na drugi strani je delovnih mest za raven dodiplomske ali podiplomske izobrazbe 18,1 %, zaposlenih s tako izobrazbo pa le 13,6 %. Temu se pridružuje še prej omenjen problem izobraževanja naših strokovnjakov v tujini (Kodelja Starin, 1994).

10. Ostarelo prebivalstvo bo predstavljalo vse pomembnejši demografski in socialni strukturni element. To bodo morala vse bolj upoštevati tudi načela prostorskega razvoja. Krepile se bodo posebne potrebe tega prebivalstva (stanovanjska politika, infrastruktura, delovanje nekaterih socialnih in zdravstvenih ustanov,...). Potreben bo različen pristop za ostarele v mestih in na podeželju. Vzporedno se bodo pojavljali problemi delovanja nekaterih ustanov zaradi vse manjšega števila otrok in mladostnikov, zmanjševanje deleža gospodarsko aktivnih bo vplivalo na vrednost dela itd.

1.1.4. LITERATURA, METODE, VIRI

Preverjenih metodoloških pristopov sociodemografskih analiz v literaturi ne primanjkuje. Večji problemi se bodo pojavili pri podatkih zaradi spremenjene definicije prebivalstva (upoštevani le prebivalci, ki dejansko živijo na območju Slovenije). Predvsem bo otežena analiza časovnih vrst za vse nivoje prostorskih enot. Iz istih razlogov bo vsaj za nekatere analize potrebno preveriti relevantnost popisnih podatkov.

Posebno metodološko pozornost bo terjalo vključevanje občin (kot enega osnovnih subjektov planiranja) v analizo, saj so le-te strukturno (velikost, populacija, naravni pogoji,...) med seboj zelo različne.

Blaznik, P. et al. (1970): Kolonizacija in populacija. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I. SAZU, DZS, Ljubljana.

ESDP (European spatial development perspective). Informal meeting of Ministers responsible for spatial planning of the member states of the European Union. Noordwijk, 9 and 10 June 1997.

Fišer., J., A. Gosar, J. Malačič (1995): Prebivalstvo. Enciklopedija Slovenije, zvezek 9. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Gosar, L. (1974): Kmečka delovna sila v Sloveniji. Geografski vestnik, letnik 46. Ljubljana.

Gosar, L. (1980): Analitične projekcije prebivalstva. Geografski vestnik, letnik 52. Ljubljana.

Jakoš, A., (1996): Projekcije prebivalstva (Analize in projekcije demografskega razvoja v Sloveniji do leta 2020 po občinah za potrebe prostorskega plana). Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana.

Klemenčič, V. (1972): Geografija prebivalstva Slovenije. Geografski vestnik, letnik 44. Ljubljana.

Kodelja Starin, J. (1994): Izobrazbene zahteve delovnih mest in izobrazba delavcev v medobčinskih območjih. IB revija, št. 10-11, letnik XXVIII, Ljubljana.

Kuhar de Domizio, A: (1998): Selitve. Geografski atlas Slovenije. DZS, Inštitut za geografijo, ZRC SAZU-GIAM, Ljubljana.

Malačič, J. (1993): Demografija – teorija, analiza, metode in modeli. Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.

Malačič, J.(1993): Prebivalstvo Slovenije danes in jutri. Slovenci in prihodnost, Ljubljana.

Natek, M. (1984): Tipi rasti števila prebivalstva v SR Sloveniji v desetletju 1971-1981. Geografski vestnik, letnik 56. Ljubljana.

Natek, M. (1989): Zemljiškoposestna struktura in prebivalstvo v SR Sloveniji leta 1981. IB revija, št. 2, letnik XXIII, Ljubljana.

Perko, D. (1995): Razporeditev in sestava prebivalstva naselij. Krajevni leksikon Slovenije. DZS, Ljubljana.

Perko, D. (1998): Prebivalstvo. Geografija Slovenije. Slovenska matica, Ljubljana.

Prebivalstvo Slovenije 1997 (redna letna publikacija). Rezultati raziskovanj št. 703. Statistični urad Republike Slovenije.

- Ravbar, M. (1995): Zasnova poselitve v luči regionalnega razvoja. IB revija, št. 411-12, letnik XXIX, Ljubljana.
- Ravbar, M. (1998): Ekonomsko-geografski pomen pojma »regionalne disparitete« in vloga le-teh pri regionalnem razvoju. IB revija, št. 4-5, letnik XXXII, Ljubljana.
- Slovenski demografski trenutek 1750-2000. Zbornik člankov in razprav ob življenjskem delu in ljubileju prof. dr. Dolfeta Vogelnika. Ekonomska revija, letnik 3-4. Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana.
- Statistični letopis Republike Slovenije 1998 (redna letna publikacija). Statistični urad Republike Slovenije.
- Šircelj, V. (1990): Demografske posledice priseljevanja v SR Slovenijo. Prikazi in študije, Zavod Republike Slovenije za statistiko.
- Šircelj, V. (1995): Projekcije prebivalstva Republike Slovenije 1995-2020. Statistični urad Republike Slovenije.
- Šircelj, V. (1998): Demografski razvoj Slovenije IB revija, št. 1-2-3 in 4-5, letnik XXXII, Ljubljana.
- Šircelj, V., N. Vertot, H. Cruijsen, M. Exterkate (1995): Projekcije prebivalstva Slovenije 1995-2020. Statistični urad Republike Slovenije.
- Vertot, N. (1996): Projekcije prebivalstva Republike Slovenije. Razvojna vprašanja statistike. Statistični urad Republike Slovenije.
- Vogelnik, D. (1965): Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspektive. Ekonomski zbornik, letnik 7, Ljubljana.

1.2. Kmetijstvo in podeželje

(prof. dr. Vladimir Klemenčič)

1.2.1. Uvod

Spremembe na slovenskem podeželju so najbolj opazne v socialnem in v fizionomskem smislu, saj se je skoraj popolnoma spremenila struktura socialnih skupin prebivalstva, vzporedno s tem pa tudi način življenja in model poselitve.¹ Do največjih sprememb je prihajalo v zadnjih treh desetletjih, ko se je celotno območje Republike Slovenije in s tem tudi slovensko podeželje pod vplivom urbanizacije, industrializacije ter razvoja ostalih neagrarnih dejavnosti močno zdiferenciralo.² Na dinamiko diferenciacije je vplivalo več dejavnikov. Prvi je v tesni povezanosti s spreminjanjem pripadnosti današnjega državnega ozemlja Republike Slovenije različnim državnim tvorbam skozi pretekla zgodovinska razdobja, saj so različne države (Habsburška monarhija, Kraljevina Jugoslavija, Socialistična federativna republika Jugoslavija in po letu 1991 samostojna Slovenija) vodile tudi zelo različno agrarno politiko. Drugi, verjetno še pomembnejši dejavnik pa predstavlja spreminjanje družbeno-političnih sistemov na današnjem ozemlju Republike Slovenije po drugi svetovni vojni in s tem v zvezi tudi specifičen koncept agrarne politike v okviru regionalnega, gospodarskega in prostorskega planiranja. Hiter prostorski razvoj Slovenije sta pogojevala tudi koncept policentričnega regionalno-prostorskega razvoja ter protislovje med družbenopolitičnim sistemom nekdanje Jugoslavije na eni in postopnim odpiranjem regionalnih in gospodarskih procesov Slovenije v razvit srednje-evropski prostor (zlasti alpski in svernojadranski) na drugi strani. Vse to je v

¹ Vladimir Klemenčič: Tendence spreminjanja slovenskega podeželja (=Tendencies in transformation of Slovene rural areas). Geografski vestnik 63. Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, 1991. (str. 25-41).

² V. Klemenčič, Slovenija v luči L, 1987. (str. 63-72).

prostorski strukturi odprlo mnoge probleme, katerih število se je z osamosvojitvijo Slovenije le še pomnožilo. Ti se ob novonastalih družbenopolitičnih razmerah v samostojni državi Sloveniji ter v soodvisnosti do novonastalih družbenopolitičnih razmer v Vzhodni Evropi pa tudi drugod po svetu odražajo na zelo različne načine. Vzporedno s temi procesi se je v Sloveniji močno povečalo tudi zanimanje za njihovo proučevanje ter reševanje.

Vse spremembe, ki jih pripisujemo posledicam preobrazbe slovenskega podeželja, so bile v okviru socialne geografije spremljane in proučevane tudi v Sloveniji. Proučevanja so bila intenzivna zlasti v zadnjih tridesetih letih, ko so v slovenskem prostoru postopoma pričele prevladovati prostorske strukture industrijske, v nekaterih primerih pa že tudi postindustrijske družbe. Proučevanje na mikroprostorski ravni je v procesu oblikovanja industrijske družbe terjalo zlasti opredeljevanje prostorske zdiferenciranosti izvenmestnih oziroma podeželskih pokrajin³, oblikovanje nove mreže centralnih krajev⁴ in notranje zdiferenciranosti mestnega prostora.⁵

Vsi ti koncepti temeljijo na proučevanju tendenc socialne in prostorske mobilnosti prebivalstva ter na družbenoekonomskih in političnih spremembah, do katerih je prišlo pod vplivi:

- tehnološkega razvoja na gospodarskem in negospodarskem področju (v industriji, drobnem gospodarstvu, kmetijstvu, zdravstvu, izobraževanju ipd.)⁶;
- razvoja prometne infrastrukture (v tehnološki opremljenosti prometnega morežja in prometnih zvez za potrebe pretoka blagovnega in osebnega prometa)⁷;
- hitrega razvoja motorizacije.⁸

Posebna pozornost je bila posvečena tudi učinkom novega načina izrabe zemlje⁹, predvsem njegovi izkoriščenosti za urbane namene ter spreminjanju razmerij med gozdom ter kmetijskimi površinami. Še posebej pozorno je bilo spremljano vse hitrejšo spreminjanje razmerij med posameznimi zemljiškimi kategorijami kmetijskih površin¹⁰, zlasti med travniki in njivskim svetom ter vrtovi in vinogradi.

³ Ibid.

⁴ Igor Vrišer: Centralna naselja v SR Sloveniji leta 1987. Geografski zbornik XXVIII (1988). Ljubljana: ZRC SAZU, 1988. (str. 129 - 151).

⁵ Igor Vrišer: Mesta in urbano morežje v SR Sloveniji (=The towns of Slovenia). Geografski zbornik, vol. XIV, no. 3. Ljubljana: ZRC SAZU, 1974. (str. 179-339); Mirko Pak: Der Ursprung der Bevölkerung in den slowenischen Städten. Dela 5: Socialna geografija in regionalni razvoj (=Social Geography and Regional Development). Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 1987. (str. 1-11).

⁶ Vladimir Klemenčič: Prostorska diferenciacija Slovenije po poselitveni mobilnosti prebivalstva. Geografski zbornik (1971). Ljubljana: ZRC SAZU, 1971. (str. 135-211); V. Klemenčič, Tendence spreminjanja L, 1991, (str. 25-40).

⁷ Andrej Černe: European Aspects of Slovenian Transport System. Arbeitsmaterialien zum Raumordnung und Raumplanung-Heft 108: Slowenien auf dem Weg in die Marktwirtschaft. Bayreuth: Universität Bayreuth, 1992. (str. 19-23); Andrej Černe: Geographic Oppeness to Transport and the Transit Charactwr of Slovenia. Slovenia - Gaographic Aspects of a New Independent European Nation. Ljubljana: ZGDS, 1992. (str. 77-86); Matjaž Jeršič: The Port of Koper. Slovenia - Gaographic Aspects of a New Independent European Nation. Ljubljana: ZGDS, 1992. (str. 65-76).

⁸ Andrej Černe: Prometno morežje in urbani razvoj SR Slovenije (doktorska disertacija na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete). Ljubljana, 1989.

⁹ Brane Pavlin: Sodobne spremembe v kmetijski rabi tal kot indikator razlik v regionalnem razvoju Primorske Slovenije (=Contemporary Changes in the Agricultural Land Use as an Indicator of Discrepancies in the Regional Development of Littoral Slovenia (Primorska). Geographica Slovenica 21: Nekateri vidiki proučevanja podeželja v Sloveniji in na Poljskem (=Some Aspects of Countryside Research in Slovenia and Poland). Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze, 1990. (str. 283-295). Milan Natek: Geografski učinki melioracij in komasacij. Geographica Slovenica 21: Nekateri vidiki proučevanja podeželja v Sloveniji in na Poljskem (=Some Aspects of Countryside Research in Slovenia and Poland). Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze, 1990. (str. 295-312).

¹⁰ Igor Vrišer: Spremembe zemljiških kategorij v Sloveniji (=The changes in categories of land in Slovenia). Geografski vestnik LXIV. Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, 1987. (str. 37-49).

Zlasti po osamosvojitvi Slovenije se je močno razmahnilo proučevanje njenega geopolitičnega položaja¹¹ (problemi meja¹² ter obmejnosti¹³, funkcije narodnostne pomešanosti¹⁴) in odprtih problemov gospodarske narave.¹⁵ Osnovno izhodišče socialnogeografskih proučevanj torej sloni na sprotne odkrivanju regionalnih procesov in prostorskih struktur s težiščem na vrednotenju inovacij posameznih elementov prostorskih struktur. Nenehno spreminjanje strukture in funkcije prostora, ki je tako na mikro- kakor tudi na makroregionalni ravni povezan z ostalim svetom, je privedlo do spoznanja, da je tudi slovenski prostor v procesu stalnega spreminjanja in to tako pod vplivi zakonitosti notranjega, kakor tudi pod vplivi zakonitosti zunanjega družbenoekonomskega in političnega razvoja. Ravno zaradi tega terja reševanje prostorskih problemov v Sloveniji nov pristop, ki Slovenije ne bo obravnaval kot zaprt prostor, temveč kot sestavni del združenega evropskega prostora.¹⁶

1.2.2. Geografska transformacija s prostorsko diferenciacijo slovenskega podeželja do osamosvojitve Republike Slovenije

Številne spremembe, ki so se uveljavile na slovenskem podeželju, še zlasti pa intenziven proces industrializacije v pogojih socialističnega gospodarstva po drugi svetovni vojni, so pustili v njeni podobi, funkciji ter v prostorski in gospodarski strukturi močno zdiferencirano pokrajino. Na hitro preobrazbo slovenskega podeželja je močno vplivalo zlasti protislovje med socialno-ekonomsko strukturo prebivalstva (ki je hitro pridobilo značilnosti industrijske in ob koncu 80-ih letih tudi postindustrijske družbe) ter zemljiško-posestno strukturo, ki je v zasebnem sektorju ostala taka, kakršno smo podedovali od agrarne družbe zgodnjega kapitalističnega obdobja.¹⁷

Velike razlike med posameznimi območji Slovenije in s tem tudi na podeželju so službe, zadolžene za regionalno-prostorski ter ekonomski razvoj Slovenije, skušale v zadnjih tridesetih letih bolj ali manj uspešno premagovati s policentrično zasnovanim konceptom socialno-ekonomskega razvoja in z njim povezanim prostorskim razvojem, ki naj bi bil osnova enakomernega razvoja Slovenije na vseh področjih. Vendar pa ta koncept, ki je

¹¹ SLOVENIA, geographic aspects of a new independent European nation. (Published on the occasion of the 27th Geographical Congress "Future constructions of the world political map: Underlying factors" at Washington, 1992). Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, 1992. (99 strani).

¹² Vladimir Klemenčič: Državna meja na območju Republike Slovenije in mejna območja kot nov geografski fenomen. Seminar za študije geopolitičnega položaja Slovenije. Ljubljana: Svetovni slovenski kongres, 1992. (str. 81-105).

¹³ Vladimir Klemenčič; Milan Bufon: Geographic problems of frontier regions: The case of the Italo-Yugoslav border landscape. The Geography of Borders Landscapes (ed. By D. Rumbley and J.V. Minghi). London and New York, 1991. (str. 86-103); Vladimir Klemenčič: Prekmurje als unentwickeltes Grenzgebiet Sloweniens. Regionalforschung von Grenzüber-schreitender Bedeutung: Kärnten - Slowenien/Kroatien. Wien, 1991. (str. 33-51).

¹⁴ Milan Bufon: Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost: obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1992. (223 strani); Ethnic Minorities in Slovenia - Ed.: Vera Klopčič and Janez Stergar (Published on the occasion of the World Conference on human rights in Vienna, 14 - 25 June 1993). Ljubljana: Institute for Ethnic Studies, 1993. (58 strani); Vladimir Klemenčič: National Minorities as an Element of the Demographic and Spatial Structure of Alpine-Adriatic-Pannonian Region. Geo-Journal, vol 30, no. 3. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1993. (s. 207-215).

¹⁵ Igor Vrišer: Economic-Geographic Development of Slovenia. SLOVENIA, geographic aspects of a new independent European nation. (Published on the occasion of the 27th Geographical Congress "Future constructions of the world political map: Underlying factors" at Washington, 1992). Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, 1992. (str. 51-65). Savinjska - možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. (Zbornik 16. Zborovanja slovenskih geografov v Celju, 21. - 23. oktobra 1993; ured.: Stanko Pelc). Celje: Zveza geografskih društev Slovenije, 1993. (295 strani).

¹⁶ Vladimir Klemenčič: Slovenija in Slovenci danes ter jutri v luči socialne geografije. Geographica Slovenica 23: Socialna geografija v teoriji in praksi. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, 1992. (str. 39-40).

¹⁷ V. Klemenčič, Slovenija in Slovenci danes I, 1987, (str. 45).

temeljlil na ekstenzivni industrializaciji, v svojih izhodiščih lociranja industrije ni upošteval problemov ekološke ogroženosti, ampak se je v težnji po reševanju socialnih problemov nagibal k ekstenzivnemu zaposlovanju agrarno prenaseljenega prebivalstva s podeželja.¹⁸ Vzporedno z intenzivno industrializacijo podeželja so se v podeželske lokalne centre širile tudi ostale oblike neagrarnih dejavnosti¹⁹ (zlasti zdravstvo, šolstvo in upravne službe), zaradi česar se je izven kmetijstva zaposlovalo vedno več aktivnega kmečkega prebivalstva.

Postopno širjenje krajev z industrijo in delovnih mest v neagrarnih dejavnostih po vsem ozemlju Republike Slovenije sodi med glavne nosilce preobrazbe slovenskega podeželja. Tako se je v obdobju med letoma 1951 in 1984 število krajev z industrijo več kot podvojilo (od 162 leta 1951 na 384 leta 1984), število zaposlenih v industriji pa se je v enakem obdobju povečalo od okrog 117 tisoč na nekaj več kot 364 tisoč. Več kot 50 % zaposlene delovne sile je bivalo izven kraja svoje zaposlitve in se kot dnevni migranti vsakodnevno vozilo na delo. Prav dnevni migranti pa so že v preteklih desetletjih oziroma še danes predstavljajo tisto socialno skupino, ki na podeželju v največji meri vpliva na spreminjanje zunanje podobe kulturne pokrajine. Do teh sprememb prihaja predvsem zaradi adaptacij stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij v jedru vaških naselij ter z izgradnjo novih stanovanjskih hiš mestnega tipa na nekdanjem vaškem zemljišču na robu agrarnih naselij ali ob cesti, ki povezuje vasi s kraji zaposlitve.²⁰ Ravno na račun širjenja naselij ter izgradnje prometne in ostale infrastrukture se je obseg kmetijske zemlje v desetletjih po drugi svetovni vojni močno skrčil. Tako se je samo med letoma 1954 in 1981 zmanjšala površina njiv in vrtov za kar 109 tisoč hektarjev.²¹

Tabela 2: Spreminjanje zemljiških kategorij na ozemlju Republike Slovenije (površine in deleži).

<i>Zemljiška</i>	<i>leto</i>	<i>1900</i>	<i>leto</i>	<i>1953</i>	<i>leto</i>	<i>1990</i>
<i>kategorija</i>	<i>1000 ha</i>	<i>%</i>	<i>1000 ha</i>	<i>%</i>	<i>1000 ha</i>	<i>%</i>
njive in vrtovi	382,6	18,8	358,4	17,7	247,0	12,2
vinogradi	----	---	14,8	0,7	36,2	1,8
sadovnjaki	45,9	2,3	31,4	1,5	21,5	1,1
travniki	340,1	16,7	347,9	17,2	347,7	17,2
pašniki	334,3	16,5	302,1	14,9	211,5	10,4
gozdovi	838,4	41,3	861,0	42,5	1024,5	50,6
nerodovitno	66,3	4,4	112,2	5,4	134,5	6,6
s k u p a j	2029,9	100,0	2027,2	100,0	2025,4	100,0

Ob razlagi procesov razvoja podeželja moramo posebej izpostaviti vprašanje, v kakšnem razmerju do industrializacije ter urbanizacije in v luči katerih socialnih ter demografskih problemov se je v pogojih tedanjega socialističnega gospodarstva razvijalo agrarno gospodarstvo. Pri tem moramo poudariti, da sta se po drugi svetovni vojni izoblikovali v kmetijstvu dve vrsti gospodarjenja. Prvo je predstavljal tako imenovani

¹⁸ Igor Vrišer: Die Industrie in der Slowenien - Entwicklung und Strukturen. Wirtschaftliche Zusammenarbeit zwischen Ländern verschiedener gesellschaftlicher Systeme. Bayreuth: Universität Bayreuth, 1988. (str. 35 - 50).

¹⁹ I. Vrišer, Centralna naselja L, 1988, (str. 129 - 151).

²⁰ V. Klemenčič, Tendence spreminjanja L, 1991, (str. 27)

²¹ I. Vrišer, Economic-Geographic Development of Slovenia L, 1992, (str. 56).

socialistični družbeni sektor, ki se je vse do osemdesetih let razvijal pod politično zaščito države (bolj ali manj zagotovljen odkup kmetijskih pridelkov; možnost velikih investicij na podlagi ugodnih državnih kreditov), drugo pa *zasebni sektor*, katerega razvoj je bil v tem obdobju s strani države močno oviran.²² Pri tem je eno največjih ovir predstavljala iz preteklih obdobjev podedovana neugodna zemljiška struktura, ki se je v desetletjih po drugi svetovni vojni le še slabšala. Medtem, ko je pred drugo svetovno vojno povprečna velikost kmetije še znašala okrog 8,5 hektarja, se je le-ta do leta 1991 zmanjšala na 5,5 hektarjev,²³ parcele (v povprečju velike okrog 25 arov) pa so bile razmetane po celotnem vaškem zemljišču in velikokrat tudi precej oddaljene od kmetije (v nekaterih primerih tudi do 15 km)²⁴.

Odločilen dejavnik oviranja razvoja zasebnega kmetijstva pa je prav gotovo pomenila zakonsko omejena velikost posesti na maksimum 10-ih hektarjev. Ob tem moramo takoj omeniti, da je bil po drugi svetovni vojni zaradi denacionalizacije in uvedbe socialističnega gospodarstva, delež zasebnih kmečkih obratov s tako velikostjo posesti zelo nizek.

Tabela 3: *Velikost posesti gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom leta 1991.*

število vseh gospodinjstev v R. Sloveniji	640.329	
delež gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom	24,4 %	
število gospodinjstev s kmečm gospodarstvom	156.549	100,0 %
do 1,00 ha	44.428	28,4 %
1,01 - 3,00 ha	35.081	22,4 %
3,01 - 5,00 ha	21.246	13,6 %
5,01 - 10,00 ha	28.112	18,0 %
10,01 ha in več	27.682	17,6 %

Ob uvedbi socialističnega načina gospodarstva je prešlo okrog 10 % obdelovalne zemlje na najugodnejših območjih za kmetijstvo (na ravninskih ter dolinskih, deloma pa tudi na gričevnatih vinorodnih območjih) v državne roke. Ta zemlja je pomenila osnovo za oblikovanje velikih državnih agrokombinativ, pri katerih pa je bilo kljub vsemu že moč zaznati tudi prve elemente tržnega gospodarstva. Svoja jedra so ti agrokombinati ustvarili na kompleksih nacionaliziranih veleposesti ter cerkvene zemlje in na nacionalizirani zemlji kmetov, ki so do takrat posedovali več kot 10 hektarjev obdelovalne zemlje. Od šestdesetih let dalje pa je večanje obsega posesti teh agrokombinativ potekalo na račun bolj ali manj prisilnega odkupa zemlje od tistih zasebnih kmetov, ki so imeli svojo posest na območjih, primernih za oblikovanje velikih arondiranih kompleksov, kar je že tako slabo zemljiško strukturo kmetov le še slabšalo.²⁵ Kljub negativnim posledicam v procesu socializacije zemlje in vzporedno s tem oblikovanja agrokombinativ pa je na ravninskem svetu in v vinorodnih območjih ta proces prinesel novo podobo v izgledu pokrajine in novo funkcijo prostora, saj so drobno parcelizacijo zamenjala arondirana zemljišča. Ob tem pa velja še omeniti, da je kljub težnam po socializaciji zemlje ostalo v Sloveniji, v primerjavi z ostalo nekdanjo Jugoslavijo

²² Vladimir Klemenčič: *Prostorsko-strukturne spremembe Slovenije kot nove države*. Znanstvena revija, leto 6, št. 1. Maribor: Znanstveni inštitut Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, 1994. (str. 70).

²³ S. Gliha: *Družbeno ekonomski odnosi v kmetijstvu in gozdarstvu*. Raziskovalec 1986/12. Ljubljana, 1986. (str. 441).

²⁴ V. Klemenčič, *Prostorsko-strukturne spremembe* L, 1994, (str. 70)

²⁵ Borut Belec: *Denationalisierung und ihre Konsequenzen für die Agrarwirtschaft in Slowenien*. Arbeitsmaterialien zum Raumordnung und Raumplanung-Heft 108: Slowenien auf dem Weg in die Marktwirtschaft. Bayreuth: Universität Bayreuth, 1992. (str. 19-23).

oziroma ostalimi nekdanjimi socialističnimi državami, v zasebni lasti sorazmerno veliko kmetijskih površin - okrog 90 %.²⁶

Poleg omejevanja velikosti (razdrobljene) posesti zasebnih kmetijskih obratov na račun v velike parcele zaokrožene posesti družbenih agrokombinatov, je na slabšanje zemljiške strukture vplivalo še drobljenje posesti med dediče. V večini primerov je tako eden od dedičev podedoval del kmetije, del njivskega ali travnatega sveta na večjih ali manjših parcelah pa je bil razdeljen ostalim dedičem, ki so si na tem zemljišču zgradili svoje nekmečke hiše, na manjšem kosu zemlje pa pridelovali zelenjavo, vrtnine in sadje. Tisti dediči, ki so se odselili v mesto, so na podedovani parceli pogosto zgradili počitniško bivališče. Pojav gradnje počitniških bivališč mestnega prebivalstva na kmetijskih zemljiščih je od začetka 80-ih let dalje razširjen zlasti v gričevnatem zaledju Kopra ter Nove Gorice, na vinorodnih območjih severovzhodne Slovenije (obronki Pohorja, Slovenske gorice, Haloze, Goričko) ter Dolenjske in Bele krajine.²⁷

Zaradi drobljenja posesti na račun dedovanja, se je namesto večanja obsega zemljišč zasebnih kmetijskih obratov, kot je bil to slučaj v gospodarsko visoko razvitih deželah, število kmetij z več kot 10 hektarji zemlje od leta 1960 do leta 1991 celo zmanjšalo (od 41.651 na 27.682).²⁸ Ker ob tako razdrobljeni zemljiški posesti ni bilo mogoče preživljati družine in zadovoljevati potrebe standarda visoko razvite urbane družbe, je zemlja polagoma začela prehajati iz kmečkih v nekmečke roke. Medtem ko je bil še ob koncu druge svetovne vojne velik del prebivalstva eksistenčno odvisen od kmetijstva, je danes velik del zemlje v posesti od kmetijske obdelave eksistenčno neodvisnega prebivalstva. Ugodne možnosti zaposlovanja v neagrarnih poklicih na skoraj vsem območju Slovenije so namreč, za razliko od drugih razvitih držav po svetu (kjer ločijo kmečko in od zemlje eksistenčno odvisno prebivalstvo na eni ter nekmečko prebivalstvo brez zemlje na drugi strani) omogočile, da je velik del članov kmečkih gospodinjstev zadržal zemljo v svoji posesti, čeprav se je poklicno povsem preusmeril in dnevno potuje v kraj zaposlitve.²⁹

Vzporedno s procesi drobljenja posesti in prehajanja zemlje v nekmečke roke je nazadovalo tudi število čistih kmečkih gospodinjstev. Kako intenziven je bil ta proces, nam nazorno kaže dejstvo, da je samo v obdobju med letoma 1961 in 1981 število čistih kmečkih gospodinjstev v Sloveniji upadlo od okrog 87.400 na 27.900. Tako je bilo leta 1981 med gospodinjstvi s kmečkim gospodarstvom le še 18,8 % čisto kmečkih.³⁰

Vsi omenjeni procesi pa niso pospešili le zaposlovanja kmečkega prebivalstva v neagrarnih dejavnostih, temveč so v šestdesetih letih tudi sprožili val migracijskih tokov te skupine prebivalstva na začasno delo, najprej v razvite v evropske države, od tam pa tudi naprej na druge kontinente³¹. Začasno delo v tujini se je pri sorazmerno velikemu delu prebivalstva (zlasti pri neporočenih migrantih) hitro spremenilo v stalno naselitev. To

²⁶ Vladimir Klemenčič: Wandlungstendenzen im ländlichen Raum Sloweniens. Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. Band 37. Regensburg, 1992. (str. 99 - 110).

²⁷ V. Klemenčič, Tendence spreminjanja L, 1991, (str. 27-28)

²⁸ S. Gliha: Prestrukturiranje pridelave z vidika racionalne rabe virov in pocenitve hrane. Raziskovalec 1986/12. Ljubljana, 1986. (str. 435)

²⁹ V. Klemenčič, Tendence spreminjanja L, 1991, (str. 28)

³⁰ B. Anko: Razvoj kmetijstva v hribovitem svetu. Raziskovalec 1986/12. Ljubljana, 1986. (str. 445).

³¹ Irena Birska: Slovenian Immigration and Settlement in Australia. (magistrska naloga). Melbourne, 1992. (114 strani); Rado Genorio: Slovenci v Kanadi (=Slovenes in Canada). Geographica Slovenica 17. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, 1989. (184 strani); Rado Genorio: Slovenci v Argentini: Geografske razsežnosti priseljevanja in razvoj njihovih naselbin v Buenos Airesu in Cordobi. (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti). Ljubljana, 1991. (292 strani).

prebivalstvo je s svojimi dohodki, bodisi s pošiljanjem dela zaslužka ali pa z vlaganjem denarja v izgradno stanovanjskih in gospodarskih poslopij, v veliki meri prispevalo k izboljšanju socialnih razmer na slovenskem podeželju, kar se najbolj odraža v zunanjem izgledu podeželske pokrajine v severovzhodni Sloveniji.³²

Ker je velik del kmečkih gospodinjstev Slovenije podedoval iz preteklih zgodovinskih razdobj neugodno zemljiško strukturo, ki v industrijski družbi ni mogla zadostiti niti potrebam za preživljanje družine, kaj šele potrebam tržno usmerjenega kmetijskega gospodarstva, se je po drugi svetovni vojni vse več aktivnega kmečkega prebivalstva pričelo zaposlovati v naglo razvijajoči in politično privilegirani industriji.³³

Tabela 4: Število prebivalcev in delež kmečkega ter urbanega prebivalstva Republike Slovenije v obdobju 1869 - 1991.

Leto	Skupno štev. Prebivalstva	št.pre b. na km ²	% kmečkega prebivalstva	% urbanega prebivalstva
1869	1.128.768	55,7	81,4	13,6
1880	1.188.223	58,4	79,5	15,0
1890	1.234.056	60,9	75,7	15,6
1900	1.268.055	62,6	73,2	17,5
1910	1.321.098	65,2	66,6	19,6
1931	1.385.822	68,4	59,2	22,7
1948	1.439.800	71,1	48,9	26,9
1953	1.504.427	74,3	40,4	29,1
1961	1.591.523	78,6	30,9	33,2
1971	1.725.088	85,2	18,2	38,7
1981	1.891.864	93,4	9,4	48,9
1991	1.974.839	97,5	7,6	50,5

Na vse hitrejše zaposlovanje aktivnega kmečkega prebivalstva v neagrarnih

³² Vladimir Klemenčič, Prekmurje als unentwickeltes L, 1991, (str. 33-51).

³³ V. Klemenčič, Wandlungstendenzen L 1992, (str. 105).

dejavnostih je vplivalo tudi dejstvo, da kmečkemu prebivalstvu v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni s strani države ni bilo zagotovljeno zdravstveno in pokojninsko zavarovanje. Tako so neagrarni dejavnosti sčasoma prevzele večino presežkov aktivne kmečke delovne sile, ki se je v glavnem zaposlila na manj kvalificiranih delovnih mestih in temu ustrezno prejela tudi nižje dohodke. Popoldansko delo na kmetiji je bilo vezano večinoma na ročno delo ter slonelo na polikulturni pridelavi za dom in le izjemoma tudi za trg.

Takšen način kmetijske proizvodnje, produktivnost ter zunanja podoba pokrajine sta se na slovenskem podeželju ohranila do začetka sedemdesetih let. Od takrat dalje je pričel delež neagrarnega prebivalstva na podeželju močno naraščati, saj se je dnevnim migrantom, zaposlenim v neagrarnih dejavnostih, pričelo z doseljevanjem iz mest priključevati vse večje število mestnega, večinoma slovenskega prebivalstva. To na podeželje odseljeno slovensko prebivalstvo je v mestih ob stopnjevanju industrializacije pričelo nadomeščati neslovensko prebivalstvo iz vseh republik in pokrajin nekdanje Jugoslavije.³⁴ Zaradi doseljevanja neslovenskega prebivalstva, ki je vezano na dobo hitre industrializacije Slovenije in z njo povezano hitro rastjo števila delovnih mest, je število mestnega prebivalstva Slovenije še naprej naraščalo, sicer bi zaradi vse intenzivnejšega odseljevanja slovenskega prebivalstva na podeželje pričelo kmalu upadati. Doseljeno neslovensko prebivalstvo, ki ima nižjo izobrazbeno strukturo in je v veliki meri nižje kvalificirano kot slovensko, je prineslo v slovenska mesta podobne probleme, kot jih lahko zasledimo v gospodarsko razvitih državah Srednje in Zahodne Evrope.³⁵

Zaradi hitro razvijajoče se industrializacije se je proces prestrukturiranja prebivalstva iz agrarnega v neagrarno izvršil v dobrih tridesetih letih, torej v času življenja ene generacije. V tem procesu lahko sledimo tudi specifičnemu migracijskemu toku, ko ista generacija trikrat zamenja kraj bivanja. Tako je hiter razvoj industrializacije v prvih treh desetletjih po drugi svetovni vojni najprej izzval množično preseljevanje kmečkega prebivalstva v novonastale industrijske centre.³⁶ Ko si je ta skupina prebivalstva socialno opomogla, je na ožjem suburbanem mestnem območju najprej zgradila stanovanjsko hišo, nekaj let pred upokojitvijo ali pa že v dobi upokojitve pa se je vračala na nekdanjo agrarno periferijo, ki pa danes predstavlja tako prometno in infrastrukturno kakor tudi ekološko relativno ugodno področje za poselitev. Za tako hitro zmanjšanje deleža kmečkega prebivalstva (od slabe polovice na 7,6 %) in celoten omenjeni migracijski cikel (podeželje-mesto-podeželje) so potrebovale današnje visokorazvite razvite države sedemdeset do osemdeset let, oziroma obdobje življenja treh generacij.

Razlago za tak migracijski tok, ko ena generacija trikrat zamenja kraje bivanja, lahko najdemo v socialistični ekonomiji, po kateri denarja v glavnem ni bilo mogoče vlagati v zasebno proizvodnjo, ampak le v dobrine življenjskega standarda. Ta proces je pospeševala tudi država, ki je mestnemu prebivalstvu omogočila cenen nakup gradbenih zemljišč, pa tudi sama gradnja (izvedena je bila v glavnem v lastni režiji ali pa ob pomoči vaške skupnosti) je zaradi ugodnih kreditov predvsem pa naraščajoče inflacije pomenila iz leta v leto manjšo obremenitev. Tako je profitiral tisti, ki je gradil in izgubljal tisti, ki je moral zemljo prodajati državi pod tržno vrednostjo. To je tudi ključ za razlago hitrega zmanjševanja deleža

³⁴ Rado Genorio; Vladimir Klemenčič; Aleš Strgar: Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981 (=Questions of interpreting the results of the Yugoslav population census of 1981 in terms of ethnic affiliation). Razprave in gradivo 16. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1983. (str. 147-177).

³⁵ Vladimir Klemenčič: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Jugoslavije v novejšem obdobju. Geografija v šoli 1: Zbornik referatov 5. Ilesičevih dnevov. Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, 1991. (str. 7-23).

³⁶ I. Vrišer, Die Industrie in der Slowenien L, 1988 (str. 35-50).

kmečkega prebivalstva, hitrega širjenja gravitacijskih območij zaposlitvenih centrov in zračanja le-teh v enotno urbanizirano območje dnevne migracije delovne sile.

Zaradi teh procesov je marsikje v Sloveniji kmečki dom z gospodarskim poslopjem v zgradbeni strukturi naselja v veliki manjšini, v številnih naseljih pa zaradi adaptacije ali podiranja starih kmečkih domov v zgradbeni strukturi skoraj ni več mogoče zaslediti elementov klasične agrarne družbe.

K premiku in mobilnosti prebivalstva ter vse večjemu razkroju elementov klasične agrarne družbe je do konca 70-ih let poleg industrializacije veliko prispeval tudi razvoj terciarnih in kvartarnih dejavnosti. Gospodarski razvoj, ki je v tem obdobju temeljil na bolj ali manj ekstenzivni in decentralizirani industrializaciji, je ustvaril pogoje za vsesplošno vendar glede na produktivnost in organizacijo dela problematično zaposlitev. Zaradi teh pomanjkljivosti so se prvi problemi v industriji pojavili že v začetku 80-ih let, ko je prvič prišlo do stagnacije pri zaposlovanju. Z vsakim naslednjim letom so se ti problemi nato le še poglobljali, vzporedno s tem pa je prišlo na obrobju velikih in srednjevelikih mest do postopnega oživljanja drobnega gospodarstva. To je tudi doba prvih poskusov uveljavljanja zasebnega gospodarstva (drobnega gospodarstva ter delno kreditiranega razvoja zasebnega kmetijstva). Z razvojem zasebnega drobnega gospodarstva in naselitvijo obrti na obrobja nekaterih slovenskih mest so se na teh, še vedno podeželskih, območjih pričeli vedno bolj uveljavljati procesi suburbanizacije. Tako so se suburbanizirana območja (katerim dajejo ob dnevnih migrantih svoj pečat tudi razvoj drobnega gospodarstva na zasebni osnovi, razvoj mehaniziranega in tržno usmerjenega zasebnega kmetijstva ter težnja po priselitvi neagrarnega prebivalstva) izoblikovala okoli vseh mest z več kot 5.000 prebivalci in segajo tudi do 15 kilometrov daleč naokoli.³⁷

S procesi suburbanizacije je v zadnjih desetletjih povezan tudi razvoj turizma, ki na nekaterih območjih (Kranjska gora, Bled, Bohinj, Zgornje Posočje, Savinjska dolina) počasi pridobiva prevladujočo funkcijo v pokrajini - pred industrijo ter kmetijstvom.³⁸

Med posebne pojave, ki odpirajo nekatere nove probleme in so pomembni za oblikovanje prostorskih struktur na podeželju oziroma v suburbanih območjih, sodi tudi pojav gradnje počitniških bivališč³⁹, ki se je v toku zadnjih dveh desetletij razširil na skoraj vsa območja Slovenije, v zadnjem desetletju pa tudi že na nekatera demografsko najbolj ogrožena območja⁴⁰, zlasti tista, kjer so na razpolago ustrezne vinogradniške površine. Seveda pa vse počitniškim bivališčem ne moremo pripisati le rekreacijske funkcije. Le-to opravljajo v glavnem le počitniška bivališča v gorskem in v ozkem obalnem pasu, na vseh ostalih območjih pa so vezana na težnjo po pridelavi vina, sadja ali zelenjave za lastne potrebe, zelo pogosto pa tudi že za trg.⁴¹

Procesi suburbanizacije, ki jih pogojujejo ekonomski napredek ter spremembe v

³⁷ Marjan Ravbar: Umriss der Suburbanisierung in Slowenien. Arbeitsmaterialien zum Raumordnung und Raumplanung-Heft 108: Slowenien auf dem Weg in die Marktwirtschaft. Bayreuth: Universität Bayreuth, 1992. (str. 39-50).

³⁸ Matjaž Jeršič: Tourism in Slovenia. Slovenia - Geographic Aspects of a New Independent European Nation. Ljubljana: ZGDS, 1992. (str. 65-76).

³⁹ Anton Gosar: Počitniška bivališča kot element transformacije slovenskih alpskih pokrajin (doktorska disertacija). Ljubljana, 1988. (367 strani).

⁴⁰ Mirjam Požes: Zgradba podeželskih naselij in njeno spreminjanje - primer vasi Gračišče (=Changes in the Structures of Rural Settlements - with Reference to the Village of Gračišče). Geographica Slovenica 21: Nekateri vidiki proučevanja podeželja v Sloveniji in na Poljskem. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, 1990. (str. 333-349).

⁴¹ V. Klemenčič, Slovenija in Slovenci danes L, 1987. (str. 49).

sistemu vrednot med mestom in podeželjem⁴², so prinesli prebivalstvu teh območij tudi višji standard. Seveda pa se le-ta pojavlja tudi na nekaterih ostalih območjih slovenskega podeželja, k čemur pa so prispevali nekateri drugi dejavniki. Tako naprimer vplivajo na višji standard podeželja ob slovensko-italijanski meji (na območjih, ki so bila med prvo in drugo svetovno vojno pod Italijo) italijanske pokojnine, katere prejema večina moških starejših od sedemdeset let ter tiste ženske, ki so bile tedaj zaposlene v neagrarnih dejavnostih. K temu prispevajo tudi upokojenci, ki so si prislužili pokojnine v zahodno-evropskih državah, zlasti v Nemčiji in Franciji, v severovzhodni Sloveniji pa podjetniki, ki so bili nekdanj začasno zaposleni v tujini in vlagajo svoje prihranke v obrt, adaptacijo hiš, gospodarskih poslopij pa tudi v kmetijstvo na splošno.

Seveda pa je razvoj zgoraj omenjenih prostorskih struktur zajel le nekatere dele Slovenije, obšel pa obsežna hribovita območja, odmaknjena od centralnih naselij. To so območja, ki nimajo ustrezne demografske in socialno-ekonomske strukture prebivalstva in so tudi infrastrukturno preslabo opremljena, da bi lahko brez zunaje pomoči predstavljala osnovo za nadaljnji razvoj in zadržanje poselitve prebivalstva. Odmaknjena od centrov politične moči v glavnem niso bila deležna pomoči državnih sredstev iz sklada za demografsko ogrožena območja po Zakonu iz leta 1990⁴³, oziroma po Zakonu o nerazvitih območjih v preteklih dvajsetih letih. Taka območja v Sloveniji najdemo na Goričkem, v Slovenskih goricah, Halozah, Brkinih, na Kozjanskem, marsikje v Predalpskem hribovju ter nekaterih območjih Notranjske in Dolenjske. To so območja, ki smo jih tako v preteklosti, kakor tudi v sedanjosti označevali kot "pozabljena območja".⁴⁴

1.2.3. Razvoj slovenskega podeželja po osamosvojitvi Republike Slovenije

Hitra in včasih tudi navidezno ugodna socialno-ekonomska preobrazba agrarne strukture Slovenije je povzročila ali pa pustila v njini prostorski strukturi vrsto nerešenih problemov, ki se v novonastalih družbenopolitičnih razmerah v samostojni Sloveniji kažejo na različne načine. Z osamosvojitvijo Slovenije je prišlo tudi do prekinitve razvoja tistih tipov urbanizacije, industrializacije in terciarizacije, ki so temeljili na gospodarstvu v družbeni lasti. Te faze pa ne spremlja le prehod na tržno gospodarstvo temveč tudi vrsta drugih dejavnikov, ki so spremenili gospodarsko strukturo ter tendence urbanizacije podeželja in to za človeka tako v negativnem, kakor tudi v pozitivnem smislu.⁴⁵

Posledice preobrazbe podeželja in razvoja agrarnega gospodarstva iz obdobja pred osamosvojitvijo Slovenije odpirajo v nadaljnjem razvoju podeželja številne probleme, še posebej, ker se je z industrializacijo in v zadnjem desetletju pred političnimi spremembami tudi z močno terciarizacijo Slovenije pomen kmetijstva kot gospodarske panoge močno zmanjšal. Kako daleč je šel ta proces, je razvidno iz dejstva, da predstavlja kmetijstvo na nekaterih območjih Slovenije le še predmet vzdrževanja kulturne pokrajine in varovanja

⁴² Marjan Ravbar: Socialnogeografski dejavniki suburbanizacije v Sloveniji. *Geographica Slovenica* 23: Socialna geografija v teoriji in praksi. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, 1992. (str. 109-124).

⁴³ Zakon o spodbujanju razvoja demografsko ogroženih območij v Republiki Sloveniji. Uradni list RS, št. 48. Ljubljana, 1990. (str. 2226-2228).

⁴⁴ V. Klemenčič, Slovenija in Slovenci danes L, 1987. (str. 50).

⁴⁵ Vladimir Klemenčič: Slowenien - Strukturwandel eines neuen Staates. Arbeitsmaterialien zum Raumordnung und Raumplanung - Heft 139: Forschungsnetze als Beitrag zum kreativen Milieu von Regionen in einem Europa im Umbruch. (Vorträge der Symposium in Verbindung mit dem 5-jährigen Jubiläum des Forschungsdreiecks Bayreuth-Maribor-Pecs und dem 10-jährigen Jubiläum der RRV-Forschungsstelle an der Universität Bayreuth an 22. -24. Juni 1994 in Bayreuth). Bayreuth: Universität Bayreuth-Lehrstuhl Wirtschaftsgeographie und Regionalplanung, 1994. (str. 229-252).

okolja, obdelava zemlje pa služi le samooskrbi in vrtičkarstvu.

Osamosvojitve Slovenije je prinesla v razvoj prostorskih struktur tudi nekatere spremembe. Tako je naprimer skoraj povsem prenehalo zaposlovanje presežkov kmečke delovne sile v neagrarnih dejavnostih, saj je slovenska industrija (zlasti težka), ki je izgubila velik nekdanjega trga (jugoslovanskega in posredno s tem tudi vzhodnoevropskega) in bila organizirana v nesorazmerno velikih obratih z velikim številom zaposlenih, v novih pogojih gospodarjenja zašla v veliko krizo. Zaradi tega se je število zaposlenih v industriji pričelo zlasti po letu 1991 močno zmanjševati (od 321.000 leta 1991 na 221.000 junija 1996)⁴⁶, kar je močno pospešilo rast število brezposelnih, katerih je bilo aprila leta 1996 nekaj manj kot 120 tisoč.⁴⁷

Nezaposlenost je prizadela zlasti dnevne migrante na suburbanih območjih, od koder se zaradi relativno dobre prometne povezanosti s centri zaposlitve večina delovne sile že dve desetletji ni več izseljevala v mesta. Število nezaposlenih je najbolj naraslo v občinah severovzhodne Slovenije. Ker pa je na teh območjih več kot polovica (marsikje celo dve tretjini) gospodinjstev še vedno vezanih na izrabo zemlje, je večini izvenmestnega prebivalstva zagotovljen vsaj minimum za preživljanje.

Zaradi recesije industrijske proizvodnje in s tem povezanim omejevanjem možnosti zaposlovanja v industriji, ki je zajelo tudi razvite srednje- in zahodnoevropske države, lahko v obdobju po osamosvojitvi Slovenije že spremljamo tudi trende vračanja delavcev, ki so več let včasih pa tudi desetletij preživeli na začasnem delu v tujini. Le-ti so zaradi dodatne izobrazbe pridobljene v tujini nemalokrat postali samostojni podjetniki in zlasti na suburbaniziranem podeželju ustanavili svoje obrate malega gospodarstva. Ti obrati se pojavljajo zlasti na urbaniziranem podeželju v okolici Maribora, Murske Sobote, Ptuja, Lendave pa tudi ostalih manjših mest, ponekod pa tudi že na nekaterih perifernih in demografsko ogroženih območjih.⁴⁸

Drobno gospodarstvo se zaradi vedno bolj omejenih možnosti zaposlovanja v industriji v vse večji meri veže tudi na številna nekdanja pa tudi današnja polkmečka gospodinjstva. Tako vse bolj narašča število zasebnih obrtnih, trgovskih pa tudi drugih podjetij, kjer prenovljena kmečka hiša služi za bivanje in poslovne prostore, nekdanje gospodarsko poslopje za proizvodne prostore, dvorišče pa za skladiščenje in parkiranje. Podrobnejše raziskave kažejo, da je kar 20 % novih podjetnikov izkoristilo za organizacijo podjetij prednosti svojih kmečkih domov.⁴⁹ Gospodinjstva samostojnih podjetnikov ustrezno uspešnosti razvoja svoje proizvodnje opuščajo obdelavo zemlje in jo dajejo v najem čistim kmetom. Število obratov samostojnih podjetij je v obdobju po osamosvojitvi Slovenije naraščalo vzporedno z nazadovanjem števila zaposlenih v industriji in se povečalo od okrog 29.000 leta 1988 na nekaj manj kot 60.000 konec leta 1994. Povečanje števila le-teh gre večinoma na račun novih podjetnikov, ki so si svoje znanje pridobili ob zaposlitvi v industriji.

Velike težave so se se po spremembi družbeno-političnega sistema in z osamosvojitvijo Slovenije pojavile tudi pri agrokombinatih, ki so izgubili svoje nekdanje privilegije pri

⁴⁶ Ilija Popit: Industriji se, kot kaže, splača le še predelovati hrano in kopati kamen. Delo, leto 38, št. 210. Ljubljana, 11. septembra 1996. (str. 4).

⁴⁷ Ilija Popit: Aprila spet manj dela. Delo, leto 38, št. 120. Ljubljana, 27. maja 1996. (str. 3).

⁴⁸ Dela 8: Geografska problematika severovzhodne Slovenije. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 1991. (163 strani).

⁴⁹ Terezija Kirbus: Drobno gospodarstvo kot element socialno-geografske transformacije slovenskega podeželja (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti). Ljubljana, 1992. (403 strani).

obdavčitvi, odkupu pridelkov ter investicijah. Zemlja agrokombinativ, ki je bila v preteklosti družbeno-samoupravna lastnina, je prešla v državno last, tako da morajo agrokombinati sedaj zanjo plačevati najemnino, kar je ob izgubi ugodnih posojil pomenilo tudi zmanjševanje sredstev za tehnološki razvoj. Kriza agrokombinativ se najbolj kaže v upadanju staleža živine, ki se je v primerjavi z letom 1990 zmanjšala za polovico, ponekod pa tudi za več kot dve tretjini. Nove razmere v družbi in gospodarstvu spremlja tudi vračanje nacionalizirane zemlje nekdanjim lastnikom oziroma njihovim potomcem, kar odpira vprašanje oblikovanja novega koncepta kmetijske politike. Le-ta naj bi ob odpravi 10-hektarskega maksimuma in večanju kmetij z nakupom ali najemanjem zemlje privedel do realnih pogojev za izboljšanje gospodarskih razmer na osnovi oblikovanja farmarskega tipa kmetij.⁵⁰

V zadnjem desetletju se je z uvedbo zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja ter z zagotavljanjem investicij za modernizacijo proizvodnje začel izboljševati tudi položaj zasebnega kmetijstva. Na urbaniziranih območjih podeželja se je pričel tudi proces večanja proizvodnih površin pri čistih kmetih, ki je na začetku potekal v glavnem na račun najemanja zemlje polkmetov in nekmetov, ko pa je bil po letu 1990 odpravljen 10-hektarski zemljiški maksimum, pa ta proces poteka že tudi na račun nakupovanja zemlje. Te sicer maloštevilne kmetije, ki obvladujejo več deset hektarjev zemlje in imajo tudi že več kot 50 glav živine, najdemo, kot že rečeno, po vseh urbaniziranih območjih z ugodnimi naravnimi danostmi za kmetijstvo.⁵¹

1.2.4. Obmejna območja Republike Slovenije - del slovenskega podeželja

Ko govorimo o proučevanju izvenmestnih območij oziroma procesih preobrazbe slovenskega podeželja, ne moremo mimo dejstva, da je v razvoju modernih prostorskih struktur Republike Slovenije igrala pomembno vlogo v vseh razdobjih tudi državna meja, ki v Sloveniji, razen nekaterih izjem poteka v glavnem po podeželskih območjih. Če vemo, da so vplivi državnih meja zaznavni tudi 30 in več kilometrov v notranjost države, lahko vidimo, da pripada več kot polovica ozemlja Republike Slovenije tako imenovanim "obmejnimi območjem". Zato se v novejšem razdobju, ko meja več ne opravlja funkcije delitve temveč vlogo povezovalnega člena med posameznimi državami in ko se zaradi tega vse bolj uveljavlja tudi kot dejavnik regionalnega razvoja,⁵² proučevanje problemov meja, obmejnosti, narodnostne pomešanosti ter funkcije narodnih manjšin prebija vse bolj v ospredje.

Obmejna območja so v zadnjih treh desetletjih postala nov fenomen, ki mu geografija in vse ostale vede, ki se ukvarjajo s problemi organizacije prostora in z njimi povezanimi procesi (regionalno-prostorsko prostorsko planiranje, ekonomski ter socialni razvoj in podobno), posvečajo vedno večjo pozornost. Razlog za to so evropski integracijski procesi in v zvezi s tem vse manjša zaprtost gospodarstva v nacionalne oziroma državne meje ter vse intenzivnejši tokovi osebnega in blagovnega prometa in pretok vseh vrst informacij preko državnih meja. Ker je za opravljanje funkcije prekomejnega povezovanja potrebna cela vrsta različnih služb ter infrastrukturnih objektov, ne prihaja le do sprememb funkcije in zunanjega videza naselij neposredno ob meji, temveč tudi v drugih, od meje bolj ali manj oddaljenih naseljih. Tako je na teh območjih prišlo že relativno zgodaj do pospešenega socialno-

⁵⁰ V. Klemenčič, *Tendence spreminjanja L*, 1991. (str. 28)

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Vladimir Klemenčič: *Geopolitični položaj ter teoretski in metodološki poizkus opredelitve tipov obmejnih območij na primeru Slovenije. Dela 10: Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 1993. (str. 9).

ekonomskega razvoja⁵³, kar je marsikje privedlo do preobrazbe nekdanjih gospodarsko zaostalih in perifernih obmejnih območij v razvita urbanizirana območja, ki se nemalokrat prekomejno povezujejo v enotno obmejno regijo.⁵⁴

Ker gospodarski in socialni razvoj obmejnih regij zahtevata usklajevanje družbeno-ekonomskega in regionalnoprostorskega razvoja, so v obmejnih območjih evropskih držav že v šestdesetih letih pričeli ustanavljati posebne regionalne skupnosti z namenom usklajevanja gospodarskega in regionalnega razvoja ter izgradnje infrastrukture na obmejnih območjih, v zadnjih dveh desetletjih pa so marsikje pričeli tudi že z usklajevanjem izobraževanja, z namenom boljšega medsebojnega poznavanja prebivalstva obmejnih območij z obeh strani meje.⁵⁵

Take regionalne skupnosti so se razvile naprimer v Pirenejih na obmejnih območjih Francije ter Španije, na obmejnih območjih Nizozemske, Nemčije, Švice, Francije ter Luksemburga, na obmejnih območjih Skandinavije in nenazadnje je tudi Slovenija že tri desetletja vključena v regionalno skupnost Alpe-Jadran. Podobne regionalne skupnosti se po družbeno-političnih spremembah v nekdanjih socialističnih deželah pričenjajo oblikovati tudi na nekaterih obmejnih območjih Vzhodne Evrope.

Ker so, kot smo že omenili, predstavljala obmejna območja vse do nedavna v glavnem periferna in gospodarsko slabše razvita območja, si večina evropskih držav prizadeva na podlagi posebnih načrtov obmejna območja po stopnji razvitosti izenačiti z območji v notranjosti države. Tako so v okviru skupnosti obmejnih regij izdelani posebni regionalni prostorski načrti za usklajeni razvoj vseh oblik dejavnosti, kar prispeva k vsestranskemu povezovanju obmejnih območij dveh ali več sosednjih držav⁵⁶, s ciljem premagti slabo prehodnost državnih meja ter nerazvitost obmejnih območij, ki zavirajo procese evropske integracije. Zato so v državah Evropske skupnosti ustanovili posebna delovna telesa, ki se ukvarjajo izključno s problemi medsebojnega povezovanja obmejnih območij sosednjih držav, kjer so s teoretičnega pa tudi aplikativnega stališča pripravili poseben koncept načrtovanja regionalnega razvoja obmejnih območij.⁵⁷

Po rezultatih dosedanjih raziskav lahko za ocenjevanje funkcije meje oziroma njenega vpliva na zaledje opredelimo dejavnike, ki odvrčajo od zaprtosti meje in dejavnike, ki vplivajo na njeno zaprtost. Med dejavnike, ki vplivajo na odvrčanje negativnih tendenc, ki vodijo k zaprtosti državnih meja, lahko prištevamo:

- enako razvit sistem industrijske družbe v obmejnih območjih dveh ali več sosednjih držav;
- sistem industrializacije, ki je skladen z gostoto prebivalstva;
- prevzemanje zamisli moderne industrijske družbe;
- skupni sistem informiranja in usmeritve na podlagi sredstev javnega obveščanja ter poznavanje jezika prebivalstva z obeh strani državne meje;
- pozitiven odnos do sosedov ter prekomejnega sodelovanja.

Dejavniki, ki vplivajo na zaprtost državnih meja, pa so:

⁵³ W. Gallusser: *Grenze und Kulturlandschaft. Regio Basiliensis XXII/2-3*. Basel, 1981. (str. 59-68.); P. Romus: *Communaute europeenne et regions frontalières. Regio Basiliensis XXII/2-3*. Basel, 1981. (str. 69-84).

⁵⁴ Vladimir Klemenčič: *Grenzregionen und nationale Minderheiten. Geographica Slovenica 8: Socialno-geografski problemi obmestnih in obmejnih območij*. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze, 1978. (str. 7-20).

⁵⁵ Fr. V. Malchus: *Der europäische Gemeindetag No. 4: Grenzüberschreitende Zusammenarbeit europäischer Grenzregionen*.

⁵⁶ *Europäisches Symposium der Grenzregionen - Die Zusammenarbeit europäischer Grenzgebiete, Teil II. (Vorläufiger Basisbericht ausgearbeitet von Dr. Fr. V. Malchus)*. Strasbourg, 1972.

⁵⁷ Fr. V. Malchus: *Bedeutende Initiativen des Europarates zur Verbesserung der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit. Regio Basiliensis XXII/2-3*. Basel, 1981. (str. 85-105).

- pomanjkanje prekomejnih prometnih povezav;
- konsolidacija obmejnih območij na nacionalni osnovi brez skupnega načrtnega povezovanja obmejnih območij dveh sosednjih držav;
- nizka socialnoekonomska razvitost družbe;
- prilagajanje prebivalstva položaju zaprte državne meje;
- pomanjkljiva prekomejna povezanost informacijskega sistema.⁵⁸

Na odprtost oziroma zaprtost meje vplivajo tudi fizičnogeografski dejavniki. Tako ima meja, ki poteka po ravninskem svetu, bistveno več možnosti, da postane odprta, kakor meja v hribovitem, slabo poseljenem območju ali pa meja, ki poteka po velikih rekah. Seveda pa na zaprtost oziroma odprtost meje vplivajo tudi razlike v družbenopolitičnih sistemih posameznih držav, kar je prihajalo do izraza zlasti v obdobju pred družbeno-političnimi spremembami v nekdanjih socialističnih državah Evrope.⁵⁹

V povojnem obdobju je funkcija meja in obmejnih območij v vseh delih Evrope doživela številne spremembe. V procesu družbenoekonomskega razvoja pa so se meje in z njimi povezana obmejna območja vendarle razvile v različne tipe. Tako danes o popolnoma zaprti meji skorajda ne moremo več govoriti, ker se mora vsaka država, ki se želi razvijati in vključevati v družbenoekonomske procese Evrope, v določenem obsegu vključevati v mednarodno blagovno menjavo. Velike razlike se pojavljajo tudi med mejami ter obmejnimi območji, kjer je usklajevanje in povezovanje vseh oblik življenja prebivalstva ter elementov gospodarstva in infrastrukture med državami urejeno v vseh segmentih in tistimi, kjer se vidiki skupnega planiranja obmejnih regij kažejo le v nekaterih elementih. Tako lahko govorimo o tipu ustaljenih obmejnih regij na osnovi odprtih meja in njihove medsebojne povezanosti v vseh segmentih vsakodnevnega življenja in o tipu meja, kjer prevladuje le dvosmerni prometni sistem, ki je skoraj brez vsakega vpliva na razvoj obmejnih območij. Tako lahko v prvem primeru govorimo o odprtem tipu meje, v drugem pa le o omejeno odprtem tipu. Seveda pa imamo poleg omenjenih še celo vrsto podtipov meja in obmejnih območij. Med take lahko štejejo naprimer tiste obmejne regije, za katere so sklenjene meddržavne pogodbe o obmejnem osebnem prometu.⁶⁰

Med dejavnike prekomejnega sodelovanja in povezovanja, ki močno vplivajo na razvoj prostorskih struktur obmejnih območij, moramo prišteti tudi narodnostno pomešanost prebivalstva obmejnih območij oziroma prisotnost narodnih manjšin, ki je v vsakodnevnem življenju vse bolj povezana z državo matičnega naroda, kar daje razvoju prostorskih struktur obmejnih območij vedno večjo veljavo.⁶¹

Ob tem naj omenimo, da sta se kulturni in gospodarski razvoj slovenskega etničnega ozemlja do prve svetovne vojne oblikovala sicer okrnjeno, vendar pa vsaj do določene mere ustrezno ostalemu srednjeevropskemu prostoru.

Čezmejno sodelovanje s sosednjimi državami ter ostalo Evropo je bilo do osamosvojitve Slovenije zasnovano na meddržavnih dogovorih med nekdanjo Jugoslavijo in ostalimi državami, na lokalni ravni pa na bilateralnih sporazumih med Republiko Slovenijo in deželami Furlanijo-Julijsko krajino v Italiji, Koroško in Štajersko v Avstriji ter obmejnima županijama Zala in Vas na Madžarskem, poleg tega pa je bil obmejni prostor z obeh strani

⁵⁸ Jörg Meier: Grenzen und Raumforschung - eine Problemskizze. Staatsgrenzen und Einfluß auf Raumstrukturen und Verhaltensmuster, 1. Teil: Grenzen in Europa. Bayreuth, 1983. (str. 9-19).

⁵⁹ V. Klemenčič, Državna meja na območju Republike Slovenije L, 1992, (str. 83).

⁶⁰ F. Heigl: Zur Theorie der Grenze. Schriftenreihe des Instituts für Städtebau und Raumordnung-Band 2: Probleme grenznaher Räume. Innsbruck: Institut für Städtebau und Raumordnung, 1974. (str. 45-68).

⁶¹ V. Klemenčič, Državna meja na območju Republike Slovenije L, 1992, (str. 84).

današnje slovensko-italijanske meje med seboj povezan še s številnimi mednarodnimi dogovori na povsem lokalni ravni.

Prav omenjeni sporazumi so bili osnova za postopno odpiranje meja med tedanjo Jugoslavijo ter sosednjimi državami na območju takratne SR Slovenije. Tako so že v začetku 80-ih let tedanje slovensko (jugoslovansko)-italijanska, slovensko (jugoslovansko)-avstrijska ter deloma tudi slovensko (jugoslovansko)-madžarska meja sodile glede števila mejnih prehodov ter glede obsega osebnega in blagovnega prometa med bolj odprte državne meje v Evropi. Vse to je tedanjo SR Slovenijo že relativno zgodaj vključilo v mednarodno odprto deželo pa čeprav so bile njene državne meje vse do leta 1990 meje med deželami z različnimi družbenopolitičnimi sistemi in vojaškimi zvezami. Tako je Slovenija še kot del Jugoslavije s socialističnimi sistemom mejila na zahodu na Italijo, deželo takratne Evropske gospodarske skupnosti in članico severnoatlantske vojaške zveze (NATO pakta); na vzhodu z Madžarsko, ki je pripadala Svetu evropske vzajemnosti (SEV oziroma COMECON) in Varšavski vojaški zvezi; na severu pa na nevtralno Avstrijo.⁶²

Tako mednarodno prometno in prostorsko vlogo Slovenije omogočajo *endogeni (notranji) dejavniki obmejnosti*, ki so posledica dejavnikov družbenega razvoja Slovenije in *eksogeni (zunanji) dejavniki obmejnosti*, ki učinkujejo iz območij zunaj Slovenije in so posledica družbenoekonomskega razvoja ostalih delov Evrope.⁶³

Med eksogenimi (zunanji) dejavniki oblikovanja Slovenije kot obmejne in mednarodne tranzitne regije moramo na prvem mestu omeniti vplive pomembnih "kontinentalnih evropskih magistral", ki na eni strani preko Slovenije povezujejo Severno in Srednjo Evropo z deželami Jugovzhodne Evrope ter Bližnjega Vzhoda, na drugi pa mediteranski dežele jugozahodne Evrope z deželami vzhodne Srednje- in Vzhodne Evrope. Zaradi tega je bila Slovenija primorana pristopiti k hitri modernizaciji svoje prometne infrastrukture, kar se kaže zlasti v pospešeni izgradnji avtocestnega in modernizaciji železniškega omrežja. Na oblikovanje Slovenije kot obmejne regije je z odpiranjem državnih meja pričela vedno bolj vplivati tudi nadpovprečno razvita metropolitanska regija ob reki Pad v severni Italiji, ki naj bi sčasoma preseгла slovensko-italijansko mejo in se preko ozemlja Republike Slovenije razširila naprej proti Vzhodni Evropi (v smeri Budimpešta-Kijev-Moskva). Zaradi vse številnejših funkcij, ki jih je prostor ob slovensko-italijanski meji bil primoran opravljati v intenzivnem prekomejnem sodelovanju na meddržavni in kontinentalni ravni, so se obmejna območja z obeh strani državne meje tod sčasoma povezala v enoten urbaniziran prostor, ki že ima značaj "evroregije".⁶⁴ Med eksogenimi (zunanji) dejavniki moramo omeniti še koncentracijo mednarodnih letališč in to tako v Sloveniji kakor tudi v sosednjih državah, kar le še povečuje značaj tranzitnosti prostora Slovenije v tem delu Evrope.

Med endogenimi (notranji) dejavniki obmejnosti Slovenije pa moramo poleg prostorske koncentracije pomembnih prometnih zvez omeniti predvsem zasnovo prostorskega razvoja, ki že več kot tri desetletja temelji na načelih policentrizma in decentralizacije razvoja neagrarnih dejavnosti. Ravno zaradi tega so se tudi obmejna območja marsikje hitro spremenila iz zaostalih in agrarnih v urbanizirana območja, poseljena s sorazmerno visoko kvalificiranim prebivalstvom, ki je usposobljeno za upravljanje z zahtevno mejno infrastrukturo, katero narekujejo tako slovenske kakor tudi mednarodne potrebe. Razvijanje

⁶² V. Klemenčič-R. Genorio, Nova država Slovenija L, 1992, (str. 49).

⁶³ V. Klemenčič, Državna meja na območju Republike Slovenije L, 1992. (str. 87).

⁶⁴ V. Klemenčič-R. Genorio, The New State Slovenia L, 1993, (s. 330).

takšnih funkcij je že od 60-ih let dalje zahtevalo tudi opremljanje obmejnih območij z moderno infrastrukturo, saj je le-ta lahko zadovoljevala vedno nove zahteve v razvoju in usklajevanju življenjskih potreb prebivalstva obmejnih območij Slovenije in sosednjih držav. Ob vse intenzivnejših procesih odpiranja državnih meja in povezovanja sosednjih dežel ter regij in ob večji razvitosti obmejnih območij, so na pomenu vedno bolj pridobivale tudi slovenska, italijanska ter madžarska manjšina. Zaradi obvladovanja jezika in kulture narodov obeh držav so se le-te vse bolj vključevale v mednarodne gospodarske in kulturne tokove in postale nezamenljiv člen v prekomejnem povezovanju in procesu evropske integracije.⁶⁵

Tako med endogene kakor tudi med eksogene dejavnike pa lahko vključimo tudi dejstvo, da je bil Slovenija ena pobudnic nastanka obmejne evropske skupnosti Alpe-Jadran, ki je sprva obsegala le ožja obmejna območja Slovenije in obmejna območja sosednjih držav (Furlanijo-Julijsko krajino v Italiji ter Koroško in Štajersko v Avstriji). Kasneje se je ta skupnost razširila še na široka obmejna območja ostalih dežel alpsko-jadransko-panonskega prostora v Italiji, Avstriji, Švici, Nemčiji, Madžarski ter na celotno Hrvaško.⁶⁶

Zaradi prizadevanj po vključevanju v evropske integracijske procese in prepletenosti centralizma ter federalizma v okviru specifičnih oblik samoupravne socialistične ureditve, je Slovenija v svojem družbenopolitičnem, gospodarskem in kulturnem razvoju ter urejanju in razvoju prostora pri svojem povezovanju z Evropo prehitela in tudi prehitela ostale nekdanje jugoslovanske republike in pokrajine pa tudi večino ostalih nekdanjih evropskih socialističnih držav. Poglobljena gospodarska in družbena kriza realsocialističnega sistema ob koncu 80-ih let ter permanentno upiranje Slovencev centralističnim težnjam Beograda so ob nadaljnjem zaostrovanju odnosov znotraj nekdanje jugoslovanske skupnosti privedli leta 1991 do osamosvojitve Slovenije, kjer je nato prišlo še do mirnega prehoda iz enostrankarskega socialističnega v večstrankarski sistem, do postopne zamenjeve družbene lastnine z zasebno in uvajanja tržnega gospodarstva. S temi spremembami so se tokovi vključevanja Republike Slovenije v evropske integracijske procese močno pospešili.⁶⁷

Osamosvojitve Slovenije je z vzpostavitvijo slovensko-hrvaške meje prinesla tudi podaljšanje njene mejne črte, kar je na teh območjih odprlo tudi številne nove probleme. Ti problemi so pereči zlasti, ker se pojavljajo na 546 km, kolikor pač meri ta nova in obenem najdaljša meja (za primerjavo: slovensko-italijanska meri 235 km, slovensko-madžarska 102 km, slovensko-avstrijska pa 324 km). Medtem, ko so slovensko-italijanska, slovensko-avstrijska ter deloma tudi slovensko-madžarska državna meja že ustrezno infrastrukturo opremljene za nemoten pretok blagovnega ter osebnega prometa, pa je ob slovensko-hrvaški meji ta infrastruktura šele v izgradnji. Tudi intenzivno prekomejno sodelovanje ob odprtih mejah med obmejnimi območji Slovenije na eni ter Italije, Avstrije in v novejšem razdobju tudi Madžarske na drugi strani je že utečeno, sodelovanje ob slovensko-hrvaški meji pa se šele uveljavlja, pa še to le na nekaterih odsekih slovensko-hrvaške meje.⁶⁸

Ko govorimo o oblikovanju posameznih tipov obmejnih območij Slovenije, kar je seveda v tesni povezanosti s prekomejnim povezovanjem obmejnih območij, ne moremo prezreti nekaterih fizičnogeografskih dejavnikov. Zlasti ne gre prezreti reliefne

⁶⁵ Vladimir Klemenčič: Geographische Probleme der Grenzräume Sloweniens. Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie. Wien, 1984. (str. 387-400). V. Klemenčič-M. Bufon, Geographic problems of frontier regions I, 1991, (str. 86-103). V. Klemenčič, National Minorities as an Element I, 1993, (s. 207-215).

⁶⁶ V. Klemenčič, National Minorities as an Element I, 1993, (s. 207-215).

⁶⁷ Vladimir Klemenčič: Die geopolitische Lage Sloweniens und seine Offenheit nach Europa. Staatliche Einheit und Teilung - Deutschland und Jugoslawien. München, 1992. (str. 99-114).

⁶⁸ V. Klemenčič, Prostorsko-strukturne spremembe I, 1994, (str. 77).

izoblikovanosti na območjih Julijskih Alp, Karavank in Kobanskega, kjer ta naravna pregrada ovira intenzivno prekomejno povezovanje preko sicer že več kot tri desetletja odprtih državnih meja. Na ostalih območjih, ki so reliefno ugodnejša za prekomejno povezovanje (Goriška Brda, spodnja Vipavska dolina ter Tržaško-Komenski Kras ob slovensko-italijanski in zahodno Goričko ob slovensko-avstrijski meji), pa so bile prednosti odprte meje v regionalnem razvoju v zadnjih treh desetletjih dobro izkoriščene. Kljub temu pa se je na teh območjih uveljavila odprta meja v funkciji regionalnega razvoja zopet drugače ob slovensko-italijanski meji med Gorico in Koprom⁶⁹ kot ob slovensko-avstrijski meji na terciarnem gričevju med Radgono in tromejo pri Trdkovi.⁷⁰

Kljub naravno ugodnim pogojem za prekomejno povezovanje ter postopnemu odpiranju meje v zadnjem desetletju in kljub intenzivnejšemu sodelovanju z Madžarsko po letu 1990 pa je v regionalni strukturi na obmejnih območjih ob slovensko-madžarski meji še vedno mogoče čutiti sledove dolgoletne zaprtosti te meje, kar se kaže zlasti v demografski ogroženosti skoraj celotnega obmejnega območja. Seveda pa te nerazvitosti ne gre pripisovati le političnim dejavnikom dolgoletne zaprtosti meje, temveč tudi historično pogojeni perifernosti in oddaljenosti teh območij z obeh strani meje od večjih centralnih krajev,⁷¹ zaradi česar so kljub intenzivni industrializaciji obeh držav ostala vse do danes v veliki meri periferna in gospodarsko nerazvita.⁷²

Medtem, ko lahko na obmejnih območjih ob mejah Slovenije z Italijo, Avstrijo ter Madžarsko v regionalni strukturi ugotavljamo funkcijo in učinke meje v obsežnih ter diferenciranih prostorskih procesih in prostorskih strukturah, pa lahko ob novonastali slovensko-hrvaški meji zasledimo znake obmejne regije le neposredno z mejnimi prehodi in infrastrukturo, potrebno za opravljanje mejnih formalnosti. Priče smo tudi vrsti pojavov, ki ovirajo regionalni razvoj, kot je nejasno začrtana mejna črta ali pa problemi, ki so se odprli zaradi pretrganja komunikacij med prebivalstvom obmejnih krajev (zlasti na agrarnih področjih)⁷³, problemi prekomejnega zaposlovanja dnevnih migrantov, pa tudi problemi zadovoljevanja vsakodnevnih potreb v centralnih krajih, ki so ostali na drugi strani meje.

Obmejna območja ob slovensko-hrvaški meji, ki je zaradi varovanja pred ekonomskimi migranti iz Jugovzhodne Evrope ter tudi Azije in begunci iz delov nekdanje Jugoslavije dobro zastražena, predstavljajo lokalnemu prebivalstvu danes veliko oviro v vsakodnevnem življenju. Krizo teh večinoma perifernih in manj razvitih območij pogloblja še visok deleže nezaposelnih, saj se je tod v preteklosti razvijala le industrija, za katero slovensko prebivalstvo ni imelo niti ustrezne strokovne niti ustrezne šolske izobrazbe. Zato kljub večanju deleža nezaposlenih pri slovenskem prebivalstvu zasedajo številna delovna mesta v industriji delavci iz Hrvaške, ki imajo za to delo ustrezno kvalifikacijo in ustrezno šolsko izobrazbo (primer steklarne v Rogaški Slatini). Na drugi strani pa je delovna sila iz Slovenije, zaradi nekajkrat nižjih osebnih dohodkov kot v Sloveniji, delo na Hrvaškem v veliki meri opustila, bodisi prostovoljno, bodisi pa zaradi zmanjševanja števila delovnih mest. Velike probleme povzroča tem območjem tudi slaba prehodnost slovensko-hrvaške meje, saj

⁶⁹ V. Klemenčič-M. Bufon, Geographic problems of frontier regions L, 1991, (str. 86-103).

⁷⁰ V. Klemenčič, Prekmurje als unterentwickeltes L, 1991, (str. 33-51).

⁷¹ Madžari in Slovenci - sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1987. (614 strani).

⁷² V. Klemenčič, Geopolitični položaj ter teoretski in metodološki L, 1993, (str. 10).

⁷³ Borut Belec: Nekaj značilnosti zemljiškoposestne in zaposlitvene povezanosti med republikama Slovenijo in Hrvatsko v obmejnih območjih severovzhodne Slovenije (=Some Characteristic Features of the Connections Between the States Slovenia and Croatia Regarding Landed Propetry and Employment in the Border Regions of Northeastern Slovenia). Geographica Slovenica 23: Socialna geografija v teoriji in praksi. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze, 1992. (s. 363 - 373).

je ob celotni 546 km dolgi mejni črti le 35 mejnih prehodov, kar v primerjavi z mnogo krajšo slovensko-italijansko (66 mejnih prehodov na 235 km) ali slovensko-avstrijsko mejo (49 mejnih prehodov na 324 km) ni niti tako presenetljivo. Slovensko-hrvaška meja povzroča tudi velike zastoje v turističnih tokovih, saj morajo turisti iz Zahodne ali Srednje Evrope na območju vzhodno od Trsta prečkati najprej slovensko-italijansko mejo, nato pa po dobrih 30-ih km še slovensko-hrvaško mejo.

Osamosvojitve Slovenije in Hrvaške ter oblikovanje carinske meje med njima, je odpira tudi celo vrsto problemov lastniške narave, saj ima Slovenija na Hrvaškem (zlasti v Istri in ob Kvarnerskem zalivu) številne počitniške domove, slovenske družine pa več desetstič počitniških hišic, obratno pa ima veliko prebivalcev iz Hrvaške svoje počitniške hišice v Sloveniji.

Iz navedenega je torej razvidno, se v prekomejni povezanosti in soodvisnosti regionalnega razvoja obmejnih območij Slovenije z obmejnimi območji sosednjih držav so zelo velike razlike. Tako lahko naprimer sledimo na eni strani obmejnemu območju z *visoko stopnjo soodvisnosti s prekomejno povezanostjo* (na območju med Trstom in Gorico na italijanski ter Koprom in Novo Gorico na slovenski strani meje), na drugi strani pa obmejnemu območju, kjer o *prekomejni povezanosti skoraj ne moremo govoriti* (slovensko-madžarska meja na Goričkem in večina območij ob slovensko-hrvaški meji).⁷⁴

Na območjih z visoko stopnjo soodvisnosti s prekomejno povezanostjo so vezi življenja (gospodarstva, kulturnega življenja, sredstev javnega obveščanja) dosegle tako stopnjo povezanosti, da se že javljajo tudi elementi evropeizacije in s tem tudi elementi oblikovanja "Evroregije" s popolno prevlado terciarizacije in postindustrijske družbe. Omenjenemu območju daje poseben pomen tudi funkcija prehoda že omenjene pomembne evropske prometno-gospodarske osi, ki se iz jugozahodne Evrope razteza preko severne Italije in se ravno v prostoru med Koprom in Novo Gorico oblikuje naprej skozi Slovenijo proti Madžarski, Ukrajini in Rusiji.⁷⁵ Seveda pa se tak tip obmejnega območja, kjer so mednarodno pomembne prostorske funkcije javljajo v relativno širokem pasu ob meji, pojavlja na območju Republike Slovenije le na omenjenem jugozahodnem Slovenije delu med Koprom in Gorico, na ostalih obmejnih območjih med Slovenijo ter Italijo in Slovenijo ter Avstrijo pa le na posameznih točkah, kjer pomembne prometne poti prečkajo slovensko državno mejo (Rateče, Karavanški predor, Ljubelj, Šentilj, Gornja Radgona). Na teh obmejnih območjih tudi prekomejna povezanost ni tako intenzivna, saj jo marsikje močno omejujejo neugodne reliefne razmere.⁷⁶

Popolnoma drugačen tip obmejnih območij pa predstavljajo nekatera območja ob slovensko-hrvaški in slovensko-madžarski meji, kjer o prekomejni povezanosti skoraj ne moremo govoriti, saj je obmejnemu prebivalstvu otežkočena že prekomejna komunikacija. Zelo nedorečen je tudi koncept razvoja teh območij, ki bi odgovarjal potrebam prebivalstva in gospodarstva teh obmejnih območij. Zlasti slovensko-hrvaška meja predstavlja zaradi majhnega števila mejnih prehodov in njihove neustrezne infrastrukturne opremljenosti veliko oviro tokovom blagovnega in osebnega prometa. Številni problemi se odpirajo tudi v vsakodnevem življenju lokalnega prebivalstva, zlasti pri dvolastnikih⁷⁷, ki po vzpostavitvi meje nimajo več neposrednega dostopa do svoje obdelovalne zemlje, ki je ostala v sosednji

⁷⁴ V. Klemenčič, Geopolitični položaj ter teoretski in metodološki L, 1993, (str. 11-13).

⁷⁵ V. Klemenčič-M. Bufon, Geographic problems of frontier regions L, 1991, (str. 86-103).

⁷⁶ V. Klemenčič, Geopolitični položaj ter teoretski in metodološki L, 1993, (str. 16).

⁷⁷ B. Belec, Nekaj značilnosti zemljiškoposestne in L, 1992. (s. 363 - 373).

državi, ampak imajo dostop do nje le preko več kilometrov oddaljenih mejnih prehodov. Nova meja je močno omejila tudi živahno izmenjavo delovne sile med obmejnimi kraji in povzročila tudi velike težave in tudi spremembe v vsakodnevni oskrbi prebivalstva.⁷⁸

Kot lahko vidimo, je bila v zavesti politike ter ostalih strokovnih služb, ki so se ali pa se še ukvarjajo z družbenim, regionalnim in prostorskim planiranjem, funkcija meje velikokrat močno zapostavljena. Tako lahko o večji načrtnosti usklajenega regionalnega razvoja govorimo le za območja ob slovensko-italijanski meji, na vseh ostalih območjih pa je bil faktor meje v konceptu prostorskega razvoja močno zapostavljen. Zaradi tega je danes večina prostora ob slovensko-madžarski ter slovensko-hrvaški meji, ki je z reliefnega vidika (razen nekaterih izjem) sorazmerno lahko prehodna, demografsko ogrožena. Tako je ob slovensko-hrvaški meji demografsko ogroženih skoraj 60 % vseh katastrskih očin, ob slovensko-madžarski meji pa kar 87 %.⁷⁹

1.2.5. Prostorska diferenciacija Republike Slovenije po demografskih procesih in demografskih strukturah.

Zatečeno stanje demografskih razmer je posledica procesov regionalno-prostorske preobrazbe v preteklih desetletjih (deagrarizacije in urbanizacije v pogojih tako imenovanega "socialističnega" gospodarstva, neugodne zemljiško-posestne strukture kmečkih gospodinjstev), ko so zaradi relativno visokega prirodnega prirastka bila ta območja vse do najnovejšega razdobja podvržena trajnemu izseljevanju prebivalstva. Ta relativno visok prirodni prirastek je vse do sredine 60-ih let zagotavljal večini slovenskega podeželja obnovo prebivalstva in s tem zadržanje relativno visoke gostote poselitve, od takrat dalje pa je zaradi hitrega razvoja neagrarnih dejavnosti prišlo marsikje na teh območjih do močnega izseljevanja mladega, za delo sposobnega prebivalstva, s tem pa tudi do močnega nazadovanja števila prebivalstva. Do ponovnega preobrata je v demografskih procesih prišlo v zadnjih letih (v glavnem po osamosvojitvi Slovenije), ko, zaradi stagnacije industrije in v zvezi s tem z omejenimi možnostmi zaposlovanja v tej gospodarski panogi, lahko na nekaterih nekdanjih depopulacijskih območjih povnovno sledimo trendom pozitivnega, čeprav sorazmerno nizkega prirodnega prirastka. Ob tem pa velja omeniti še dve dejstvi in sicer:

- a) relativno visok delež gospodinjstev, ki so zadržala kmečko gospodarstvo, in znaša za Republiko Slovenijo 24,5 % (marsikje pa presega tudi več kot 75 %), kar pomeni, da je približno četrtnina slovenskih gospodinjstev še vedno bolj ali manj še vedno povezanih z zemljo in s tem vsaj deloma, če že ne v celoti vezana tudi na samooskrbo.
- b) visok delež kmečkega prebivalstva, ki je že več desetletij vezano na neugodne socialno-posestne razmere, (v nekaterih katastrskih občinah presega 75 % skupnega števila prebivalstva) in sicer na tistih območjih, ki so se relativno pozno vključila v policentrični regionalno-prostorski razvoj Slovenije.

Omenili smo že tudi, da so številni procesi povzročili tak razkroj demografske strukture nekdanjih čistih kmečkih gospodinjstev, da je za intenzivno in tržno usmerjeno kmetijsko proizvodnjo danes usposobljenih zelo malo kmačkih gospodinjstev. Tako je danes v Sloveniji sorazmerno malo gospodinjstev, ki imajo na eni strani za tak tip kmetijstva ustrezno mehanizacijo, na drugi strani pa ustrezno demografsko strukturo družinskih članov treh generacij in zagotovljene dediče z ustrezno izobrazbo za nadaljevanje modernega kmetijstva. Prav ta element, ki prostorsko ni ustrezno razvrščen, pa je porok za bodoče vzdrževanje kulturne pokrajine in produktivno ter tržno usmerjeno kmetijstvo.

⁷⁸ V. Klemenčič, Prostorsko-strukturne spremembe L, 1994, (str. 77).

⁷⁹ V. Klemenčič, Geopolitični položaj ter teoretski in metodološki L, 1993, (str. 16).

Ob vseh negativnih posledicah procesov, ki so v petdesetih povojnih letih "socialističnega zasebnega kmetijskega gospodarstva" zavirali razvoj moderne kmetijske proizvodnje, pa je potrebno omeniti še, da kmet zaradi "deset hektarskega maksimuma" ni imel možnosti večanja svojih kmetijskih obratov z nakupom zemlje, ampak si je lahko v manjši meri pomagal le z najemanjem zemlje. Ob tem se odpira tudi vprašanje gospodarjenja z zemljo in oblikovanja kulturne pokrajine, ki se nanaša tako na ostarela čista kmečka, kakor tudi na polkmečka in nekatera nekmečka gospodinjstva, ki posedujejo zemljo, vendar imajo zagotovljene svoje življenjske vire iz neagrarnih dejavnosti. Pri tem predstavljajo največji problem ravno ostarela čista kmečka gospodinjstva, ki ne morejo misliti na modernizacijo in povečevanje obsega kmetije, da bi le-ta lahko bila tržno uspešna. Takih ostarelih kmečkih gospodinjstev je sorazmerno veliko in prav ta ekstenzivirajo obdelavo zemlje, manjšajo število živine in puščajo slabo ali sploh neobdelane kmetijske površine. Sledimo jim lahko na vseh labilno poseljenih oziroma demografsko ogroženih območjih Haloz, Slovenskih Goric, Brkinov, Kozjanskega, nekaterih območjih predalpskega hribovja ter na območjih dinarsko-kraškega sveta.⁸⁰

V zadnjem desetletju, zlasti pa v obdobju po osamosvojitvi, ko prehaja Slovenija na vseh področjih gospodarskih dejavnosti v tržno in na zasebni lastnini temelječe gospodarstvo, lahko sledimo novim demografskim procesom, ki pa očitno vsaj prehodno prinašajo tudi nove probleme poselitve in izrabe prostora, na kar najbolj vplivajo zmanjšane možnosti zaposlitve v neagrarnih dejavnostih in odpuščanje v industriji zaposlenih delavcev zaradi njene racionalizacije. Ti problemi so najbolj pereči v severovzhodni Sloveniji, kar se odraža v stagnaciji urbanizacije prebivalstva in zadržanju sorazmerno visokega deleža ostarelega kmečkega prebivalstva.⁸¹

Ob vseh negativnih trendih demografskega razvoja v preteklosti, pa se po osamosvojitvi Slovenije kažejo v mehaničnem gibanju prebivalstva novi trendi. Ker mlajše brezposelno prebivalstvo ostaja na domu, nam podatki o številu prebivalstva po krajih, katastrskih občinah ter občinah kažejo, da je na večini območij, ki so desetletja kazala nazadovanje števila prebivalstva, prišlo do stagnacije ali celo do rahle rasti števila prebivalstva.

Večdesetletno spremljanje procesov preobrazbe Slovenije (iz pokrajine s statično, klasično in vase zaprto agrarno družbo v pokrajino z moderno ter fleksibilno gospodarsko strukturo urbane družbe) ter spremljanje demografskih procesov in analiza demografskih struktur so pokazale, da so se glede na demografski razvoj v Sloveniji izoblikovala demografsko zelo raznolika območja, ki jih v grobem delimo na:

- območja koncentracije prebivalstva,
- prehodna območja in
- območja praznenja.

Med **območja koncentracije prebivalstva** sodijo območja z nadpovprečno gostoto poselitve (več kot 300 preb/km²), kjer število prebivalstva konstantno narašča. Zajemajo približno petino vse površine Slovenije, na kateri živi okrog dve tretjini vsega prebivalstva. Najprej so se izoblikovala na najugodnejših območjih za poselitev (ravninska območja, široke doline), danes pa že segajo tudi na nekatere zunanje robove hribovitega alpskega, kraškega in gričevnatega sveta. Na **prehodnih območjih**, kjer se procesi koncentracije prebivalstva

⁸⁰ Vladimir Klemenčič: Tendence demografske preobrazbe v Spodnjem Podravju in vzhodnih Slovenskih gorica v zadnjih treh desetletjih. Ljubljana, 1996.

⁸¹ V. Klemenčič-R. Genorio, The New State Slovenia L, 1993, (s. 323-333).

izmenjujejo s procesi depopulacije, je gostota poselitve že pod slovenskim povprečjem (okrog 53 preb./km²). Ta območja se razprostirajo na nekaj manj kot 40 % slovenskega ozemlja, na katerih živi slaba tretjina vsega prebivalstva Slovenije. **Območja praznenja ali depopulacije** so redko poseljena (okrog 31 preb./km²). Obsegajo več kot 40 % površine, na njih pa živi le dobrih 13 % vsega slovenskega prebivalstva, katerega število konstantno nazaduje. Ta demografski tip se je "razvil" predvsem na perifernih območjih alpskega, predalpskega in dinarsko-kraškega hribovitega sveta ter na nekaterih območjih terciarnega gričevja severovzhodne in jugovzhodne Slovenije. V glavnem so to gospodarsko nerazvita območja, kjer se že uveljavljajo tudi procesi razkroja kulturne pokrajine.⁸²

Za razmejitve in opredelitev omenjenih tipov demografskih območij smo uporabili več demografskih kazalcev iz razdobja med letoma 1961 in 1991, katere smo preračunali na najmanjše teritorialne enote - na katastrske občine. Na podlagi analize demografskih podatkov smo lahko ugotovili, da so se do leta 1981 območja koncentracije in urbanizacije izoblikovala na obsežnem že prej urbaniziranem območju Ljubljanske kotline, začetkom oblikovanja takih sklenjenih območij pa smo lahko v tem obdobju sledili tudi v okolici Maribora ter Celja, ob slovensko italijanski meji na območju Kopra ter Nove Gorice in v Prekmurju med Mursko Soboto ter Beltinci. Povsod drugod v Sloveniji pa so se leta 1981 območja koncentracije pojavljala le v obliki otokov v bližini večjih centralnih naselij.⁸³ Na teh območjih je bilo že sredi 80-ih let mogoče slediti na eni strani pa tendencam opuščanja obdelave zemlje polkmetov in nekmetov, ki so bili lastniki le nekaj hektarjev zemlje, na drugi strani tendencam povečevanja posesti na račun najemanja njihove zemlje s strani posameznih čistih kmetov. Zaradi opuščanja obdelave zemlje so nekateri nekdanji kmečki domovi in gospodarska poslopja pričela spreminjati svojo funkcijo, zlasti pri tistih gospodinjstvih, ki so se ob opustitvi obelovanja zemlje preusmerila v drobno gospodarstvo. Na območjih koncentracije v glavnem tudi ne moremo slediti spreminjanju razmerij med posameznimi zemljiškimi kategorijami, ampak lahko zaznamo le zmanjševaje obsega kmetijskih površin na račun izgradnje infrastrukturnih in stanovanjskih objektov ter javnih zgradb.⁸⁴

V nasprotju z območji koncentracije in urbanizacije, ki so se v glavnem razvila na ravninskem svetu in v širših rečnih dolinah, pa so se območja praznenja in depopulacije izoblikovala v glavnem na hribovitih območjih alpskega, predalpskega ter dinarsko-kraškega sveta pa tudi na terciarnem gričevju sverovzhodne Slovenije. Zlasti ob slovensko-madžarski ter nekaterih predelih slovensko-hrvaške meje ter v hribovitem predalpskem svetu med Kranjem ter Novo Gorico je depopulacija že dobila kritične razsežnosti. Tako je marsikje na teh območjih zaradi več desetletij trajajočega izseljevanja mladega prebivalstva že povsem usahnila rodnost, zaradi prevlade ostarelega prebivalstva pa je v razpadanju tudi zgradbena struktura, kmetijska zemljišča pa so v veliki meri neizkoriščena.⁸⁵ Velikokrat se podobni procesi pojavljajo tudi na nekaterih delih tako imenovanih "prehodnih" območjih, ki so leta 1981 zajemala več kot polovico vsega ozemlja Republike Slovenije.

Tudi na območjih praznenja ter na prehodnih območjih smo od sredine 80-ih let dalje lahko sledili spremembam izrabe zemlje, na kar je v največji meri vplivala modernizacija prometnih zvez, zlasti cest, kar je na ta območja pritegnilo številne graditelje počitniških hiš. Le-ti so v vse večjem številu pričeli v najrazličnejše namene (vinograd, sadovnjak, pridelava zelenjave ipd.) izkoriščati manjše kose zemlje, poleg tega pa tudi obnavljati stare kmečke

⁸² V. Klemenčič, *Tendence spreminjanja L*, 1991, (str. 26)

⁸³ *Ibid.*, (str. 31).

⁸⁴ V. Klemenčič, *Wandlungstendenzen L*, 1992. (str. 99 - 110).

⁸⁵ V. Klemenčič, *Tendence spreminjanja L*, 1991, (str. 31).

hiše. Za ta območja je tudi značilno, da se v procesu tranzicije marsikje uveljavlja tudi drobno gospodarstvo, ki zaposluje še preostalo mlado prebivalstvo, kar tem območjem vsaj še nekaj časa zagotavlja nadaljevanje stabilne poselitve.

Ob teh raziskavah se je pokazalo, da je v toku zadnjih treh desetletij mogoče pri oblikovanju in diferenciaciji demografskih območij slediti določenim zakonitostim. Med najpomembnejše dejavnike diferenciacije na različne tipe demografskih območij v Sloveniji štejemo že omenjeni koncept policentričnega regionalno-prostorskega in gospodarskega razvoja, ki je glede na demografsko strukturo in stabilnosti poselitve razdelil Slovenijo na *demografsko stabilna* in *demografsko ogrožena območja*.

Demografsko stabilna so v toku zadnjih treh desetletij postala vsa tako imenovana območja koncentracije, v zadnjem desetletju pa z razvojem motorizacije tudi skoraj vsa obrobja gravitacijskih zaledij centralnih krajev hribovitega alpskega, predalpskega ter dinarsko-kraškega sveta in terciarnega gričevja, torej nekateri predeli nekdanjih prehodnih območij. Ugotovimo lahko tudi, da se meje med posameznimi tipi demografskih območij vse bolj ustaljujejo, čeprav se na nekaj prehodna območja širijo tudi takozvana demografsko ogrožena odnosno demografsko izčrpana območja, kjer se demografska struktura zaradi neprestanega razseljevanja prebivalstva še naprej slabša. Prebivalstvo teh območij je ostarelo, večinoma kmečko, število moških in število žensk v skupnem številu prebivalstva pa tudi znotraj posameznih starostnih skupin je nesorazmerno in marsikje tudi že tako redko poseljeno, da ni več zmožno vzdrževati infrastrukture.

Ko govorimo o demografski izčrpanosti nekaterih območij Republike Slovenije, ne moremo mimo dejstva, da velik del tega prostora zajema tudi obširna obmejna območja. Med njimi so tudi nekatera za poselitev in kmetijsko gospodarstvo relativno ugodna območja, ki so postala demografsko ogrožena samo zaradi svoje odmaknjenosti in oddaljenosti od centralnih krajev. Taka obsežna območja najdemo zlasti ob novonastali slovensko-hrvaški meji, vendar pa je ob tem potrebno takoj opozoriti, da so se izoblikovala že mnogo pred vzpostavitvijo nove državne meje. Podobne kritične razmere najdemo tudi ob slovensko-italijanski meji na Tolminskem in ob madžarsko-slovenski meji v Prekmurju.⁸⁶

To so tista območja, kjer je prebivalstvo odtrgano od dobrin industrijske družbe, zato se večina mlajšega prebivalstva, kateremu je še omogočeno doseganje izobrazbe, sproti izseljuje, ostaja pa le ostarelo kmečko ter polkmečko prebivalstvo z nizkim življenjskim standardom. Tako se vse bolj uveljavlja struktura prebivalstva, ki se več ne more prirodno obnavljati in vse težje gospodarsko obvladuje svoj poselitveni prostor. Zato so obdelovalne površine vse bolj podvržene opuščanju in preraščanju z gozdom, izrabljene pa ostajajo le še tiste v neposredni bližini vasi, saj prebivalstvo večinoma tudi ne razpolaga z ustrezno tehnologijo za obdelovanje zemlje.

Spreminjanje in analiza demografskih gibanj na območju Slovenije med letoma 1961 in 1991, to je do zadnjega popisa prebivalstva, sta pokazala na teritorialno širjenje tako območij koncentracije kakor tudi območij praznenja in sicer v obeh primerih na račun prehodnih območij. V obeh primerih je prisotna tudi tendenca po naraščanju števila in deleža prebivalstva, ki tam prebiva. Medtem ko na območjih koncentracije in urbanizacije v zadnjem desetletju ni prišlo do večjega povečanja deleža površin in deleža tamkaj živečega prebivalstva (do 6 %), pa moramo omeniti spremembe v gostoti prebivalstva, ki se je v zadnjem desetletju znižala za okrog 40 preb./km². Vzrok tega upadanja leži v že omenjenem

⁸⁶ V. Klemenčič, Tendence demografske preobrazbe v Spodnjem Podravju L, 1996.

širjenju območij koncentracije na prehodna območja, ki so bila in so še danes precej redkeja naseljena. Ob tem moramo še omeniti, da sta zaradi širjenja območij koncentracije in območij praznenja na prehodna območja v zadnjem desetletju, delež površin prehodnih območij in delež tamkaj živečega prebivalstva precej zmanjšala (glej tabelo 4!), istočasno pa lahko sledimo relativno močnemu porastu (okrog 8,5 %) deleža površin območij praznenja, vzporedno s tem pa le minimalnemu povečanju deleža tamkaj živečega prebivalstva (za 2,6 %).

Tabela 6: Površine ter prebivalstvo po tipih demografskih območij leta 1981 in 1991.

Tip demografskega območja		l e t o 1 9 8 1		l e t o 1 9 9 1	
		število	%	število	%
Območja koncentracije in urbanizacije	Površina v km ²	3.155	15,6	4.059	20,0
	št. Prebival.	1.121.012	59,3	1.284.727	65,3
	št.preb./km ²	355,3		316,5	
Prehodna območja	Površina v km ²	10.576	52,2	7.922	39,2
	št. Prebival.	565.550	29,9	421.562	21,5
Območja praznenja ter neposeljena območja	št.preb./km ²	53,5		53,2	
	Površina v km ²	6.522	32,2	8.272	40,8
	št. Prebival.	205.302	10,8	259.697	13,2
SLOVENIJA	št.preb./km ²	31,5		31,4	
	Površina v km ²	20.253	100,0	20.253	100,0
	št. Prebival.	1.891.864	100,0	1.965.986	100,0
	št.preb./km ²	93,4		97,1	

Iz navedenega lahko torej zaključimo, da sta se z motorizacijo dnevnih migrantov v zadnjem desetletju povečala tako obseg kakor tudi število prebivalstva takozvanih demografsko stabilnih območij, medtem ko se, kljub policentrični zasnovi regionalno-prostorskega razvoja in posebne z zakonom določene gospodarske pomoči demografsko ogroženim območjem, le-ta še vedno teritorialno širijo, tako da demografsko labilna območja danes zajemajo že več kot 40 % vse površine Republike Slovenije. Na teh območjih spremlja depopulacijo tudi intenzivno staranje prebivalstva, še posebej zaskrbljujoče pa je neugodno razmerje med aktivnim in vzdrževanim prebivalstvom, saj živijo ta območja v veliki meri na račun pokojnin in različnih oblik socialne podpore.⁸⁷

Med demografsko labilna sodi tudi velika večina obmejnih katastrskih občin, zlasti tistih ob slovensko-madžarski in slovensko-hrvaški meji, čeprav so danes še relativno gosto poseljena.

Tabela 7: Število in delež obmejnih katastrskih občin po tipih demografskih območij leta 1991

mejni sektor	območja koncentracije	prehodna območja	območja praznenja	REPUBLIKA SLOVENIJA
--------------	-----------------------	------------------	-------------------	---------------------

⁸⁷ V. Klemenčič, Wandlungstendenzen E, 1992, (str. 99 - 110).

	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
SLO - I	10	15,9	25	39,7	28	44,4	63	100,0
SLO - A	14	15,9	38	43,2	36	40,9	88	100,0
SLO - H	1	4,3	2	8,7	20	87,0	23	100,0
SLO - CRO	12	7,4	54	33,3	96	59,3	162	100,0
skupaj	37	11,0	119	35,4	180	53,6	336	100,0

Na območjih ob slovensko-madžarski meji, ki je bila vse do družbeno-političnih sprememb v nekdanjih socialističnih državah ob koncu 80-ih, oziroma do osamosvojitve Slovenije leta 1991 relativno zaprta (le dva mejna prehoda), tako že lahko najdemo posamezna naselja ali skupine naselij z razpadanjem zgradbene strukture, ostarelo prebivalstvo pa prebiva v starih in za današnje razmere za bivanje neprimernih hišah brez vsakršne moderne notranje infrastrukturne opreme. Kmetijske površine so obdelane večinoma le v bližini vasi, oddaljene pa ostajajo neobdelane, marsikatera pa že prerašča grmičevje ali mlad gozd.⁸⁸

Ob tem naj omenimo še, da so območja ob slovensko-hrvaški meji kazala znake demografske krize že v preteklih desetletjih, ko je imela ta meja le upravno-administrativni značaj. Novonastala meja je po letu 1991 odprla številne probleme, kateri dosedaj v glavnem še nismo bili temeljito proučeni, kaj šele, da bi bili odpravljeni, zato do izboljšanja demografskih razmer na teh območjih v glavnem še ne prihaja. Zato se bo potrebno čim prej intenzivno lotiti temeljite proučitve vseh problemov, sicer bo nadaljnje praznenje teh prostorov prej ali slej pripeljalo tudi razkroja kulturne pokrajine in razpada zgradbene strukture.

Podobnim procesom depopulacije, staranja prebivalstva ter demografskemu razkroju po hribovskih, obmejnih ter perifernih območjih lahko sledimo tudi marsikje drugod v Evropi, vendar pa so razlike v reševanju teh problemov zelo velike. Tako so se reševanja tega problema na mnogih območjih v Evropi lotili skupaj s kmetijsko politiko, ki je vodila k večanju gospodarsko stabilnih kmetij. To je sicer privedlo do močnega zmanjšanja števila prebivalstva, ki pa je postalo v veliki meri socialno neogroženo, saj je slonel koncept regionalno-gospodarske preobrazbe na gospodarski ter finančni pomoči in oblikovanju socialno stabilnih ter gospodarsko tržno usmerjenih kmetij. Tudi pri nas bo potrebna rešitve teh problemov iskati v taki gospodarski, zlasti kmetijski politiki, ki bo v prvi vrsti vodila k oblikovanju ustrezne zemljiške strukture in k tržno usmerjeni proizvodnji na kmetiji. Takšnim kmetijam, zlasti tistim na demografsko ogroženih območjih pa bi morali omogočiti, da ustvarjajo del svojih dohodkov tudi iz dopolnilnih dejavnosti, zlasti iz turizma in različnih oblik drobnega gospodarstva.⁸⁹

1.2.6. Demografski procesi in demografska struktura ter izraba prostora glede na integracijo Slovenije z Evropo

Sedaj, ko smo analizirali nekatere demografske elemente ter opredelili demografske procese in demografske strukture, lahko nakažemo tudi nekatere smernice nadaljnjega razvoja podeželskih ter v zvezi s tem tudi obmejnih območij. Iz vsega omenjenega je razvidno, da so

⁸⁸ V. Klemenčič, Prekmurje als unentwickeltes L, 1991, (str. 33-51).

⁸⁹ V. Klemenčič, Tendence spreminjanja L, 1991, (str. 37).

današnji demografski procesi eni strani odsev tendenc demografskega razvoja po osamosvojitvi Slovenije, na drugi pa rezultat specifičnega razvoja kmetijskega gospodarstva po drugi svetovni vojni. Ker je prejšnja kmetijska politika onemogočala oblikovanje zasebnega tržnega kmetijskega gospodarstva, se v novih družbeno-ekonomskih pogojih odpirajo raznovrstni problemi na številnih področjih vsakodnevnega življenja. Ker so ti problemi iz dneva v dan bolj pereči, bo potrebno čim prej pristopiti k njihovem reševanju, kar pa bo terjalo koordinacijo demografske, kmetijske in ekonomske politike na eni ter politike nadaljnega regionalno-prostorskega razvoja in oblikovanja ekološko ter fizionomsko prijazne kulturne pokrajine na drugi strani.⁹⁰

Za presojo nadaljnje perspektive poselitve podeželskih in obmejnih območij je potrebno poudariti, da smo na podlagi terenskih opazovanj ugotovili (čeprav za to ni statističnih podatkov), da so se glede na izrabo zemlje v sloveniji izoblikovali trije tipi gospodinjstev, in sicer:

- tista, ki še imajo zemljo in se v celoti ukvarjajo s kmetijstvom (čista kmečka),
- tista, ki še imajo zemljo, vendar pa se v večji ali manjši meri preživljajo z dohodki iz neagrarnih dejavnosti, kmetijstvo pa jim pomeni bolj ali manj le dopolnilno dejavnost (polkmečka gospodinjstva) in
- čista nekmečka gospodinjstva⁹¹

Ti različni tipi gospodinjstev z različno socialno-ekonomsko strukturo, katerih prebivalstvo (tako agrarno kakor tudi velik delež neagrarnega) je še danes močno odvisno od kmetijske izrabe zemlje, kar pomeni, da nekaterim predstavlja zemlja edini vir dohodka za preživetje, drugi so od nje le deloma odvisni, zopet tretji pa eksistenčno sploh niso odvisni od zemlje, vendar pa jim le-ta predstavlja sredstvo za pridelavo ekološko čiste hrane v takozvani obliki "hobby kmetijskega gospodarstva". Na tej stopnji razvoja različnih struktur gospodinjstev, ki razpolagajo z zemljo, pa je vedno več tudi takih, ki ne zmorejo obdelovati lastne zemlje zaradi starosti ali pa je ne obdelujejo v celoti bodisi zaradi zaposlitve, bodisi zaradi ustvarjanja dohodka v neagrarnih dejavnostih. Proces nastajanja te strukture gospodinjstev pušča za seboj podobo mozaika zelo različnega načina in stopnje izrabe zemlje in to ne glede na prirodne pogoje.

Če primerjamo velikost kmetij in njihovo razporeditev zemljišč v Republiki Sloveniji z velikostjo kmetij in njihovo razporeditvijo zemljišč v razvitih evropskih deželah, lahko ugotovimo, da je zaradi slabe zemljiško-posestne strukture in v veliki večini tudi neugodne demografske strukture le redkim gospodinjstvom s kmečkim gospodarstvom zagotovljeno normalno vključevanje v evropsko konkurenco.

Ob osamosvojitvi Slovenije in novih družbeno-ekonomskih razmerah se seveda postavlja vprašanje, kako iz te zadrege oziroma problemov, ki ogrožajo racionalizacijo kmetijskega gospodarstva in normalizacijo demografskega razvoja ter demografskih struktur. Rešitev problema je gotovo v sprožitvi takih procesov, ki bodo postopoma (morda celo dolgotrajno) vodili k zaokroževanju zemlje ter ustreznemu večanju obsega zasebnih kmetij. Ti procesi naj bi odgovarjali oziroma zagotavljali normalen razvoj kmetijskega gospodarstva, obenem pa postopoma vodili k izenačevanju pogojev slovenskega kmetijstva s pogoji v državah Evropske skupnosti.

Seveda pa mora potekati proces zaokroževanja zemlje in s tem večanja kmetij brez vsake prisile in znotraj družbeno-ekonomskih procesov ter zakonitosti, oziroma brez

⁹⁰ V. Klemenčič, Tendence demografske preobrazbe v Spodnjem Podravju L, 1996.

⁹¹ Ibid.

kakršnegakoli prisilnega odtujevanja zemlje. Zato bo v slovenskem kmetijstvu (s komasacijami, z dokupovanjem oziroma z najemanjem zemlje) potrebno storiti vse, da bodo kmetije sposobne vzdrževati in preživljati kmečke družine. Seveda pa se bodo ob teh procesih pojavila tudi vprašanja glede velikosti kmetije, oziroma kako velika naj bi bila tržno usmerjena kmetija. Prav gotovo je velikost take kmetije odvisna od usmerjanosti kmetijstva, saj intenzivne specialne kulture potrebujejo manj zemlje, zato pa vsaj na začetku več investicij. Stvar interdisciplinarno zasnovanega planiraja bo presoja, kakšna bo usmerjenost kmetijstva in temu ustrezno tudi usmerjajo oblikovanje in velikosti kmetij. Vzorov za to imamo v deželah Evropske skupnosti relativno veliko. Posnemanje ali prilagajanje tem pa je lahko dolgotrajen proces, vezan na kmetijsko politiko, ki pa mora biti vsekakor prilagojena našim konkretnim razmeram (tako razpoložljivemu kapitalu kot interesom sedanjega lastnika zemlje in celotne družbe, ki je integrirana v evropske procese).

Ko razmišljamo o življenju Slovenije v Evropski skupnosti, nam mora biti tudi jasno, da je bila naša dosedanja kmetijska politika zasnovana na čim višji produkciji, da bi lahko čim bolj zadostili svojim potrebam po kmetijskih proizvodih. Z vstopom v Evropsko skupnost pa bo ob temeljiti prenovi slovenske kmetijske politike verjetno prišlo do planiranega opuščanja nekaterih kmetijskih površin. Te procese, ki so zajeli tudi ostale države Evropske skupnosti, spremljajo različni posegi popolnega ali delnega opuščanja obdelave ali pa tudi opuščanja obdelave zemlje kot ekološke zaščite kmetijskih površin. Računati moramo, da dežele Evropske skupnosti opuščanja proizvodnje na kmetijskih površinah ne bodo smatrale za kakšen večji problem, čeprav je težnja njihove politike na ohranitvi poselitve prostora, izhodišče česar pa je lahko le smotrna gospodarska izraba prostora.

Če pogledamo, kako so te probleme rešili v zahodnoevropskih deželah, vidimo, da so to dosegli z določeno kmetijsko politiko, podprto s strani Evropske skupnosti, ki pa se je od države do države precej razlikovala. V Avstriji, kjer so se s temi problemi srečali predvsem na nacionalno mešanih ozemljih južne Koroške, je država podpirala zaokroževanje zemlje med drugim tudi s tem, da je imel kmet prednost pri nakupu zemlje, ki jo je prodajal njegov sosed. Čeprav so s tako kmetijsko politiko zemljo združevali in večali kmetije, pa jim procesa na večini območij ni uspelo izpeljati do konca in zagotoviti tako velikost kmetij, ki bi ustrezala tržnemu kmetijskemu gospodarstvu.

Analiza demografskega razvoja in demografskih struktur je skupaj z analizo tendenc nadaljnega razvoja zemljiške strukture pokazala, da je potrebno politiko demografskega razvoja usklajevati s kmetijsko-zemljiško politiko in s kmetijskim gospodarstvom nasploh. Vse to pa je potrebno nato uskladiti še s politiko neagrarnih gospodarskih dejavnosti in družbeno nadgradnjo, tako da bo ta vodila k oblikovanju ustrezne ekologiji prijazne kulturne pokrajine.

Posebno pa moramo biti pozorni tudi na dejstvo, da temelji življenje v okviru držav Evropske skupnosti na prosti izbiri kraja bivanja, kraja zaposlitve in svobodnega nakupa zemlje državljanov vseh držav Evropske skupnosti. To pomeni, da lahko zaradi slabih zaposlitvenih možnosti in neugodne zemljiške strukture pride do pospešenega praznenje slovenskega podeželja z labilno poselitvijo in do razseljevanja aktivnega prebivalstva po državah Evropske skupnosti, kjer že danes lahko najdemo socialno in ekonomsko stabilizirana naselitvena območja Slovencev.

Če ne želimo nadaljnega krčenja poselitvenega prostora slovenskega državnega teritorija, moramo pri nadaljnjem programiranju regionalnega in gospodarskega razvoja opredeliti tudi

posebno kategorijo in sicer tako imenovano obmejno nerazvitost. Taka območja je potrebno najprej jasno definirati in prostorsko razmejiti, nato pa zanje izdelati take koncepte za pospeševanje regionalnega in gospodarskega razvoja, ki bodo naravnani na specifične potrebe obmejnih območij. Pri tem moramo imeti še posebej pred očmi, da postajajo danes nekatera obmejna območja vse bolj odvisna od prekomejnega povezovanja s sosednjimi državami. To velja zlasti za obmejna območja ob slovensko-italijanski meji na Tolminskem in ob slovensko-avstrijski meji v Prekmurju, v nekoliko manjši meri pa tudi še za nekatere ostale dele obmejnih območij Republike Slovenije. Ta odvisnost se kaže bodisi v obliki stalnega zaposlovanja z dnevno migracijo preko meje (zlasti na sezonskih delih) ali pa v obliki tedenske migracije. Vendar pa ostajajo obširna obmejna območja, kljub možnosti reševanja svojih socialnih in gospodarskih problemov s povezovanjem preko meje, bolj ali manj demografsko ogoržena, če že ne demografsko izčrpana.⁹²

2. EKONOMSKI RAZVOJ TER RAZVOJ DELOVNIH MEST

(Prof. dr. Rasto Ovin, s sodelovanjem Lilijane Družovec, Darje Lipičnik, Aleša Mir, Mitje Semeja)

2.1. Uvod – namen in cilji naloge

V skladu z dispozicijo naj ekonomski del raziskave razloži razmere in pričakovan razvoj delovnih mest s stališča prostorskega razvoja Slovenije. Raziskava bo osredotočena na makroekonomske in mednarodne dejavnike, ki že in bodo še v večji meri vplivali na razvoj trga dela v Sloveniji. Poseben poudarek bomo dali vplivu teh dejavnikov na prostorsko razporejanje delovnih mest v Sloveniji.

2.2. Opredelitev stanja družbenega razvoja

Za razvoj delovnih mest v evropski industrijski državi je značilno povečevanje deleža storitev in zniževanje deleža industrije. To velja tudi za Slovenijo, kjer je zadnjih dveh desetletjih ta tendenca očitna.

Tabela: Strukturne spremembe v dodani vrednosti in zaposlenosti v letih 1980, 1985, 1990 in 1998, v odstotkih

SEKTOR*	Dodana vrednost					Zaposlenost				
	1980	1985	1990	1995	1998	1980	1985	1990	1995	1998
Kmetijstvo	5,9	5,3	5,5	4,5	3,9	10,0	8,7	8,2	6,4	5,6
(A+B)										
Industrija	51,2	52,0	41,7	37,6	37,8	52,3	52,0	49,7	42,9	40,5
(C+D+E+F)										
Storitve	42,9	42,7	52,8	57,9	58,3	37,8	39,3	42,2	50,8	53,9
(G-O)										
Proizv. stor.	11,1	11,0	13,4	15,0	15,7	3,8	4,4	5,0	7,7	8,3
(J+K)										
SKUPAJ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

⁹² V. Klemenčič, Wandlungstendenzen E, 1992, (str. 109).

* V oklepaju so navedene dejavnosti Standardne klasifikacije dejavnosti, medtem ko je kategorija proizvodne storitve izbrana po lastnih merilih (opomba 2). Zaradi pomanjkanja dezagregiranih podatkov za dejavnost I (promet in zveze), telekomunikacijske storitve niso upoštevane med proizvodnimi storitvami.
Vir: Podatki Statističnega urada RS, Statistični letopis RS 1997, Statistične informacije SURS št. 315, 1997, Statistične informacije SURS št. 205, 1999. Povzeto po Stare in Bučar (1999).

Danes je sektorska struktura zaposlenosti v Sloveniji naslednja (UMAR 1999; IER 1999): kmetijstvo (6,4%), industrija (36,8%) in storitve (56,8%). Pri tem pa Slovenija še zmeraj zaostaja za evropskimi državami, kjer deleži industrije v dodani vrednosti zavzemajo okoli 30%, vseh storitev (tržnih in netržnih) pa do okoli 2/3. V Sloveniji (tako kot v drugih državah v prehodu) prevladujejo tradicionalne storitve (trgovina, gostinstvo in transport), medtem ko so v državah EU to proizvodne storitve (poslovne, finančne in osnovne tržne storitve). Ker slednje ustvarjajo višjo dodanovrednost kot tradicionalne, to razvojno umešča Slovenijo za EU še z večjim zaostankom (Stare in Bučar 1999,11). Razlogi za to zaostajanje so v ideološkem zavračanju pomena storitev v prejšnjem sistemu, kar se odraža tudi na slabši razvitosti resursov, ki so potrebni za to dejavnost.

Na prostorsko razmestitev delovnih mest močno vpliva tudi mobilnost dela, kjer je najpomembnejša determinanta izobrazba. Medtem ko Slovenija ne zaostaja za manj razvitimi državami EU v ravni izobrazbe, zaostajamo pri strokovni usposobljenosti delavcev. Tukaj pa je še neugodno dejstvo, da je bilo v Sloveniji leta 1997 okoli 46% brezposelnih brez ustreznih kvalifikacij (Stare in Bučar 1999, 20).

Za postindustrijsko družbo je značilna visoka tehnično-tehnološka raven proizvodnje z visoko stopnjo informatizacije delovnih procesov (znotraj sektorja industrije preusmeritev v predelovalno industrijo z visoko stopnjo dodane vrednosti in opuščanje bazične), kar pogojuje strukturne spremembe v alokaciji proizvodnih faktorjev (potreba po fizičnem delu se zmanjšuje, povečuje se potreba po visoko izobraženih in inovativnih kadrih, poudarek je na razvoju), zmanjšuje se tudi delež kmetijstva, hkrati pa se izredno hitro razvijajo in uveljavljajo storitvene dejavnosti (terciarni sektor). Medtem ko je v razvitih državah ta razvoj potekal hkrati z naraščanjem potreb v proizvodnji in končni potrošnji ob istočasni izraziti inovativnosti storitvenih dejavnosti (vse več novih storitev), je imel ta sektor v Sloveniji v okviru nekdanje Jugoslavije podrejeno vlogo (tendenca razvoja je bila v smeri izgradnje industrijskih bazenov s poudarjeno vlogo bazične industrije). Hitrejši razvoj storitvenih dejavnosti v Sloveniji je značilen šele za obdobje nekaj zadnjih let (pri čemer je pomembno tudi to, da za opravljanje storitvenih dejavnosti niso potrebna velika začetna kapitalna vlaganja).

Število delovnih mest je v Sloveniji naraščalo do sredine 80-tih let, potem pa je začelo kot posledica stabilizacijskih programov zadnjih jugoslovanskih vlad najprej rahlo, z začetkom prehoda v 90-tih letih pa intenzivneje upadati (od leta 1990 do leta 1996 za 200.571 delovnih mest ali za 25,7%).

Takšna gibanja so se odrazila tudi v spremembah regionalne strukture zaposlenosti:

- Struktura gospodarstva, ki je bila na nekaterih območjih Slovenije izrazito različna, je imela ob izgubi jugoslovanskih trgov tudi različne možnosti in sposobnosti prilaganja novim in zahtevnejšim trgov.
- Stečaji neperspektivnih podjetij brez pravih razvojnih možnosti so pospešili pojav brezposelnosti na teh območjih.

- Ob razpadu velikih podjetij so se sicer ohranili in dobro delovali njihovi razvojno perspektivni deli. Taka manjša podjetja so se tudi hitro privatizirala (managerski odkupi), postala so fleksibilnejša, bolj produktivna, vendar so zaposlovala manj delavcev.
- Racionalizacija zaposlovanja je tudi v dobro delujočih podjetjih zmanjšala število zaposlenih. Pri tem je bil bistveno boljši položaj v okoljih z mobilno delovno silo. V območjih z večjimi problemi pa je bilo hkrati tudi več strukturnih neskladij.
- Ob stečajih večjih podjetij so se pojavile proste tržne niše. Te so bile potem na voljo novim privatnim podjetjem. Le-ta pa potrebujejo urejeno ekonomsko okolje (n.pr. proizvodna in informacijska infrastruktura), potrebna je podjetniška iniciativa in podjetništvu naklonjeno okolje. To pa je značilno za večje urbane centre v Sloveniji, manj pogosto pa se pojavlja na obrobju.
- Poseben problem so strukturna neskladja na območjih s poudarjeno vlogo industrijskih središč v prejšnjem sistemu, kjer se je proizvajalo pretežno za nekdanji nezahtevni jugoslovanski trg. Tudi v takih regijah je prišlo do intenzivnejše razgradnje delovnih mest.
- Razlike v zaposlovanju po regijah odraža tudi intenzivnejše ustanavljanje zasebnih podjetij na nekaterih območjih v Sloveniji (praviloma v razvitejših regijah), kjer je dovolj povpraševanja po njihovih produktih - tako reprodukcijskega kot tudi konzumnega. To je spet posledica večje kupne moči prebivalstva v regijah, kjer je bil padec zaposlenosti manjši.
- Urbani centri so tudi ob začetku tranzicije bili na višji stopnji terciarizacije. Ob padcu življenjske ravni je le-ta v takih centrih manj padla, saj gibanja zaposlenosti v javnem sektorju še zdaleč niso bila podobna tistim v gospodarstvu. Še posebno ljubljansko območje je bilo deležno pozitivnega učinka zaposlovanja ob oblikovanju novih državnih organov. To je seveda povečalo razlike v pogojih življenja in zaposlovanja v slovenskih regijah.

2.3. Razvojni strateški cilji

Ob vsem sprejemanju pozitivnih strani globalizacije se bo realna politika soočila s problemom, da povečana konkurenčnost in tehnološke spremembe preprosto zahtevajo fleksibilnost in prilagodljivost, ki je v doglednem času še ne moremo pričakovati. Zato je prisotna potreba po koordiniranju javnih in privatnih strategij, ki bodo pomagale rešiti ta kolektivni problem. Fleksibilne in učinkovite javno-privatne institucije pa poleg tega ne morejo nastati preko noči, ampak se morajo šele razvijati. Na področju prostorskega razvoja zaposlovanja tako WRTP (1999) predlaga politiko, ki se osredotoča na tri skupine instrumentov, ki lahko hkrati tudi predstavljajo operativne strateške cilje. To so:

- podpora za oblikovanje regionalnih (javnih in privatnih op. R.O.) institucij trga dela,
- oblikovanje institucij, ki bodo imele strukturo in fleksibilnost, ki sta potrebni za nenehno spreminjanje potreb privatnega sektorja in
- promoviranje participativnega partnerskega modela.

Sodobna procesa globalizacije in regionalizacije spreminjata vlogo in položaj posameznih držav in podjetij v svetovnem gospodarstvu. Sprejemanje dejstva, da globalizacije ni moč

ustaviti, še ne pomeni, da so nam učinki obeh tendenc že povsem jasni. Regionalizacija je lahko stopnica na poti globalizacije. Lahko je celo tudi ovira. Vse je odvisno od pogojev in ekonomske politike, ki spremlja te procese. Pri tem ostaja dilema, kako najti pravo razmerje med obema procesoma. Operacionalizirana vizija v Sloveniji bo zato nujno temeljila na analizi razmerja med globalizacijo - regionalizacijo ter nacionalno samobitnostjo. V njej bomo verjetno prišli do zaključkov, da ni dilema v tem, kako se podrediti globalnim kriterijem, pač pa koliko in kdaj dati več poudarka enemu ali drugemu oz. kako lahko v procesih globalizacije najučinkoviteje uresničujemo nacionalne interese.

Nadaljevati se bodo morale opazne tendence prehajanja od sekundarnega k terciarnemu sektorju in informatiki v Sloveniji. Podobno velja za proizvodnjo, kjer se kaže premik od tipično »količinske« proizvodnje k fleksibilni, ki temelji na kakovosti, konkurenčnosti in povečani količini znanja. Storitvene dejavnosti se praviloma razvijejo tam, kjer je dovolj razvito ekonomsko in družbeno okolje, zato morajo institucionalno-organizacijski modeli regij upoštevati sinergijsko povezanost družbenih in gospodarskih subjektov, dostopnosti do informacij o tržiščih in tehnologijah in družbenega okolja (Ravbar 1998).

Čeprav nam, dokler ne postanemo članica EU, še niso dostopna sredstva kohezijskega sklada, obstaja že sedaj možnost za mednarodno podporo regionalnemu uravnoteženemu razvoju. Bolj kot doslej bi morali pri sestavljanju tovrstnih projektov upoštevati njihov učinek za prostorski razvoj zaposlovanja.

Za našo razpravo je izjemen pomen razvoj izobraževanja, ki določa mobilnost dela. V tem pogledu še posebej zaostaja visokošolsko izobraževanje. Obe univerzi ponujata klasične programe, katerih nosilci niso izpostavljeni praktično nobeni kontroli trga dela. Študentje se vpisujejo na fakultete (in ne na univerzo, kot velja v tujini) in so v času študija "zaprti v cilindre". To pomeni, da lahko dokončajo študij le po vnaprej določenem programu. Pri tem pa je vprašljiva uporabnost programov za današnje zahteve trga dela, kaj šele za jutrišnje potrebe. Rešitev je v integriranju univerzitetnih programov in v uvedbi možnosti, da študenti (ki dejansko edini prevzemajo tveganje na trgu dela) sami izberejo svojo usmeritev in to vsaj v okviru programov (fakultet), ki jih razvija vsaka od univerz. Sedanji napoleonski tip univerze (centralizirano državno odločanje in samostojne fakultete) v Sloveniji je edinstven in je slaba popotnica diplomantom na evropski trg dela. Omenjena reforma visokošolskega izobraževanja je eden od stebrov povečanja mobilnosti dela in s tem ustreznejše prostorske porazdelitve zaposlenosti.

2.4. Opredelitev ključnih splošnih družbenih vrednot

Na področju trga dela se v Sloveniji odražajo in se bodo še vnaprej tipične vrednote evropske **socialne države**. Sistem, v katerem država prevzema odgovornost in nadzor nad solidarnostjo, bo zaradi političnih pritiskov v Evropi in tako tudi v Sloveniji gotovo zdržal še nekaj časa. Vendar pa ni pričakovati, da bi v razmerah globalizacije svetovnega gospodarstva socialna država imela prihodnost, ali da bi preživela. Napredek vrednot in spoznanja bo v doglednem času pripeljal do razpada socialne države. Nadomestila jo bo civilizacijsko naprednejša **socialna družba**. Le-ta bo temeljila na primarni vlogi svobode in dostojanstva posameznika, ki bo samoodgovorno vplival na svoj položaj. Obseg državno regulirane solidarnosti se bo zmanjšal na minimum.

Na razvoj delovnih mest deluje socialna država zaviralno. Prerazdelitev produkta zajema v povprečju v evropskih socialnih državah okoli 50% BDP. To deluje izjemno neugodno za

razvoj novih delovnih mest (prihod kapitala) in na fleksibilnost trga dela (pravice in ugodnosti iz naslova delovnega mesta odvrtačajo aktivno prebivalstvo od samoodgovornega ravnanja na trgu dela).

V Sloveniji obstoječe politične opcije tekmujejo za povečanje svojega političnega vpliva tudi s podpiranjem (izdatkov) socialne države. V drugačno politiko bodo prisiljene šele takrat, ko bo Slovenija postala del EU. Takrat ne bo več toliko pomembno razmerje med strankami kontinuitete in t.i. pomladnimi strankami: na to nazorno laže realna politika britanskih Laburistov in nemških Socialdemokratov. Zapuščanje izhodišč socialne države in prehod na socialno družbo s samoodgovornim ravnanjem posameznika s strani zagovornikov socialne pravičnosti je v zadnjem času največje presenečenje v evropski realni politiki.

Izhodišče za nadaljnje raziskave bo, kakšne so možnosti in posledice razvoja Slovenije iz socialne države v socialno družbo. Razpad socialne države je logična posledica razvoja informacijske tehnologije. Pričakovati je, da bo to, kako bomo v Sloveniji razumeli ta dogajanja, določalo tudi naš nadaljnji razvoj in razvoj delovnih mest. Za prostorsko ugodnejšo razmestitev delovnih mest bo to vsekakor imelo pozitivne posledice.

2.5. Ključne razvojne tendence in procesi

Spremembe razmerij med industrijo in storitvami bodo še naprej zahtevale prilagajanje tudi na trgu dela. Tukaj ne gre le za povečano fleksibilnost, ki jo sestavljajo: mobilnost v poklicu, krajevna mobilnost in fleksibilnost plač. To se bo odrazilo pozitivno na ugodnejše razmeščanje delovnih mest v Sloveniji.

Razvoj tehnologij in z njim povezanih organizacijskih in institucionalnih sprememb (Stare in Bučar 1999, 5) bo povečal tveganja poslovanja in to še posebej naložb, ki določajo razvoj delovnih mest. Približevanje strukturi in učinkovitosti, kot jo beležijo (proizvodne) storitvene dejavnosti v EU, bo v Sloveniji pripeljalo do nadaljnjega razmaha te dejavnosti, kar bi ob ustrezni prostorski politiki lahko imelo ugodne posledice za prostorsko razmeščanje zaposlovanja. V tem smislu bo podoben učinek imelo tudi vse večje prepletanje med industrijo in torej po pričakovanju rastočimi proizvodnimi storitvami. Svoj prispevek k tem tendencam pa bo dal tudi razvoj informacijske tehnologije, ki omogoča premagovati krajevne razdalje.

Pri vseh gornjih trendih pa je treba upoštevati tudi sredjeročno obdobje, pri katerem predpostavljamo, da bo Slovenija postala članica EU. Acquis communautaire kot enega od načel združevanja upošteva svobodno mobilnost dela. Naravno okolje in način življenja v Sloveniji bo v novih razmerah verjetno privlačil tujo delovno silo. Zato je v sedanjem času izjemnega pomena, kakšna gospodarska struktura ima pobudo v razvoju. Kolikor bolj bomo omogočali razvoj kakovostnih dejavnosti, toliko bolj se bodo kakovostnejši evropski resursi vključevali in dali pozitiven prispevek k našemu razvoju. Najmanj učinkovita rešitev v tem pogledu bi bilo nadaljevanje tekmovanja za političen vpliv v prostoru (ki je v primerjavi z evropskimi dimenzijami in aktualnimi vprašanji irelevanten), namesto, da bi se ukvarjali s prihodnostjo in z vizijo Slovenije v globalnem svetovnem gospodarstvu. Ob odpiranju trga dela v takih razmerah namreč lahko pričakujemo predvsem prihod tistih, ki bi iskali možnost, da prevzamejo nadzor nad našimi resursi. Seveda to vključuje tudi naš dokaj omejen nadzor nad prostorsko razmestitvijo delovnih mest.

Izjemnega pomena za mobilnost dela je izobraževanje. S tem, ko višje izobraženi lahko močnejše vplivajo na mesto svoje dejavnosti, lahko pričakujemo ob predpostavki enakomerne prostorske porazdelitve udeležencev v izobraževanju, da bo to ugodno delovalo tudi na prostorsko razporeditev delovnih mest.

Razvoj fiskalnega federalizma in subsidiarnih financ v EU bo vplival tudi na pomen lokalnih skupnosti v Sloveniji. Prenos dela instrumentarija fiskalne politike na lokalne skupnosti bo povečal interes teh skupnosti za konkuriranje z lokacijo. To bo vsekakor vplivalo na decentralizacijo oz. ugodnejšo razmestitev delovnih mest v Sloveniji.

Pričakovati je zmanjševanje števila delovnih mest na območjih, kjer je bila nekdanje izredno močna koncentracija bazične industrije ali manj perspektivne industrije in s tem relativno visok delež nekvalificiranih delavcev v strukturi brezposelnih oseb na teh območjih (Ravbar, 1998, 238).

Intenzivnejši razvoj terciarnega sektorja na območjih z razvito infrastrukturo (promet, komunikacije in podobno) in bolj mobilno delovno silo povzroča, da se na teh območjih število delovnih mest relativno povečuje (za ta območja je značilna tudi nižja stopnja brezposelnosti). Takšna koncentracija delovnih mest v nekaj zaposlitvenih središčih v Sloveniji (predvsem osrednja Slovenija z Ljubljano in obala) povzroča ne le dnevno migracijo okoliškega delovno aktivnega prebivalstva, ampak tudi priliv visoko kvalificirane delovne sile z manj perspektivnih območij (v širši okolici Ljubljane število delovnih mest za približno 19% večje od števila delovno aktivnega prebivalstva – Ravbar 1998, 240). Izrazit primer izkoriščanja boljšega položaja v bližini centrov z razvitim ekonomskim okoljem je na primer DARS, ki ima formalni sedež sicer v Celju, zaradi prej naštetih pogojev in bližine centru moči oz. odločanja pa posluje v Ljubljani. V krogu z radijem 300 m tako v Ljubljani najdemo sedeže vlade, parlamenta, predsedstva, centralne banke in daleč največje slovenske banke. Poleg majhnih transakcijskih in informacijskih stroškov, ki so dobra stran takšne koncentracije, pa ne smemo pozabiti na velika tveganja za demokratičnost in preglednost odločitev v takih razmerah. Kot majhna homogena nacionalna skupnost (North) smo s tem še bolj izpostavljeni tveganju, da ne bomo zmogli notranje moči za potrebne spremembe.

Kljub temu, da je terciarizacija zaposlovanja zelena smer razvoja na tem področju, se moramo zavedati nezmožnosti terciarnega sektorja, da bi v celoti nadomestil izgubljena delovna mesta v primarnem in sekundarnem sektorju, še zlasti tam, kjer koncentracija teh dejavnosti ni močna. Podpovprečna dodana vrednost, slabša klima za naložbe, večja brezposelnost, manjša kupna moč in manjši obseg povpraševanja so le kazalci takega stanja. Zaradi strukture dejavnosti v prejšnjem sistemu je povpraševanje po storitvah v Sloveniji relativno majhno. Takšen je tudi njihov delež v strukturi izvoza, kjer gre v glavnem za izvoz tradicionalnih vrst storitev – turizem, trgovina, storitve na področju prometa, špediterske storitve in podobno, manj pa za izvoz znanja in proizvodnih storitev).

Pomanjkanje kapitala (akumulacije) in znanja (zaradi odliva »možganov«) v razvojno oslavljenih (vendar nekdanje industrijsko močnih) območjih, poslabšuje možnosti teh območij, da bi se lahko hitreje prilagodila spremenjenim razmeram gospodarjenja (primanjkuje podjetniške iniciative).

Svetovna globalizacija poteka v treh smereh: v globalizaciji okusov, proizvodnje in trgov dela. Proces omogoča in pospešuje revolucija na področju telekomunikacij in v transportu. Glede globalizacije proizvodnje je trend predvsem v naraščajoči mednarodni menjavi

posameznih delov in komponent. Tako imenovani »outsourcing« je v konkurenčnem boju postal prisila. Pri tem ne gre le za povečanje dobička, temveč za odpiranje obzorja novi mednarodni ekonomiji obsega. Drugi način globalizacije proizvodnje je odpiranje podružnic, saj postaja čedalje manj pomembno, kje je izdelek narejen. Ne nazadnje se je globalizacija prenesla tudi na trg dela. Za izdelek ni ovir, da ga ne bi mogli izdelati ceneje. Zaradi razvoja telekomunikacij in transporta je postal kapital popolnoma mobilna oz. zanj ne veljajo geografske ovire. Tudi izobraženost ali vsaj usposobljena delovna sila ni več privilegij določenih socialnih stratusov.

2.6. Problemi razvoja

Prvi problem razvoja predstavlja dejstvo, da kot bivša socialistična država pričenjamo s slabšim izhodiščem, kot to velja za države, ki narekujejo gospodarski razvoj. Tako je tudi razmestitev delovnih mest v znamenju hipoteke močnega razmaha urbanih sredin, ki nimajo vseh teh obeležij. Generacije, katerih starši so ruralno prebivalstvo bodo tako prisiljene v novo mobilnost, ki jo bo za razliko prejšnje (država) izvedel trg dela.

Drugi problem je tranzicijske strategija, ki jo je doslej uporabljala slovenska politika. Zaradi želje, da bi pridobile čas za utrditev političnih pozicij, politične opcije niso le spregledale nekaterih relevantnih trendov v gospodarskem razvoju v svetu (n.pr. koristi od prelivanja kapitala) temveč so tudi doma opustile nekatere naloge, ki jih pred nas postavlja tranzicija. Najpomembnejša naloga so institucionalne spremembe za razvoj tržnega gospodarstva. Kljub temu, da izgleda neoperativen, ta izraz namreč pomeni uvajanje vladavine zakona. Le-ta je osnova za kooperacijo med ekonomskimi subjekti in tako za tržno gospodarstvo. Drugo pa je odsotnost vizije razvoja. Floskule, da bi tukaj šlo za prakso iz prejšnjega sistema poskušajo prikriti nepripravljenost politike, da bi dosegla minimalni konsenz. Posledica tega je, da vsebuje razvoj privatnega sektorja prevelika tveganja in se tako osredotoča na liliputanska podjetja (povprečna velikost slovenskega privatnega podjetja glede na število zaposlenih v letu 1997 je bila 3.6 zaposlenega). To seveda pove vse tudi o dinamiki razmeščanja delovnih mest v Sloveniji.

Hitre tehnološke spremembe vplivajo predvsem na usihanje delovnih mest. Delovna mesta so nastajala v industrijski družbi, ki je potrebovala delavce z natančno določenimi znanji in kvalifikacijami. Danes je v svetu čedalje več priložnostnih zaposlitev, in tudi pri nas je vse več zaposlovanja za določen čas. Tem potrebam se morajo hitreje prilagajati institucije, ki urejajo trg dela.

Ena od zavor ugodnejšega prostorskega razvoja zaposlovanja je tudi neenakomernost sodobnih integracijskih procesov glede na dejavnosti. Hitro vstopanje tujih trgovcev je sprožilo intenzivne procese združevanja in prevzemov v trgovini, medtem ko ti procesi v proizvodnji še izrazito zaostajajo. Izgleda, da je tukaj prostor za določeno industrijsko politiko, saj omenjeni procesi demonstrirajo odsotnost naše iniciative pri obvladovanju tehnoloških postopkov. Ko (če) bodo v to dejavnost hitreje vstopale tuje družbe, bo seveda spet manj priložnosti za vplivanje na prostorsko ugodnejši razvoj zaposlovanja.

Kot kaže spisek konsultiranih virov, so splošne informacije o vprašanju razvoja delovnih mest dosegljive. V tej preliminarni fazi raziskave lahko omenimo, da v Sloveniji s tega področja poteka nekaj raziskav, od katerih omenjamo predvsem raziskavo, ki poteka v okviru SGRS (Stare in Bučar 1999) ter dve raziskavi, ki potekata na UL FDV in bosta praviloma zaključeni v decembru. Sicer pa v Sloveniji srečamo to tematiko predvsem v gradivih, ki se nanašajo

bodisi na preobrazbo družb ali pa na samo področje zaposlovanja in pa seveda na vključevanje Slovenije v EU.

Literatura:

Allmendinger, J. 1989. Educational systems and labour market outcomes. *European Sociological Review*, december, zv. 5, št. 3, str. 231-250.

Becker, G. 1975. *Human capital*. New York: Columbia University Press.

Bell, D. 1973.. *The coming of post-industrial society*. New York: Basic Books.

Belman, D., Morley Gunderson and Douglas Hyatt. 1996. *Public Sector Employment in a time of Transition*. Madison: Industrial Relations Research Association.

Berry, Brian J. L., Edgar C. Conkling, in D. Michael Ray. 1993. *The Global Economy*. New Jersey: Prentice-Hall International, Inc.

Blau, P. M., Duncan O. D. 1967. *The American occupational structure*. New York: Wiley.

Borak, Neven. 1995. Razvoj storitvenih dejavnosti. V *Strategija gospodarskega razvoja Slovenije - Infrastruktura, kmetijstvo, industrija in storitve*. Ljubljana: Zavod za makroekonomske analize in razvoj.

Boyd, G. (Ed.). 1999. *Structural change and cooperation in the global economy*. Cheltenham, Northampton, E.Elgar.

Braverman, H. 1974. *Work and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. New York: Monthly Review Press.

Collins, R. 1979. *The credential society*. New York, London: Academic Press.

Craig, Jacoby. 1995. *The Effects of Post-industrialism on the Political Economy of Western Europe - The Decline of Corporatist Bargaining* [online]. Available: <http://www.stanford.edu/cjacoby/corporatism.html> [16. 11. 1999].

Doz, Y.L. 1998. *Alliance advantage: The art of creating value trough partnership*. Boston, Harvard Business School Press.

Eatwell, J. 1996. *Iz tranzicije v evropsko povezovanje: Oblikovanje prihodnosti Srednje in Vzhodne Evrope*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Endress, R. 1991. *Strategie und Taktik der Kooperation: Grundlagen der zwischen- und innerbetrieblichen Zusammenarbeit*. Berlin, Erich Schmidt.

European Commision. 1994. *Employment in Europe*. Brussels, Luxemburg.

Gomes-Casseres, B. 1997. *The alliance revolution: The new shape of business rivalry*. Boston, Harvard University Press.

IER - Institut za ekonomska raziskovanja. 1999. *Sektorske raziskave* [online]. Available: http://www.ier.si/s1_vhod.htm [15. 11. 1999].

Ivančič, A.1996. *Izobraževanje delovne sile in transformacije na trgu dela: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Andragoški center Republike Slovenije.

Ivančič, A. 1997. *Mobility in the labour market and ways of education: The course of occupational careers and education and training after entering the labour market*. Ljubljana.

- Jencks, C. M. et al. 1972. *Inequality: A re-assessment of the effects of family and schooling in America*. New York: Basic Books.
- Kajzer, A.: 1998. *Človeški dejavnik in trg dela. Strategija RS za vključitev v EU*. Ljubljana, Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, 145-155.
- Kenda, Vladimir, in Vito Bobek. 1997. *Osnove mednarodnih ekonomskih odnosov*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- König, W., Müller, W. 1986. Educational systems and labour market as determinants of work life mobility in France and West Germany: A comparison of men's career mobility. *European Sociological Review*, zv. 2, št. 2, str. 73-96.
- Kukar, Stanka. 1995. Siva ekonomija v Sloveniji. *IB revija* št. 1-2-3, str. 16-25.
- Lacina, V. (Ed.). 1999. *Fusionen und Übernahmen 1998: Wettbewerbsbericht der AK Wien*. Wien, Kammer für Arbeiter und Angestellte für Wien.
- Lynch, R.P. 1993. *Business alliances guide: The hidden competitive weapon*. New York, Willey.
- Mincer, J. 1974. *Schooling, experience and earnings*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Moran, R.T. 1993. *Developing the global organization: Strategies for human resource professionals*. Huston, Gulf Publishing Company.
- Nora, J. 1986. *Transforming the workplace*. Princetone Research Press.
- Reed, S.F. 1999. *The art of M&A: A merger/acquisition/buyout guide*. New York, McGraw Hill.
- Pečar, Janja. 1998. *Kriteriji za določitev območij s posebnimi razvojnimi problemi v Sloveniji*, Statistični dnevi '98, Radenci, str. 259-277.
- Ravbar, M. 1998. *Razporeditev delovnih mest v R Sloveniji v funkciji oblikovanja trga delovne sile*, Statistični dnevi '98, Radenci, str. 237-246.
- Senjur, Marjan. 1993. *Gospodarska rast in razvojna ekonomika*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Slaughter, M.J. 1997. *Does globalization lower wages and export jobs?* Washington, IMF, št. 11.
- Slaughter, M.J. 1997. *The effect of globalization on wages in the advanced economies*. Washington, IMF, št. 43.
- Sočan, Lojze. 1998. Prevelik proračun zajeda razvoj, *Gospodarski vestnik* št. 44, str. 23.
- Soerensen, A. B. 1977. The structure of inequality and the process of attainment. *American Sociological Review*, zv. 42, str. 965-978.
- Soerensen, A. B. 1983. Processes of allocation to open and closed positions in social structure. *Zeitschrift für Soziologie*, let. 12, zv. 3, str. 203-224.
- Sparrow, P.R. 1994. *European human resource management in transition*. New York, Prentice Hall International.
- Stare, Metka, in Bučar Maja. 1999. *Strategija gospodarskega razvoja Slovenije - posledice in odzivi na prehod v storitveno (informacijsko) družbo* [online]. Urad za makroekonomske analize in razvoj. Available: <http://www.sigov.si:90/zmar/sgrs/diskusij/stare.html?ns-search-set=/38312/aaaa28340312329&ns-doc-offset=4&> [15. 11. 1999].
- Svetličič, M. 1996. Izzivi globalizacije in regionalnega svetovnega gospodarstva. *Naše gospodarstvo*, št. 3, 246-258.

Svetlik, I. et al. 1997. *Mobilnost med delovnimi statusi in delovnimi mesti v Sloveniji*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Touraine, Alain. 1980. *Postindustrijsko društvo - La société post-industrielle*. Zagreb: Globus.

UMARa - Urad za makroekonomske analize in razvoj. 1999. *Slovenija v Evropi regij* [online]. Ekonomsko ogledalo 2/98. Available: <http://www.sigov.si:90/zmar/arhiv/og0298/eosl0298.html#eure> [15. 11. 1999].

UMARb - Urad za makroekonomske analize in razvoj. 1999. *Entoni plačilni sistem za javni sektor z namenom upočasnitve rasti plač v javnem sektorju* [online]. Ekonomsko ogledalo 9/98. Available: http://www.sigov.si:90/zmar/arhiv/letno98/ii/6_2leo.html?ns-search-set=/38312/aaaa28707312923&ns-doc-offset=14& [15. 11. 1999].

Vrečko, Barbara. 1993. Vpliv prestrukturiranja javnega sektorja na njegovo učinkovitost. V *Prestrukturiranje javnega sektorja v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti.

Vrhunec, Marko. 1989. *Politična ekonomija globalizma*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

VS - Verlagshaus Stuttgart, in Založništvo literature DZS Ljubljana. 1998. Veliki splošni leksikon: v osmih knjigah.

Yoshino, M.Y. 1995. *Strategic alliances: An entrepreneurial approach to globalization*. Boston, Harvard Business School Press.

WRTP - The Wisconsin Regional Training Partnership. 1999. *Lessons for National Policy*. [online]. Available: <http://socrates.berkeley.edu/iir/ncw/wpapers/rogers/page6.html> [16. 11. 1999].

Žižmond, Egon. 1995. *Sektorska ekonomika - zapiski predavanj*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.

3. KAKOVOST BIVANJA

3.1. Psihološki vidiki družbenega razvoja

3.1.1. Izhodišča psihološke diagnoze

Ta izhodišča so lahko predvsem ustrezni psihološki podatki, dobljeni bodisi z posebnimi raziskavami ali pa s psihološko analizo drugače dobljenih podatkov, z analizo pojavov in dogodkov, reinterpreteracijo podatkov drugih strokovnih področij ipd. Moram reči, da se do sedaj pri nas psihologija ni v večji meri neposredno ukvarjala z raziskovanjem odnosov človek-okolje-načrtovanje, čeprav so bili določeni vidiki psihološkega pristopa prisotni v raziskavah Černigojeve, Makaroviča in Uletove ter njihovih sodelavcev. So pa te raziskave nastajale v sociološkem kontekstu. Tudi mnoge sociološke, geografske in druge raziskave so zajemale psihološko relevantna vprašanja. Pravzaprav je težko postaviti mejo, kje se ena stroka konča in druga začne, saj gre včasih bolj za razlike v poudarkih in seveda v metodah. Zato bodo morale vse stroke ovrednotiti vse, za svoje delo relevantne vidike, ne glede na to pri komu ali zakaj so neka spoznanja nastala. Iz praktičnih razlogov, ker so v skupini predstavniki vseh zadevnih strok, ki bodo na tej stopnji naloge predstavili pregled spoznanj s svojega področja se mi sedaj ne zdi smiselno posegati na druga področja, kar pa bo v kasnejših stopnjah vendarle postalo nuja. Omenil bi zgolj dve nalogi, pri eni sodelujejo tudi nekateri člani te skupine, tj. pri projektu »*Spoznnavni zemljevid Slovenije*«. Sicer je tudi ta po zasnovi meddisciplinaren, se pa v svojih izhodiščih v veliki meri loteva psiholoških vprašanj. Spoznanja te naloge predstavljajo le del vhodnih podatkov za pričujočo nalogo, niso pa napotki ne za njeno pisanje in ne za pisanje prostorskega plana. Treba jih je upoštevati, kar pa

ne pomeni neposredno prevesti želje in videnja anketiranih prebivalcev v prostorski plan. Ta še vedno ostaja strokovna naloga, ki mora upoštevati strokovna izhodišča in vse potrebne vhodne podatke. Mednje sodijo tudi miselne slike okolja, želje in prepričanja. To lahko pomeni izbiro za plan, lahko pa potrebo po dejavnostih pred in med izvajanjem oz. uresničevanjem plana (izobraževanje, prepričevanje, predstavljanje, vključevanje itd.). Ker naloga še ni zaključena, je v tem prispevku še ne bi podrobneje predstavljal. Omeniti velja morda zgolj tesno navezanost respondentov na domači kraj in Slovenijo, in posledično nemobilnost.

Druga naloga (Polič, Kline, Zabukovec, Tušak, 1995) se je ukvarjala z zaznavanjem ogroženosti prebivalcev Slovenije zaradi nesreč različnega porekla. Čeprav se ljudje zavedajo možnih groženj, so te še premalo prisotne v zavesti, predvsem pa v ukrepanju. Glede na vsakoletno škodo nastalo npr. zaradi poplav, da ne govorim o nedavnem potresu, se bo moral plan spoprijeti tudi s temi vprašanji, saj gre precejšen del družbenega proizvoda v odpravljanje škode.

V pričujoči nalogi govorimo o družbi in prostorskem razvoju. Za psihologa so pomembni predvsem posamezniki in manjše skupine, ki družbo tvorijo in konkretno delujejo v nekem okolju. Tudi samo načrtovanje je proces, ki ga izvajajo posamezniki in je odvisen tudi od njihovih omejitev. Psihologija se torej ukvarja tako s tistimi, ki načrtujejo, kot z onimi za katere se načrtuje in ki jih je v načrtih treba upoštevati (njihove potrebe in interese).

Vsa v izhodiščih naloge naštetá vprašanja, od sociodemografskih, preko kakovosti bivanja, nacionalne istovetnosti in kulture, vrednot itn.) imajo tudi svojo psihološko stran.

3.1.2. Elementi psihološke diagnoze

Najprej bi rad poudaril, da se morajo priprave za načrtovanja spopasti ne le z pripravo vsebinskih izhodišč, ampak tudi s samo metodo, z načinom načrtovanja. Če ta ni v redu, še tako dobra vsebinska izhodišča ne bodo pripeljala nikamor.

Načrtovanje prihodnosti zahteva tudi vzpostavljanje temeljev takega načrtovanja, ki so po eni strani vednost o "kaj" in "zakaj", po drugi pa *odstranitev omejitev* tovrstnih razmišljanj.

V razmišljanjih o prihodnosti se nam žal "dogaja" vsaj pet **napak** in/ali **omejenosti**:

- časovno obdobje, ki ga zajemajo naša razmišljanja o prihodnosti je **prekratko** in zato pogosto ne dojamemo vseh posledic svojih odločitev in dejanj; tudi tokrat smo omejeni z obdobjem 20 let;
- pogled v prihodnost vse prevečkrat predstavlja **projekcijo sedanosti** v prihodnost in premalokrat razmišljanje o nečem novem, drugačnem; vse prevečkrat v prihodnosti zgolj iščemo rešitev sedanjih vprašanj in ne povsem nov način življenja; značilen primer je popularna želja po "vrnitvi nazaj k naravi"; ne nazadnje psihološka spoznanja kažejo, da so ljudje po svoji naravi konzervativni; *trajnostni razvoj* je morda eden od pravih odgovorov; to je pomembno pri izbiri scenarijev razvoja, saj lahko izberemo ničelni in tradicionalistični scenarij preprosto zato, ker ju je lahko uresničiti in bi bili zato v vsakem primeru »uspešni«; seveda obstaja pri postmodernističnem scenariju nevarnost, da bi bili »neuspešni«, v politiki pa si je to težko privoščiti, ampak brez tveganja se ne pride nikamor. Vprašanje je kakšno tveganje si lahko privoščimo (bi ga morali sprejeti) kot družba (strokovno vprašanje) in kakšno smo še pripravljene sprejeti (politično vprašanje).

Predlagatelji scenarija in tisti, ki ga sprejemajo pa niso eni in isti, določevalci njihovih odločitev so različni;

- znova in znova padamo v t. i. **vedenjske (socialne) pasti**, ko ne znamo prekiniti (niti miselno) s škodljivimi dejavnostmi, ki so se nekaj kazale kot koristne, ali ko ne znamo uskladiti posamičnih in skupnih interesov;
- **delno in omejeno** načrtovanje namesto **celostnega in systemskega**;
- načrtovanje je vse prevečkrat **statično** in neživljenjsko, saj nove, spremenjene okoliščine lahko zahtevajo nove rešitve, kar se rešuje z občasnimi delnimi popravki; zato državni načrti lahko ponuja predvsem splošne orise (v smislu prej omenjenih scenarijev); načrtovanje mora torej biti **dinamično** in **odzivno**, kar pa ne pomeni anarhično. Šele na nižjih ravneh so načrti lahko (in morajo biti) zelo konkretni, vendar narejeni na širših izhodiščih.

V zvezi z okoljem in okoljskimi problemi se vse omenjene napake najizraziteje dogajajo in kažejo, npr. v onesnaževanju in propadanju okolja, stihijem razvoju ipd.

Vzpostaviti je torej treba tehnologijo načrtovanja, **odporno** na omenjene in druge napake, tj. ustvariti predpogoje za "pogled naprej".

Izhodišča morajo spoštovati tudi **ravnovesje** (oz. njegovo doseganje) med zmožnostmi narave in človeškim posredovanjem. Obenem je treba doseči - ko gre za človeško družbo - ravnovesje med izzivi (konkurenco) in varnostjo, med navzkrižji in sodelovanjem, pri čemer mora biti jasno razpoznaven **prag nedopustnega** oz. še dopustnega. Vojne, brezdostvo, brezposelnost, beda,... so nekaj, kar v prihodnosti ne bi smelo obstajati, oz. bi moralo biti zvedeno na najmanjšo mero. Družbene razmere so namreč tesno povezane z odnosom do okolja.

Vprašanje je, kako vse to doseči? Nedvomno gre za dolgoročen, v prihodnost usmerjen proces. Začeti se bo moral že v posameznikovem otroštvu. Predšolska (družinska in druga) in šolska vzgoja, vplivi različnih medijev ipd. morajo ljudem po eni strani nuditi potrebno znanje o okolju, po drugi pa spodbujati okolju prijazna stališča. Spodbujati je treba pridobivanje vseh tistih znanj (raziskave), ki lahko ponudijo ali uvedejo nove, okolju prijaznejše vire energije, gradiva, ... Družbeni in gospodarski sistem morata delovati tako, da bo okolju neprijazno delovanje nujno in takoj kaznovano, koristno pa jasno razpoznavno kot tako in nagrajeno. Ker so navadno nagrade za ustrezno ravnanje oddaljene in za posameznika pogosto nerazpoznavne, bodo šele dolgoročno naravnani vzgojno-izobraževalni posegi lahko prispevali k ustreznim premikom v miselnosti. Možno pa je tudi s sistemom ukrepov narediti tako nagrade kot kazni bolj razvidne in takojšnje. Plan mora predvideti tudi te ukrepe.

Razvoj tehnologije po eni, po drugi pa tudi razvoj človeške zavesti, sta iz sveta naredila celoto. Bolj kot kdajkoli prej se posegi na enem kraju zemlje odražajo tudi na drugih, na celem planetu. Pomembno je torej sodelovanje med deželami in narodi, medsebojna pomoč in zavedanje skupne odgovornosti in odgovornosti za druge. Slovenija lahko svojo veličino doseže in pokaže predvsem z delovanjem v tej smeri, morda kot nekakšen katalizator in pobudnik novega. To seveda zahteva stabilne in kakovostne notranje politične in gospodarske odnose, stabilne in kakovostne v tem smislu, da se bodo ukvarjali z blagostanjem in napredkom ljudi in ne predvsem z oblastniškimi igrami.

V pripravi na prihodnost, ki seveda ne bo čakala prepočasnih in neumnih, moramo jasno postaviti prednostne cilje naše države. Okolje je - posebej zaradi relativno majhne

razpoložljive površine - pri tem kritična sestavina s katero je treba gospodarno in modro ravnati.

- To pomeni, da bo namesto ekstenzivni rabi prostora, kakršno zahteva npr. cestni promet, potrebno posvetiti več pozornosti drugim vrstam prevoza, predvsem železnici. Železniški prevoz je, ob gospodarnejši izrabi prostora in energije, tudi varnejši.
- Množični turizem za Slovenijo nedvomno ni nobena prihodnost, saj tudi turizem predstavlja velikega onesnaževalca. Zato menim, da bomo morali po eni strani zmanjšati zmogljivosti, po drugi pa turistične usluge bolj razpršiti in graditi predvsem na kakovostni (tudi dražji) ponudbi. Poiskati bo treba tudi originalne in na možnostih kraja temelječe usluge. Morska obala do sedaj še ni smotrno izkoriščena. Ob preveliki koncentraciji hotelov na eni strani, je dobršen del obale uničen oz. nesmotrno izrabljen zaradi obalne ceste. Igralniški turizem se mi v tem sklopu ne zdi posebno koristna perspektiva. Po svoji naravi je namreč parazitski in ranljiv. Izgradnja igralnic v sosednjih državah lahko hitro zmanjša tovrstno povpraševanje. Dokler še je, ga je treba dobro izkoristiti in s temi prihodki vlagati v dolgoročno bolj perspektivna področja. To pa je predvsem znanje. Bogastvo Sloveniji je, pa če zveni še tako obrabljeno, v njenih ljudeh, v njihovem znanju in sposobnostih. Več vlaganja v izobraževanje in znanost, doseganje, da bo vsakdo prišel do željenega znanja je edina resna izbira za njeno prihodnost.
- Dosedanji policentrični razvoj je treba nadaljevati. Postaviti je treba zgornje meje gostote in obsega poseljenosti in jih uravnavati - ne administrativno, ampak s tržnimi ukrepi. Ko plediram za to, da *ljudje odločajo čim bolj neposredno* o usodi svojega kraja, tudi o njegovem prostorskem razvoju, pa to ne sme voditi v razdrobljenost, ko bi vsak imel vse in bi za ožje okolje sprejemljive rešitve premagale razumne. V tem sklopu bodo morale imeti določene pristojnosti tudi pokrajine, kot občinam nadredne celote.
- V večjih mestih (npr. Ljubljani) je treba poiskati rešitve, ko prometnice ali industrijska območja ne bodo mesta umetno delile na kose, ampak bodo členitve smotnejše, morda v smislu Lynchevih četrti ali Leejevih družbenoprostorskih obrazcev. Vse komunikacije, ki nimajo neposredno mestnega pomena je treba prostorsko prestaviti, npr. spraviti pod zemljo. Tako bi npr. lahko presegli umetno ločitev središča in severa Ljubljane zaradi železnice. Obenem bi dobili še nove nadzemne površine in morebitne alternativne vrste primestnega (in morda celo mestnega) prometa.
- Izogibati bi se bilo treba pretirani gradnji stolpnic, kot ljudem razmeroma neprijaznih okolij, ki prostorsko niso varčne, pa tudi glede varnosti ne najbolj ugodne.
- Poiskati in uveljaviti je treba trajnostne energetske vire in odstraniti nevarne in škodljive. Ogroženost zaradi naravnih in drugih nesreč je treba zmanjšati s preprečevalnimi in blažitvenimi ukrepi. Ocene, da bi se ob možnih močnejših potresih mnoge hiše podrle in povzročile smrt tisočev, nakazuje tudi preprečevalno ukrepanje, okrepitev stavb ipd.

Literatura

1. Altman I. & Wohlwill J.F. (Eds.), **Human Behavior and Environment**, New York: Plenum Press,
Serija knjig, ki obravnavajo različna področja okoljske psihologije (metode; problemi posebnih skupin, npr. ostareli, otroci; medkulturne razlike; promet; javni prostor itd.) in še ni zaključena.
2. Bechtel R.B. (1997) . **Environment & Behavior: An Introduction**, London: SAGE
Novejši, obširen pregled spoznanj okoljske psihologije
3. Bell P.A., Fisher J.D. & Loomis R.J., **Environmental Psychology**, London: W.B.Saunders Company, 1978

Eden starejših zelo izčrpnih uvodov v okoljsko psihologijo.

4. Bell P.A., Greene T.C., Fisher J.D., Baum A. (1996). **Environmental Psychology**. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers
Četrta izdaja prejšnje knjige
5. Bonnes M., Secchiaroli G. (1995). **Environmental Psychology**, London: Sage
Novejši, splošni teoretični uvod v okoljsko psihologijo
6. Canter D., **The Psychology of Place**, London: The Architectural Press, 1977
Knjiga enega najvidnejših evropskih okoljskih psihologov posvečena psihologiji kraja, enega osnovnih pojmov ekološke psihologije.
7. Cassidy T. (1997). **Environmental Psychology**, Hove: Psychology Press
Uvod v okoljsko psihologijo
8. Gifford R., **Environmental Psychology**, London: Allyn and Bacon, 1987, 1997
Splošni uvod v okoljsko psihologijo.
9. Leff H.L. (1978). **Experience, Environment, and Human Potentials**. New York: Oxford University Press
Starejši teoretični uvod v okoljsko psihologijo
10. McAndrew F.T. (1993). **Environmental Psychology**, Pacific Grove: Brooks/Cole
Uvod v okoljsko psihologijo
11. Stokols D. & Altman I. (Eds.), **Handbook of Environmental Psychology**, vol.I. in II., New York: Wiley & Sons, 1987
Okoli 1500 strani obsegajoči priročnik, ki so ga napisali najvidnejši okoljski psihologi in obravnava osnovna vprašanja okoljske psihologije.
12. Trstenjak A., **Ekološka psihologija**, Ljubljana: Delo, 1984
Edina slovenska knjiga posvečeno okoljski psihologiji, zelo problemsko zastavljena.
13. Veitch R. & Arkkelin D. (1995) **Environmental Psychology**, Englewood Cliffs: Prentice Hall
Uvodna knjiga v okoljsko psihologijo

B. Posebna vprašanja

1. Bazerman M.H., Messick D.M., Tenbrunsel A.E., Wade-Benzoni K.A. (Eds.) (1997). **Environment, Ethics, and Behavior**. San Francisco: The New Lexington Press
Psihološka vprašanja vrednotenja in degradacije okolja
2. Garling T., Golledge R.G. (Eds.) (1993). **Behavior and Environment**. Amsterdam: North Holland
Spoznavni procesi in vedenje v povezavi z okoljem
3. Kučan A. (1998). **Krajina kot nacionalni simbol**, Ljubljana: ZPS
Knjiga krajinske arhitekture o pomenih okolja, konkretno elementi in dejavnikih istovetnosti slovenskega prostora
4. McKenzie-Mohr, Oskamp S. (Eds.) (1995) **Psychology and the Promotion of a Sustainable Future**, *Journal of Social Issues*, 51, 4
Številka revije posvečena psihološkimi vprašanjem trajnostnega razvoja
5. Nasar J.L. (Ed.), **Environmental Aesthetics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1988
Eno novejših del, ki se ukvarja s teoretičnimi in uporabnimi vidiki estetskih vprašanj okolja.
6. O'Connor J. (1998). **Natural Causes**. New York: Guilford Press
Filozofski esej o odnosu do narave

7. Polič M., Kos D., Marušič I., Natek K., Klemenčič M.M., Kučan A., Ule M., Repovš G. (1999). **Spoznavni zemljevid Slovenije**, Ljubljana: ZIFF
Poročila o raziskovalni nalogi o predstavah ljudi o Sloveniji, njenih značilnostih, razvoju ipd.
8. Liebrand W.B.G., Messick D.M., Wilke H.A.M. (1992). **Social Dilemmas**. Oxford: Pergamon Press
Prikaz vprašanj povezanih s socialnimi dilemami oz. pastmi
9. Saarinen T.F. (1976). **Environmental Planning**. Atlanta: Houghton Mifflin
Knjiga predstavlja pregled teoretičnih in uporabnih vidikov psihološkega proučevanja barv.
10. Sinha A. (1995) **Readings in Environmental Psychology: Landscape Perception**, London: Academic Press.
9. Ule M. (1993). **Psihologija vsakdanjega življenja**. Ljubljana: ZPS
10. Zeisel J. (1991) **Inquiry by Design**, Cambridge: Cambridge University Press
Metodološki priročnik za raziskovanje na področju okoljske psihologije.
11. Carr S., Francis M., Rivlin L.G., Stone A.M. (1992). **Public Space**. Cambridge: Cambridge University Press
12. Polič M., Kline M., Tušak M. & Zabukovec V. (1996). Zaznava ogroženosti zaradi naravnih in drugih nesreč pri prebivalcih različnih območij Slovenije in priprava opozoril in obvestil za primere različnih nevarnosti, Ljubljana, FF - ZIFF, 67+12 strani
13. Polič, M., Mencin, M. & Marušič, I., **Razvoj KS Grosuplje: Ekopsihološka raziskava**, Ljubljana: BTF - Katedra za krajinsko arhitekturo, 1990, 36 + VIII strani

3.2. Kakovost bivanja – stanovanjska problematika

(dr. Marko Krevs, Oddelek za geografijo, FF)

3.2.1. Uvod

Izboljševanje življenjske ravni, življenjskega standarda, kakovosti življenja so deklarativni cilji strategije delovanja vsake sodobne države. Navedeni trije pojmi nimajo trdnih, široko sprejetih opredelitev. Naš namen ni iskati teh opredelitev, temveč želimo glavne razlike med pojmi uporabiti za izhodišče naše obravnave kakovosti bivanja.

- Življenjska raven predstavlja objektivne okoliščine, v katerih ljudje živimo, zadovoljujemo splošne življenjske potrebe oziroma opravljamo svoje temeljne življenjske funkcije.
- Življenjski standard predstavljajo s strani države (planerjev, politikov, raziskovalcev) določene kritične vrednosti izbranih vsebin življenjske ravni. Bistvo proučevanja življenjskega standarda je ugotavljanje kje oziroma za koliko prebivalcev nekega območja (države, regije,...) so (ali niso) te kritične vrednosti dosežene ali presežene.
- Kakovost življenja pa izraža mnenje prebivalstva o okoliščinah, v katerih živijo (o življenjski ravni ter o medosebnih in družbenih odnosih).

Vsi trije pogledi so racionalni, relevantni z vidika spoznavanja in razumevanja življenja ljudi in tudi z vidika ciljev, ki jih želimo posredno ali neposredno doseči s planiranjem.

Vsi trije pristopi so uporabni tudi za proučevanje in vrednotenje kakovosti bivanja. Odločitev, kateri izmed njih je najprimernejši v našem primeru, mora upoštevati naslednje zahteve:

- raziskava je podlaga za izdelavo državnega (prostorskega) plana, torej se mora osredotočiti na tiste vidike kakovosti bivanja, ki jih je mogoče spremljati in nanje vplivati na državni ravni;
- raziskava je podlaga za izdelavo (državnega) prostorskega plana, torej se mora osredotočiti na tiste vidike kakovosti bivanja, ki izkazujejo izrazitejšo prostorsko spremenljivost (razlike med območji), učinke v prostoru ali prostorske vplive;
- osredotočimo se na vidike kakovosti bivanja, ki jih je mogoče spremljati in nanje vplivati po regionalnih ali lokalnih območjih znotraj države (in obenem ustrezajo prvima dvema zahtevama).

Pojem kakovost bivanja v literaturi ni udomačen. V raziskavi ga uporabljamo kot praktično rešitev problema velike širine pojmov kakovost življenja ali življenjska raven (in zato pokrivanja tematike z drugimi deli raziskave Družba in prostorski razvoj ter z drugimi raziskavami, povezanimi s Prostorskim planom Slovenije) ter preozke obravnave problematike v okviru pojma kakovosti stanovanj. Našemu tukajšnjemu pojmovanju kakovosti bivanja je še najbolj soroden pojem **kakovost bivalnega okolja**⁹³. Morda se bomo v nadaljevanju raziskave odločili kar za uporabo slednjega.

V okviru pojma kakovost bivanja obravnavamo stanovanjske razmere v širokem smislu, torej poleg razmer v samih stanovanjih tudi razmere v njihovi okolici (z vidika stanovalcev na "ožjem območju bivanja"), ter prostorsko dostopnost do lokacij, kjer prebivalstvo opravlja nekatere osnovne življenjske funkcije (kot so na primer delo, oskrba in uporaba drugih storitev, prostočasne dejavnosti) (z vidika stanovalcev na "širšem območju bivanja").

Stanovanje

Stanovanje svojim stanovalcem nudi "zavetje", zasebnost, obenem pa pomeni strošek, materialno premoženje, družbeni status, dom. Stanovanjske razmere običajno prikazujemo z naslednjih dveh vidikov: s stanovanjskim standardom in stanovanjskim statusom. Stanovanjski standard se nanaša na fizične značilnosti stanovanj in njihovo materialno kakovost (na primer velikost, opremljenost). Stanovanjski status pa se nanaša na tiste značilnosti stanovanja, ki so pomembne z vidika nadzora nad uporabo stanovanja (finančni, premoženjski vidiki, varnost, trajnost uporabe).

Opredelitve "primerne stanovanja" v stanovanjskih politikah so najpogosteje temeljile na ("minimalnem") stanovanjskem standardu. Sodobnejše opredelitve (na primer OZN, 1991, po Mandić, 1996) so kompleksnejše in vključujejo varstvo človekovih ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic v zvezi s stanovanjem.

Ožje bivalno okolje

⁹³ Zapisano nas navaja, da je izmed navedenih treh osrednji pojem, ki predstavlja okvir našega raziskovanja, življenjska raven. Koncept življenjskega standarda bomo predvidoma uporabili le v primeru, če bomo kvantificirali cilje razvoja kakovosti bivanja in spremljali (ali simulirali) približevanje dejanskih razmer tem ciljem. Koncept kakovosti življenja bo uporabljen pri interpretaciji procesov spreminjanja kakovosti bivanja ter njegovih učinkih na kakovost življenja. Spoznanja iz raziskav kakovosti življenja v Sloveniji pa bomo uporabili tudi pri zasnovi metodologije proučitve stanja kakovosti bivanja ter pri opredelitvi ciljev in strategij razvoja kakovosti bivanja.

V ožjem bivalnem okolju lahko ločimo fizično in socialno okolje. Prvo predstavljajo način zazidanosti (ureditve) naselja; razmerje med (s stavbami) pozidanimi in ostalimi površinami, oblikovna in gradbena kakovost; urbanistično degradirana območja, zelene površine, parkirišča, garaže, ceste, kolesarske poti, pločniki, onesnaženost bivalnega okolja (zrak, pitna voda, hrup). Vpliv socialnega okolja na kakovost bivanja pa lahko podamo z gostoto prebivalstva, starostno, izobrazbeno, zaposlitveno, premoženjsko, etnično sestava prebivalstva.

Širše bivalno okolje

Širše bivalno okolje vključujemo v vrednotenje kakovosti bivanja z vidika dostopnosti in možnosti izbire lokacij za opravljanje nekaterih temeljnih življenjskih funkcij, kot so izobraževanje, oskrba in storitve (vključno z zdravstvenimi storitvami), zaposlitev, prostočasne dejavnosti (rekreacija, kultura), komunikacije (prometnice, osebna prometna sredstva in javni potniški promet).

Povzetek sestavin kakovosti bivanja, ki predstavljajo izhodišče opredelitve pojma za analitični del raziskave:

Temeljne vsebine kakovosti bivanja (stanovanjsko-bivalnih razmer)	Predvidene podvsebine (smernice za izbor kazalcev)
stanovanje	<ul style="list-style-type: none"> • velikost stanovanja, razmerje med velikostjo stanovanja in številom stanovalcev ali gospodinjestev • starost stavbe • lastništvo stanovanja • komunalna (vodovod, kanalizacija, električna, ogrevanje) in komunikacijska/informacijska opremljenost stanovanja (telefon, radio, TV, internet)
fizično okolje (ožje območje bivanja)	<ul style="list-style-type: none"> • način zazidanosti (ureditve) naselja; razmerje med (s stavbami) pozidanimi in ostalimi površinami • oblikovna in gradbena kakovost; urbanistično degradirana območja • zelene površine • parkirišča, garaže, ceste, kolesarske poti, pločniki • onesnaženost bivalnega okolja (zrak, pitna voda, hrup)
socialno okolje (ožje območje bivanja)	<ul style="list-style-type: none"> • gostota prebivalstva • starostna, izobrazbena, zaposlitvena, premoženjska, etnična sestava prebivalstva
dostopnost in možnost izbire lokacij/dejavnosti (ožje območje bivanja ali širše življenjsko območje)	<ul style="list-style-type: none"> • izobraževanje • oskrba in storitve (vključno z zdravstvenimi storitvami) • zaposlitev • prostočasne dejavnosti: rekreacija, kultura

- komunikacije: prometnice, osebna prometna sredstva in javni potniški promet

3.2.2. Opredelitev stanja družbenega razvoja - področje kakovosti bivanja

Stanovanja

Kakovost in velikost stanovanjskega sklada kaže stanovanjske priložnosti prebivalstva in povprečno kakovost bivanja v stanovanjih. Za razmere v Sloveniji so značilne nekatere posebnosti. Z vidika modernizacije stanovanjskega sklada (na primer z vidika deleža stanovanj s kopalnico, centralnim ogrevanjem) so razmere v Sloveniji blizu povprečja v EU, z vidika števila sob v stanovanju celo nad povprečjem. Povsem drugače pa je glede povprečne površine stanovanj, ki je v Sloveniji v bistveno manjša, kot v državah EU.

Izrazita posebnost Slovenije je lastniška struktura stanovanj. Najemna stanovanja predstavljajo komaj 13 odstotkov stanovanjskega sklada, lastniških pa je 87%, kar je daleč največ v Evropi. Takšna lastniška sestava in premajhen obseg stanovanjskega sklada pomenita izredno majhno možnost izbire in spremembe stanovanjskega statusa prebivalcev Slovenije. K temu izdatno pripomorejo tudi razmere na trgu stanovanj.

Med pomembnimi posledicami nedostopnosti in neustreznosti stanovanj so (samo)gradnja stanovanjskih hiš v širokem zaledju večjih in manjših središč, povečevanje dnevnih migracij, deloma tudi zelo visok delež prebivalstva, ki stanuje v družinskih hišah. Za suburbanizacijskim procesom zaostaja ustrezno izboljševanje komunalne in družbene infrastrukture.

V Sloveniji je bilo konec leta 1996 688855 stanovanj. Nekatere razlike med statističnimi regijami prikazuje preglednica.

Izbrani vidiki sestave stanovanjskega fonda v Sloveniji konec leta 1996 (Vir osnovnih podatkov: SURS, spletna predstavitev, tabela 33.15).

	% do 1945	% po 1985	% centralno ogrevanje
Slovenija	22.8	7.3	64.4
Pomurska	22.6	6.1	57.2
Podravska	26.2	7.4	62.4
Koroška	19.0	12.1	76.3
Savinjska	22.8	7.3	68.6
Zasavska	24.9	4.7	57.8
Spodnjeposavska	21.9	10.3	59.0
Dolenjska	21.4	9.7	58.8
Osrednjeslovenska	19.6	5.6	73.2
Gorenjska	21.4	6.2	67.3
Notranjsko-kraška	27.4	6.8	56.3
Goriška	27.5	6.8	49.5
Obalno-kraška	26.6	12.8	47.3

Označene so vrednosti, ki kažejo na "neugodne razmere" z vidika slovenskega povprečja.

Rezultati podrobnejše raziskave življenjske ravni v Sloveniji (Krevs,1998) kažejo, da so različni vidiki stanovanjskih razmer **najbolj neugodni** v naslednjih regijah (Vrišerjeve ekonomsko-geografske regije Slovenije, 1990) (glej tabelo v prilogi):

- delež stanovanj s kuhinjo, kopalnico, straniščem: Spodnje Posavje, Pomurje;
- delež stanovanj z enim gospodinjstvom: Goriška, Primorje, Notranjska;
- delež stanovanj, zgrajenih pred letom 1970 (tudi groba ocena potencialno potresno ogroženih): Notranjska, Zasavje;
- delež stanovanj z modernim ogrevanjem (plin, sončna energija, daljinsko ogrevanje): Notranjska, Dolenjska, Spodnje Podravje, Goriška, Pomurje;
- delež komunalno neopremljenih stanovanj (ali le s priključkom na elektroenergetsko omrežje): Pomurje, Dolenjska, Primorje;
- delež komunalno "standardno" opremljenih stanovanj (elektrika, vodovod, kanalizacija, centralno ogrevanje): Goriška, Primorje;
- ocena porabe energije za ogrevanje gospodinjstev (Tomšič, Turk, Krevs, 1995, na podlagi tipa, starosti, velikosti hiš): Notranjska, Pomurje;
- število prebivalcev na sobo: Spodnje Posavje, Jugovzhodna Koroška, Dolenjska, Savinjska, Podravje, Pomurje;
- delež zasebnih stanovanj (nižji delež = neugodno z vidika svobode razpolaganja, premoženjskega vidika): Zasavje, Jugovzhodna Koroška, Podravje; preveriti je potrebno današnje stanje - to so razmere pred obsežnim procesom odkupa družbenih stanovanj.

Pomembna pomanjkljivost - smiselno bi bilo pridobiti podatke o:

- opremljenosti s telefonskimi priključki,
- kabelskim TV omrežjem.

Ožje bivalno okolje

Rezultati podrobnejše raziskave življenjske ravni v Sloveniji (Krevs,1998) kažejo, da so različni vidiki bivalnih razmer v ožjem bivalnem okolju **najbolj neugodni** v naslednjih regijah (Vrišerjeve ekonomsko-geografske regije Slovenije, 1990) (glej tabelo v prilogi):

fizično okolje:

- delež poseljenih območij na območjih temperaturnega obrata: Osrednja Slovenija, Notranjska, Spodnje Posavje;
- delež poseljenih območij na območjih z močno ali prekomerno onesnaženim zrakom: Zasavje, Osrednja Slovenija, Jugovzhodna Koroška, Podravje, Savinjska;
- delež poseljenih območij na poplavno ogroženih območjih: Pomurje, Spodnje Posavje, Savinjska, Osrednja Slovenija;
- potresna ogroženost poseljenih območij: Spodnje Posavje, Osrednja Slovenija, Goriška, Gorenjska;
- lokalne višinske razlike med poseljenimi območji: Jugovzhodna Koroška, Gorenjska, Goriška, Zasavje;
- število dni s snegom: Jugovzhodna Koroška, Gorenjska, Osrednja Slovenija;

socialno okolje:

- gostota prebivalstva (nizka vrednost kaže na razpršeno poselitev in je za kakovost bivanja posredno neugodna): Notranjska, Goriška, Spodnje Posavje, Dolenjska;

- gostota prebivalstva na poseljenih območjih (poseljena območja so opredeljena s prisotnostjo stalnih bivališč na hektarskih območjih - "celicah" velikosti 100x100 m) (visoka gostota pomeni neugodne razmere): Osrednja Slovenija, Podravje, Gorenjska, Primorje;
- indeks števila prebivalstva: Notranjska, Goriška, Pomurje, Spodnje Posavje;
- indeks staranja prebivalstva (do 15/ nad 65): Notranjska, Goriška, Primorje;
- dohodkovna sestava prebivalstva (delež davčnih zavezancev v najnižjem dohodninskem razredu): Spodnje Posavje, Pomurje;
- osnova dohodnine na prebivalca (realna porazdelitev dohodkov): Pomurje, Spodnje Posavje, Jugovzhodna Koroška, Podravje, Savinjska;
- število prebivalcev na osebni avtomobil: Pomurje, Zasavje, Podravje, Spodnje Posavje, Savinjska;
- etnična heterogenost (na podlagi deleža večinskega naroda; visoka stopnja heterogenosti je neugodna zaradi višje možnosti konfliktnih dogodkov; potrebna previdna interpretacija!): Primorje, Pomurje, Osrednja Slovenija;
- delež prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo: Zasavje, Spodnje Posavje.

Pomembna pomanjkljivost - smiselno bi bilo pridobiti podatke o:

- dostopnosti ali bližini zelenih površin (ekološka, rekreacijska funkcija),
- nezaposlenosti,
- če je le mogoče tudi podatke o kriminalnih dejanjih, ki ogrožajo življenja, osebno nedotakljivost, premoženje ljudi.

Raziskava kakovosti življenja ugotavlja tudi naslednje (Verlič-Dekleva, 1994, Kolenc, Gnidovec, 1994):

- najbolj opremljeno okolje je obenem po mnenju prebivalcev ekološko bolj prizadeto in ima več problemov;
- slabšanje varnostnih razmer (manjši občutek varnosti) v bivalnem okolju; kljub temu zagotavlja v primerjavi z drugimi Evropskimi državami Slovenija relativno visok varnostni standard.

Širše bivalno okolje

Rezultati podrobnejše raziskave življenjske ravni v Sloveniji (Krevs, 1998) kažejo, da so različni vidiki bivalnih razmer v širšem bivalnem okolju (z vidika prostorske dostopnosti, možnosti izbire) **najbolj neugodni** v naslednjih regijah (Vrišerjeve ekonomsko-geografske regije Slovenije, 1990) (glej tabelo v prilogi):

- oddaljenost od najbližje osnovne šole: Notranjska, Primorje, Goriška, Dolenjska;
- oddaljenost od najbližje srednje šole: Notranjska, Goriška, Primorje, Pomurje;
- oddaljenost od najbližje višje ali visoke šole: Dolenjska, Pomurje, Jugovzhodna Koroška, Spodnje Posavje, Notranjska;
- šolajočih na srednji šoli na 1000 prebivalcev: Zasavje, Pomurje, Primorje;
- vseh šolajočih na 1000 prebivalcev: Zasavje, Pomurje;
- delež šolajočih, ki dnevno migrirajo: Spodnje Posavje;
- delež zaposlenih, ki dnevno migrirajo: Notranjska, Goriška;
- oddaljenost od najbližje prodajalne na drobno: Goriška;
- število prodajaln (približek kazalca možnosti lokalne izbire): Goriška, Notranjska, Savinjska, Pomurje, Zasavje;

- oddaljenost od najbližje zdravstvene ustanove: Pomurje, Notranjska, Primorje, Spodnje Posavje;
- oddaljenost od najbližje pošte: Goriška, Notranjska;
- oddaljenost od najbližje banke: Primorje, Notranjska, Goriška;
- oddaljenost od najbližjega društva: Notranjska, Primorje, Goriška;
- število društev (približek kazalca možnosti lokalne izbire): Goriška, Zasavje, Notranjska, Primorje;
- oddaljenost od najbližjega kinematografa: Dolenjska, Jugovzhodna Koroška;
- oddaljenost od najbližje knjižnice: Dolenjska, Pomurje, Primorje;
- oddaljenost od najbližjega večjega turističnega kraja: Notranjska;
- oddaljenost od najbližjega mesta (približek kompleksnega kazalca bližine središčnih, t.j. oskrbnih in storitvenih naselij) (mesta po Vrišerju, 1995): Goriška, Primorje, Pomurje;

Pomembna pomanjkljivost - smiselno bi bilo pridobiti podatke o:

- javnem potniškem prometu,
- rekreacijskih možnostih.

Skoraj polovica prebivalstva Slovenije živi na podeželju. S tem, in z zaostajanjem razvoja družbene infrastrukture (družbenega standarda), zlasti v zaledjih mest ter na podeželju, je v veliki meri povezana problematika dostopnosti lokacij za opravljanje nekaterih temeljnih življenjskih funkcij (Verlič-Dekleva, 1994):

- stagnacija, ponekod (zlasti na podeželju) celo poslabšanje dostopnosti izobraževalnih ustanov in ustanov za varstvo otrok;
- v večjih in manjših središčih izboljšanje, na podeželju precejšnje poslabšanje dostopnosti zdravstvenih storitev;
- izboljšanje dostopnosti kulturnih in rekreacijskih možnosti v večjih mestih in na podeželju, stagnacija v regijskih in občinskih središčih;
- izboljšanje dostopnosti komunikacijskih storitev (javni prevoz, banke, telefon, pošta) v velikih mestih, stagnacija v regijskih in občinskih središčih, poslabšanje na podeželju; poseben problem predstavlja izrazito upadnja uporabe storitev javnega prevoza, ki postaja zanemarljivo sredstvo mobilnosti prebivalstva Slovenije;
- dostopnost oskrbnih dejavnosti, zlasti za oskrbo s hrano, se je v zadnjem desetletju izredno izboljšala, najbolj na podeželju; veliki mesti (Ljubljana, Maribor) sta si le še utrdila primat v hierarhiji središčnih naselij, medtem ko je relativen pomen regionalnih in občinskih središč upadel.

3.2.3. Problemi, razvojni strateški cilji, predlogi za nacionalno in regionalno raven

Problemi, ki so razvidni iz predstavljenih bivalnih razmer, so v veliki meri posledica sedanjih in preteklih medregionalnih in znotrajregionalnih razlik v družbeno-gospodarski razvitosti, razmerij med mestnimi, obmestnimi in podeželskimi območji ter premoženjske, izobrazbene in starostne sestave prebivalstva.

Cilj: odpravljanje ali zmanjševanje najbolj neugodnih vidikov kakovosti bivanja na lokalnih območjih z najnižjo kakovostjo bivanja v Sloveniji.

Alternativni cilj: doseganje čim višje kakovosti bivanja za pretežni del prebivalstva občin, regij, države.

Pojasnilo:

- upoštevati je potrebno probleme na podrobnejši ravni, kot jo predstavljajo regije; zgledevanje po tem delu metodologije v zakonu o spodbujanju skladnejšega regionalnega razvoja? ali naj bodo osnovna enota nove občine?
- prednost za državno pomoč oziroma njeno posebno pozornost naj imajo območja (občine?) v regijah z najnižjo povprečno skupno oceno kakovosti bivanja.

Strategije:

- povezava strategije izboljševanja kakovosti bivanja s strategijami policentričnega razvoja, ohranjanja poselitve na demografsko ogroženih območjih, skladnejšega regionalnega razvoja oziroma spodbujanja razvoja najmanj razvitih območij v Sloveniji;
- cilje lahko zasledujemo z neposrednimi investicijami in drugimi finančnimi posegi, z ustrezno davčno politiko, z ustrezno dopolnitvijo zakonodaje (ali podzakonskih aktov), ki naj omogoča ali zahteva približevanje zastavljenim ciljem, s spodbujanjem regionalne in lokalne pobude.

Cilje in strategije za različne vidike razvoja družbe v prostoru je potrebno medsebojno vskladiti in vskladiti z drugimi relevantnimi cilji oziroma strategijami družbenega in prostorskega razvoja.

Opredelitev izražanja (merjenja) stopnje kakovosti bivanja za to raven proučevanja (vrednotenja) bo potrebno izdelati na podlagi soočenja dosedanjih planerskih izkušenj in ekspertnih mnenj sodelavcev in svetovalcev raziskovalne skupine.

Na podlagi preprostega pregleda (analize) sedanjega stanja kakovosti bivanja po dostopnih kazalcih (glej tabelo v prilogi) lahko - ob predpostavki, da težimo k dejavnemu izboljševanju kakovosti bivanja - na splošno pričakujemo:

- potrebe po največji pomoči za izboljšanje stanovanjskih razmer v Pomurju in na Notranjskem;
- potrebe po večjih izboljšavah fizičnega okolja (v ožjem bivalnem okolju) oziroma predvsem po ustreznih prilagoditvah in usmerjanju gradnje v Osrednji Sloveniji;
- potrebe po večjih izboljšavah socialnega okolja (v ožjem bivalnem okolju) oziroma predvsem po ustreznih prilagoditvah in usmerjanju poselitve v Spodnjem Posavju in Pomurju;

potrebe po večjih izboljšavah razmer v širšem bivalnem okolju, po ustreznih prilagoditvah in usmerjanju poselitve in gospodarskih in negospodarskih dejavnosti v Notranjski, Goriški, Primorski in Pomurski regiji.

3.2.4. Opredelitev ključnih splošnih družbenih in kulturnih vrednot

Upoštevali bomo rezultate raziskav javnega mnenja ter kakovosti življenja v Sloveniji.

3.2.5. Ključne razvojne tendence, procesi in problemi razvoja

Med ključne razvojne tendence, procese in probleme, povezane s kakovostjo bivanja, ki jih lahko pričakujemo v obdobju do leta 2020, lahko uvrstimo:

- gradnja komunalno nadstandardno opremljenih in po sodobnih standardih dimenzioniranih stanovanj za trg, zlasti v večjih mestih;
- zasebna gradnja in obnavljanje stanovanjskega sklada;

- mogoče je stopnjevanje razpršenosti poselitve in s tem povezanih dnevnih migracij ter problemov z ustrežno komunalno opremljenostjo;
- povečanje števila in deleža najemniških stanovanj;
- suburbanizacija, šibka deurbanizacija; pospešitev komunalnega opremljanja stanovanj na območjih suburbanizacije in na podeželju;
- stagnacija števila prebivalstva in staranje prebivalstva; s tem so lahko povezane specifične migracije, "odmiranje prebivalstva" zlasti na perifernih območjih, gradnja novih zmožljivosti v domovih za ostarele, v manjši meri prilagoditve obstoječih in novih stanovanj;
 - mogoče je pojavljanje večjega števila praznih stanovanjskih enot na območjih depopulacije in "odmiranja prebivalstva" ter obenem nadaljnje stopnjevanje stanovanjskih potreb v večjih mestih; zaradi slednjega težko predvidimo umiritev ali ceno znižanje cen stanovanj, zlasti v mestih;
- izboljšanje prometnic in javnega osebnega prometa za dnevno migriranje; posredno izboljšanje dostopnosti lokacij oziroma dejavnosti, pomembnih za opravljanje osnovnih življenjskih funkcij prebivalcev.

Ali je mogoče vplivati na spremembo trenda uveljavljanja individualnih želja glede kakovosti bivanja, ki niso v soglasju z racionalnostjo lokacije bivanja?

Izbrani kazalci (ki najbolj odlikavajo stanje, so preverljivi, stalni (periodično izhajajo), so dostopni, so relevantni tudi še za kakšno drugo področje bodočega PPS). Iskati predvsem tiste kazalce (po področjih), ki jih bomo uporabili kot merljive elemente presoje scenarijev v nadaljevanju našega projekta).

Carlisle (1972) opredeljuje štiri tipe družbenih kazalcev: informativne, napovedovalne, problemske in programske.

- Informativni kazalci opisujejo družbene razmere v določenem trenutku ter so, če je le mogoče, dostopni v časovnem zaporedju. Z njimi želimo predstaviti celotni družbeni sistem in moramo zato sprejeti nekatere predhodne odločitve o vidikih blaginje, ki jih želimo meriti.
- Napovedovalni (prediktivni) kazalci so informativni kazalci, povezani z modelom ali teorijo družbenih sprememb tako, da spremembe v kazalcih odsevajo spremembe v družbenih ali družbeno-prostorskih procesih.

Problemski kazalci so količinski izraz določenih problemov (na primer glede dostopnosti izobraževanja ali stanovanj). Izdelani so z namenom, da z razkrivanjem prostorskih zgostitev družbenih problemov služijo kot podlaga za politične odločitve.

- Kazalci za vrednotenje programov (programski kazalci) s pomočjo kvantifikacije družbenih razmer v razmerju do določenih vnaprej opredeljenih ciljev omogočajo spremljanje napredka in učinkovitosti politik.

Le redki so poizkušali izdelati napovedovalne ali programske kazalce; prevladujejo primeri problemskih in informativnih kazalcev. Za lokalno in državno upravo je značilno spodbujanje razvoj problemskih kazalcev, medtem ko se je razvoj informativnih kazalcev odvijal predvsem na akademskem področju, v raziskavah kakovosti življenja, družbene blaginje in življenjske ravni (Knox, 1975, 13-14).

V naši raziskavi bi po tej klasifikaciji kazalcev pričakovali predvsem uporabo problemskih kazalcev, ali programskih kazalcev, če bi se odločili za kvantifikacijo ciljev družbenega razvoja ter spremljanja približevanja tem ciljem.

Ker časovni in finančni okvir raziskave ne dopuščata empiričnega in analitičnega raziskovanja, se bomo oprli na dostopne podatke. Primeri bolj ali manj uporabnih kazalcev je uporabljen že v "opredelitvi stanja" kakovosti bivanja v Sloveniji. Uporabljeni so podatki, ki so za navedeno raziskavo (Krevs, 1998) zbrani po krajevnih skupnostih. Smiselna prostorska enota v naši raziskavi bi bila občina in regija. Torej bo potreben ustrezen preračun podatkov za regije in pridobitev istovrstnih podatkov za občine.

Žal se velik del podatkov nanaša na popis iz leta 1991, kar pomeni, da zlasti za prikaz nekaterih dinamičnih pojavov, kot so na primer brezposelnost in lastništvo stanovanj, niso ustrezni.

Del zgoraj uporabljenih kazalcev je dostopen s pomočjo ustrezne prostorske analize oziroma preureditve sicer dostopnih podatkov (na primer o dostopnosti določenih lokacij oziroma dejavnosti, izračun gostote prebivalstva na poseljenih območjih, delež poseljenih območij na območjih poplav, onesnaženega zraka). Ker postaja geografski informacijski sistem običajno orodje v prostorsko naravnanih strokah, še posebej pa v prostorskem planiranju, tovrstni izračuni načeloma ne bi smeli predstavljati problema.

Na tem mestu navajamo le izbrani kazalec, s katerim želimo opozoriti na nekatere posebnosti ali težave, ki jih moramo pričakovati pri uporabi tega in podobnih kazalcev za predstavljanje družbenega razvoja v prostoru.

Problem uporabe kazalca število prebivalcev na sobo - sicer enega temeljnih kazalcev za prikaz razmerja med velikostjo stanovanja in številom stanovalcev: višja vrednost kazalca načeloma pomeni ugodnejše stanovanjske razmere. Vendar na kartah 1 in 2 opazimo, da so "najugodnejše" vrednosti tudi na območjih s sicer najslabšimi bivalnimi razmerami. To je seveda posledica starosti, "odmiranja" in odseljevanja prebivalstva. Ali to pomeni, da kazalec ni uporaben? V bistvu ne, saj so s tega vidika stanovanjske razmere res ugodne. Pomembno pa je, da hkrati upoštevamo tudi druge kazalce, ki razkrijejo takšne "anomalije".

Problem obravnave problematike po (pre)velikih območjih: z obravnavo po regijah ne zaznamo problemov, ki so lahko zelo izraziti, a se pojavijo le na manjših območjih. V tem primeru celo agregiranje podatkov na občinsko raven zabriše obstoj problematičnih območij, kot so na primer krajevne skupnosti 25. maj, Štepanja vas in Zeleni log. Vendarle se državna raven planiranja osredotoča na območja, na katerih so problemi vsebinsko in prostorsko nakopičeni, zgoščeni. Posledica tega je, da bomo v planu izpostavili območja (regije, občine), na katerih je več problemov in na katerih je večji del površine območja "problematičen".

3.2.6. Relevantna literatura

Za področje kakovosti bivanja ni izdelanih sodobnih planskih strokovnih podlag. Naslonili se bomo na navedeno raziskavo življenjske ravni prebivalstva v Sloveniji, na stanovanjsko zakonodajo in politiko, ter na raziskave (navedene za viri in literaturo), ki bodisi parcialno obravnavajo problematiko kakovosti bivanja, ali široko obravnavajo metode in prakse planiranja.

1. Carlisle, E. 1972: The conceptual structure of social indicators; povzeto po Knox, 1975, 13.

2. Cutter, S.L., 1985: Rating places, A geographer's view on quality of life. Association of American Geographers, Washington.
3. Dolgoročni plan Republike Slovenije za obdobje od leta 1986 do leta 2000. Prečiščeno besedilo (neuradno) na osnovi objav: UL SRS, št. 1/86; UL SRS, št. 41/87; UL SRS, št. 12/89; UL SRS, št. 36/90; UL SRS, št. 27/91; UL RS, št. 72/95. MOP-UPP, zgoščenka.
4. Drozg, V. 1994: Kvaliteta bivalnega okolja - poskus interpretacije. Znanstvena revija, št. 1, letnik 6. Univerza v Mariboru, Znanstveni inštitut Pedagoške fakultete; 141-150.
5. Focas, C., Genty, P., Murphy, P., 1995: Top towns. The Guinness guide to finding the best places to live in the UK. Guinness Publishing Ltd., Enfield, Middlesex, Great Britain.
6. Golledge, R.G., Stimson, R.J. 1997: Spatial behavior: a geographic perspective. The Guilford Press, New York.
7. Gulič, A., 1994: Kvaliteta življenja in kvaliteta bivalnega okolja Ljubljane: socio-prostorski vidiki. Razvojno-raziskovalni projekt "Kvaliteta življenja in kvaliteta bivalnega okolja Ljubljane", delovno poročilo 1. faze projekta. Urbanistični inštitut R Slovenije in Inštitut za geografijo Univerze, Ljubljana.
8. Handbook on social indicators, 1989. Studies in methods Series F No. 49, United Nations, Department of international economic and social affairs, Statistical office, New York.
9. Hareide, D. 1994: Has the quality of life improved in Western Europe?. Gradivo za razpravo na Regionalni konferenci Mednarodne geografske zveze v Pragi, "Quality of life in Eastern and Central Europe", avgust 1994.
10. Horn, R. V., 1993: Statistical indicators for the economic and social sciences. Cambridge University Press.
11. Knox, P.L. 1974: Level of living: a conceptual framework for monitoring regional variations in well-being. *Regional Studies*, 8, 11-19.
12. Knox, P.L. 1975: Social well-being: a spatial perspective. *Theory and practice in geography*. Oxford University Press.
13. Knox, P.L. 1978: Territorial social indicators and area profiles. *Town Planning Review*, 49, 75-83.
14. Kolenc, T., Gnidovec, M. 1994: Varnost življenja v Sloveniji. V: Svetlik, I. (urednik), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana; 253-264.
15. Krevs, M. 1996: Geografski vidiki življenjske ravni prebivalstva. Spodnje Podravje s Prlekijo. Možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. 17. zborovanje slovenskih geografov, 23.-26.10.1996, Ptuj. Zveza geografskih društev Slovenije, Ljubljana; str. 335-349.
16. Krevs, M. 1998: Vpliv izbora prostorske enote na rezultate geografskih statističnih analiz. *Geografski vestnik*, Ljubljana; 185-204.
17. Krevs, M. 1998: Geografski vidiki življenjske ravni prebivalstva v Sloveniji. Doktorska disertacija. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta v Ljubljani; 234 strani.
18. Krevs, M. 1998: Geografski informacijski sistemi v raziskovanju življenjske ravni. V: Krevs, M., Perko, D., Podobnikar, T., Stančič, Z. (uredniki), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 1997-1998*. Zbornik simpozija v Ljubljani, 29.9.1998; ZRC SAZU, Ljubljana; 151-158.
19. Krevs, M. 1999: Glavne razlike v življenjski ravni med slovenskimi mestnimi, obmestnimi in podeželskimi območji. Dela 14: Razvojne možnosti Slovenije. Bodočnost mest. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana; 151-162.
20. Mandič, S. 1996: Stanovanjski parametri kakovosti življenja in spremembe v zadnjem desetletju. V: Svetlik, I. (urednik), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana; 213-232.
21. Pacione, M. 1982: The use of objective and subjective measures of life quality in human geography. *Progress in human geography*, Vol. 6, No. 4; Edward Arnold Publishers, London; 495-514.
22. Polič, M., Čuk, M., Musek, J., Umek, L., Umek, P., Tušak, M. 1984: Ekopsihološka raziskava življenja v mestu. Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Ljubljana.
23. Ravbar, M. 1994: Kvaliteta življenja in kvaliteta bivalnega okolja Ljubljane: spremljanje in vrednotenje suburbanizacijskih procesov. Kvaliteta življenja in kvaliteta bivalnega okolja Ljubljane, 1. faza. Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Inštitut za geografijo Univerze, Ljubljana; 99-141.
24. Svetlik, I. (urednik) 1996: *Kakovost življenja v Sloveniji*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
25. Tomšič, M. (vodja projekta), Turk, Krevs, M. 1995: *Integrated Resource Planning - Sociotechnical and Policy Aspects*. Zbirka podatkov in rezultatov analiz. Inštitut Jožef Stefan, Center za energetska učinkovitost. Ljubljana.
26. Verlič-Dekleva, B. 1996: Prostor in kakovost življenja. V: Svetlik, I. (urednik), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana; 233-252.
27. Vrišer, I. 1990: Ekonomskogeografska regionalizacija republike Slovenije (na podlagi vplivnih območij centralnih naselij in dejavnostne sestave prebivalstva). *Geografski zbornik (Acta Geographica)*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana; 129-247.
28. Vrišer, I. 1995: *Opredelitev mest in mestnih občin v Republiki Sloveniji*. Dela 11: Geografska problematika slovenskega alpskega sveta in slovenskih mest. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v

Rezultati projektov MOP-UPP (različni izvajalci), ki jih bomo predvidoma uporabili v nadaljevanju tega dela projekta Družba in prostorski razvoj:

1. Gosar, L.: Analiza stanja prostora in razvojne možnosti prostora po regijah
 2. Makarovič: Temeljne družbene vrednote za izdelavo politike prostorskega razvoja Slovenije
 3. Gulič, A.: Strategija, politike in ukrepi za oblikovanje in izvajanje skladnejšega regionalnega razvoja Slovenije
 4. Mihevc, P.: Tipologija homogenih območij (novih občin) Slovenije
 5. Koželj: Degradirana urbana območja
 6. Gulič, A.: Vpliv sodobne informacijsko-komunikacijske infrastrukture na prostorski razvoj Slovenije
 7. Baduder: Izdelava strokovnih podlag za pripravo PPSLO s področja energetske infrastrukture - plinovodni sistem
 8. Baduder: Izdelava strokovnih podlag za pripravo PPSLO s področja energetske infrastrukture - alternativni viri energije
 9. Uzman: Sanacija komunalne infrastrukture in izhodišča za urejanje prostora
 10. Ravbar: Prostorski in regionalni razvoj Slovenije v kontekstu evropskih integracij
 11. Mušič: Metodologija prostorskega planiranja in metode izdelave prostorskega plana Republike Slovenije
- Ravbar s sodelavci: Metodologija regionalnega prostorskega planiranja

3.3. Kakovost bivanja: prosti čas in rekreacija

(mag. Dejan Cigale, Inštitut za geografijo)

3.3.1. Opredelitev stanja družbenega razvoja

Ena od značilnosti družbenega razvoja po drugi svetovni vojni je tudi spremenjena vloga prostega časa, katerega obseg se je povečal, zanj je bilo na voljo čedalje več sredstev, hkrati pa je v čedalje večji meri postajal pomembno samostojno življenjsko področje. Sedanje stanje je tako rezultat raznolikih preteklih procesov in sodobnih razvojnih tendenc. Če ga poskušamo predstaviti s pomočjo čim bolj oprijemljivih podatkov, se moramo zateči k ugotovitvam različnih raziskav, izvedenih v preteklih letih. Pri tem je mogoče uporabiti nekatere temeljne kazalce o značilnostih prostočasnega ravnanja, ki pa nam zaradi kompleksnosti pojava predstavijo njegove značilnosti le v najbolj grobih obrisih. Zaradi omejenega prostora bi za ilustracijo sedanjega stanja opozorili na nekatere izbrane ugotovitve različnih raziskav.

- Prebivalci Slovenije največ svojega prostega časa preživijo doma oziroma v bližini doma, čeprav so navzven bolj opazne tiste vrste rekreacije, ki so povezane z izletniškimi potovanji. Tako sodijo med najbolj priljubljene prostočasne dejavnosti (tako glede deleža prebivalstva, ki se ukvarja z njimi, kot glede pos gostosti ukvarjanja) gledanje televizije, druženje s sorodniki in prijatelji, branje knjig, delo na vrtu, ...
- Po svojem pomenu izstopa tudi skupina zelo razširjenih dejavnosti, ki igrajo vodilno vlogo med dejavnostmi, ki se odvijajo (tudi) zunaj doma, in jih ponekod v literaturi označujejo z imenom bazične dejavnosti. Med njimi so posebej pomembni zlasti sprehodi oziroma hoja ter obiski.
- Nadpovprečna je priljubljenost rekreacije ob vodi oziroma na vodi, ki je manj občutljiva na razdalje kot večji del drugih vrst rekreacije, zato tudi morebitna odsotnost naravnih možnosti v določenem območju ne vpliva bistveno na njeno manjšo razširjenost. V takem primeru prebivalci obiskujejo bolj oddaljene cilje, deloma pa lahko zadovoljujejo tovrstne potrebe tudi grajeni objekti (bazeni oziroma kopališki kompleksi).
- Žal primanjkuje podatkov, ki bi nam več povedali o regionalnih razlikah na področju rekreacijskih navad, a na podlagi ugotovitev dosedaj izvedenih raziskav je vendarle

mogoče razbrati nekatere značilnosti. Tako so rekreacijske navade v precejšnji meri povezane z razpoložljivimi rekreacijskimi možnostmi (rekreacijskim potencialom, rekreacijsko ponudbo ...), o čemer pričajo številne dejavnosti, ki so zelo različno pomembne v posameznih območjih. Na njihov različni pomen vplivajo naravne možnosti in/ali obstoječa rekreacijska infrastruktura. Med takšne dejavnosti sodi na primer planinarjenje, ki je bistveno bolj zastopano tam, kjer so razmeroma blizu območja z ugodnimi reliefnimi razmerami, ali pa na drugi strani obiskovanje kulturnih prireditev, ki je dosti pomembnejše tam, kjer je na voljo ustrezna in dovolj raznovrstna ponudba.

Ugotavljanje sprememb na področju rekreacije in prostega časa je zaradi pomanjkanja kontinuiranega zbiranja podatkov sicer precej nevhvaležno početje, vsaj za športno rekreacijo pa so na voljo precej zanesljivi podatki (npr. Petrovič, Ambrožič, Sila, Doupona 1996, Sila, 1997, Leskovec 1999). Večinoma izvirajo iz raziskav, ki potekajo v okviru Fakultete za šport in Inštituta za kineziologijo že od srede sedemdesetih let. Tako so bili po navedbah Leskovca (1999) v obdobju od leta 1983 med drugim opazni naslednji trendi:

- zmanjševal se je delež prebivalcev, ki se ukvarjajo z organiziranim tekmovalnim športom;
- povečeval se je delež prebivalcev, ki se redno ukvarjajo z organizirano in neorganizirano rekreacijo;
- zmanjševal se je delež prebivalcev, ki se neredno ukvarjajo z organizirano in neorganizirano rekreacijo;
- v zadnjem času se povečuje tudi delež neaktivnih, ki je dolgo ostajal bolj ali manj nespremenjen.

Podatki tudi opozarjajo na dejstvo, da so nekatere dejavnosti zelo popularne in množične bolj ali manj ves čas, kar poteka omenjena raziskava (hoja, plavanje, kolesarstvo, alpsko smučanje, planinarjenje ...) in da so to hkrati ravno najbolj množične športne zvrsti. Druge dejavnosti pa so bile popularne le določeno obdobje, potem pa so bistveno izgubile na pomenu. Na nihanja deležev določenih aktivnosti v posameznih letih zanesljivo vplivajo tudi spremenljive razmere za njihovo izvajanje, kar velja na primer za zimske športe, ki so vezani na snežne razmere, ali planinstvo, ki je odvisno od suhega vremena v toplejšem delu leta.

V zvezi z razlikami v prostočasnem ravnanju med posameznimi prebivalstvenimi skupinami je med drugim mogoče ugotoviti, da spol ni več v tolikšni meri kot v preteklosti dejavnik, ki bi odločilno diferenciral prostočasno ravnanje odraslih prebivalcev Slovenije. Še vedno pa ostajajo razlike med različno starim prebivalstvom. Pri tem je starejše prebivalstvo manj aktivno, poleg tega se ukvarja z drugačnimi prostočasnimi dejavnostmi, njegov prosti čas pa je v čedalje večji meri navezan na dom in okolico. Napačno pa bi bilo te ugotovitve posploševati na celotno prebivalstveno skupino, saj obstaja tudi čedalje močnejša skupina v prostem času zelo dejavnih upokoencev, ki izkoristijo na novo pridobljeni prosti čas in še vedno dobro zdravstveno stanje za ukvarjanje z vrsto rekreacijskih aktivnosti od manj napornih vrst športa do potovanja v eksotične dežele. Seveda pa je pri tem nujno potrebni dejavnik tudi zadovoljiva materialna osnova, zato je tak življenjski stil omejen le na del starostnikov.

Omenjene ugotovitve se nanašajo na t.i. rekreacijsko povpraševanje, na katero pa v precejšnji meri vpliva tudi rekreacijska ponudba (čeprav je ta hkrati tudi učinek rekreacijskega povpraševanja oziroma se oblikuje pod njegovim vplivom). Tako na izrazito raznolikost prostočasnega ravnanja vplivajo tudi dejavniki rekreacijske ponudbe. Pri tem je pomembna tako naravna primernost pokrajine za različne rekreacijske aktivnosti kot tudi opremljenost z rekreacijsko infrastrukturo. Za slednjo so značilne dokaj nagle spremembe glede kvantitete in strukture, ki pa jih obstoječi podatki odražajo le v omejeni meri.

3.3.2. Opredelitev splošnih družbenih in kulturnih vrednot

Kot povzema Jeršič (1998a, 1998b) so za področje rekreacije hkrati z naraščanjem višine osebnega dohodka in količine prostega časa pomembne tudi spremembe na področju vrednot. Ugotovitve različnih empiričnih raziskav opozarjajo med drugim na naslednje:

- Prosti čas ni več samo čas za počitek in obnavljanje moči, kar bi omogočalo uspešnejše delo, temveč vse bolj čas, ki je namenjen osebnemu razvoju in samouresničevanju. Mnogi ljudje zavestno oblikujejo svoj prosti čas ne kot čas, ki preostane po delu in ga je treba kakorkoli čim bolj prijetno (udobno, lagodno) preživeti, temveč mu dajejo lastno vsebino, tako da za njih predstavlja posebno življenjsko področje s sebi lastnimi vrednotami in cilji..
- V prostem času se povečuje pomen doživljanja in uživanja.
- Povečuje se interes po ohranitvi zdravja oziroma telesnih in duševnih zmogljivosti.
- Čedalje pomembnejša postaja želja po uživanju narave, hkrati s tem pa narašča okoljska zavest.
- Narašča tudi zadovoljstvo posameznikov z umetnim prostočasnim okoljem in tehnično rekreacijsko infrastrukturo, ki postaja čedalje bolj kompleksna, raznolika in velikopotezna.

3.3.3. Razvojne tendence in procesi

Na razvoj na prostočasnem področju so in bodo vplivale spremenjene življenjske razmere, kot na primer naraščajoča stopnja urbanizacije, krepitev suburbanizacije in spremenjena okoljska zavest. Tudi spremembe, povezane z delom, razmerami na delovnem mestu in z delovnim časom so pri tem pomembne. Bolj fleksibilno oblikovanje delovnega časa z uvajanjem drsečega delovnega časa, bolj fleksibilno razporejanje časa dopusta in različni modeli skrajšanega delovnega časa bodo zaposlenim omogočali več svobode pri oblikovanju in razporejanju delovnega in s tem tudi prostega časa. Na drugi strani zaradi vpliva podaljševanja delovnega časa in raznolikega oblikovanja delovnega časa člani iste družine težje najdejo skupni prosti čas. To lahko privede do pogostejšega preživljanja prostega časa brez družbe, saj bo težja koordinacija tistih dejavnosti, ki se izvajajo predvsem v družbi oziroma skupini. S tem se bo krepil pomen tistih dejavnosti, ki jih lahko posameznik izvaja sam.

Kot pomembne težnje na področju rekreacije, ki so rezultat omenjenih in drugih družbenih procesov, omenjajo različni avtorji (npr. Jeršič 1998, Leskovec 1999) med drugim naslednje:

- Povečuje se pluralizacija oziroma raznolikost prostočasnega ravnanja.
- Povečuje se pomen športnih aktivnosti, ki so pomembne za zdravje ali telesno zmogljivost.
- Večjo vlogo pridobiva športno znanje, ki ga posamezniki pridobe že v mladosti in nato uporabljajo tudi v zrelih ali starejših letih.
- Povečuje se pomen doživljajsko intenzivnih športov oziroma priljubljenost aktivnosti, ki imajo velik doživljajski naboj in ki nudijo posameznikom, ki se ukvarjajo z njimi, občutek pustolovščine.
- Prihaja do diferenciacije v okviru znanih športnih aktivnosti. Tako se znotraj že uveljavljenih športov oblikujejo nove specifične oblike.
- Opazen je razvoj od enosezonskih v celoletne športe. Športne aktivnosti, s katerimi so se v preteklosti ukvarjali le v toplejšem delu leta, je s posebno športno opremo ali v pokritih objektih mogoče izvajati vse leto.

- Kljub težnji po prestavljanju nekaterih športov v pokrite prostore se pojavljajo nove ali širijo tradicionalne dejavnosti, ki se odvijajo v odprti, pretežno naravni pokrajini.
- Razvijajo se luksuzni in modni športi, ki imajo zaradi svoje ekskluzivnosti prestižni pomen. Posamezniku zato pomenijo tudi možnost za osebno uveljavljanje. Ukvarjanje z njimi je povezano z visokimi stroški za opremo ali najem infrastrukture (npr. golf, navtična rekreacija...).
- Večji obseg osebnih finančnih sredstev in prostega časa bo omogočal posamezniku individualno oblikovati svoj "življenjski stil". Po načinu preživljanja prostega časa se bodo verjetno oblikovale vedno manjše in številčnejše skupine.
- Povečalo se bo zanimanje za individualne športne zvrsti.
- Povečal se bo pomen kolesarjenja ter zanimanje za rekreacijo ob vodi in na njej;
- Povečalo se bo število specializiranih športnih objektov in vadišč, ki bodo dostopni celo leto in locirani blizu kraja bivanja in dela; povečala se bo tudi izgradnja športnih objektov in vadišč ob šolah ter izgradnja poligonov za t.i. urbane športne zvrsti (rolkanje, BMX, deskanje idr.) blizu stanovanjskih aglomeracij.
- Zaradi pluralizacije prostočasnih želja so se v zadnjem času tudi pri nas začela uveljavljati zasebna podjetja, ki poskušajo zadovoljiti nove prostočasne želje in potrebe.
- Če upoštevamo tudi razvoj v drugih državah, lahko sklepamo, da se bo hkrati z dvigom življenjske ravni povečeval pomen prostočasnih dejavnosti, pri katerih so poglavitni rekreacijski nagibi, medtem ko se bo postopno zmanjševala vloga prostočasnih dejavnosti, ki so z rekreacijskimi nagibi le deloma povezane.
- Kljub trendom povečevanja vloge prostočasnih dejavnosti na prostem so še zmeraj v ospredju prostočasne dejavnosti, ki se odvijajo doma ali na vrtu, pa tudi v bližini doma oziroma v mestnem okolju.
- Ker izvajanje številnih pomembnih in vedno bolj priljubljenih prostočasnih dejavnosti ni mogoče v bližini doma je še naprej mogoče pričakovati naraščanje prostočasne mobilnosti.

3.3.4. Problemi razvoja

Prva ovira pri razpravljanju o problemih razvoja je že njegova nepredvidljivost. Takšna ugotovitev seveda velja za vsa razvojna področja, za področje prostega časa pa še v večji meri. Razlogi za to so med drugim tudi v tem, da so spremembe na področju prostega časa marsikdaj zelo hitre, da se nove ideje naglo uveljavljajo in da je pomemben tudi vpliv "iracionalnih" dejavnikov. Kot pomembne vzroke, ki otežujejo prognoze za področje prostega časa omenja Jeršič (1998) tudi naslednje:

- Napovedi o vlogi prostočasnih dejavnosti so zahtevne zaradi kratkega razvojnega stadija novih dejavnosti, kar otežkoča primerjavo kazalcev o trendih udejstvovanja.
- Pomemben delež ljudi, ki se ukvarjajo z določeno dejavnostjo, sploh ni vključen v organizirane prostočasne oblike, zato razpoložljivi podatki o "organiziranih članih" niso posebej uporabni.
- Industrija z množično proizvodnjo določenih rekreacijskih izdelkov pomembno vpliva na rekreacijsko povpraševanje, ko je trg zasičen, pa si prizadeva najti izdelek, s katerim pospešuje novo aktivnost (npr. snowboard, gorsko kolo).
- Na razvoj in priljubljenost določenih načinov prostočasnega ravnanja v veliki meri vplivajo tudi mediji (še posebej televizija), s prikazovanjem različnih aktivnosti ali z marketinškimi akcijami o športni opremi, kar vpliva na oblikovanje "prostočasne mode", ki je zelo nepredvidljiva.

Problemi, ki se v precejšnji meri že pojavljajo, še bolj izraziti pa bi utegnili postati v prihodnosti, so povezani z negativnimi vplivi rekreacije (na okolje, na družbo ...). Tovrstni vplivi pogosto škodijo tudi rekreaciji sami. S tem v zvezi se postavlja vprašanje, kako uskladiti v istem prostoru različne dejavnosti oziroma različne rabe prostora, ki s posameznimi rekreacijskimi aktivnostmi niso kompatibilne.

Povečuje se pritisk na pokrajinsko najbolj privlačna območja (npr. Primorje, gorski svet), kjer so prisotne težnje po kar največji koncentraciji rekreacijske infrastrukture, hkrati pa so ta območja deležna tudi zahtev s strani drugih rab ali pa so z vidika varstva narave nadpovprečno pomembna.

Sedanji družbeni procesi opozarjajo tudi na težave pri zagotavljanju kolikor toliko enakovrednih pogojev za rekreacijo vsem skupinam prebivalstva, ki imajo različne potrebe in različne možnosti za njihovo zadovoljevanje. Za določene vrste prostočasne ponudbe dovolj uspešno skrbijo zasebniki, ponudba na področju številnih najbolj priljubljenih rekreacijskih dejavnosti pa komercialno ni zanimiva, javnih sredstev za njen razvoj pa pogosto enostavno ni, zato v takih primerih prihaja do precejšnjega neskladja med povpraševanjem in ponudbo oziroma določenih potreb ni mogoče zadovoljiti na ustrezen način. Poleg tega spremembe v demografski strukturi (staranje prebivalstva) vplivajo na povečevanje deleža prebivalstva, ki se ukvarja s temi dejavnostmi in ki je hkrati v precejšnji meri (verjetno pa bo v prihodnosti še bolj) finančno težje sposobno nositi stroške na prostočasnem področju.

3.3.5. Izbrani kazalci

Za področje rekreacije žal v precejšnji meri velja, da ni zares uporabnih kazalcev, ki bi govorili ali o značilnostih prostočasnega ravnanja (o rekreacijskih navadah) ali pa na drugi strani o prostočasni ponudbi. Še zlasti to velja za kazalce, ki bi se periodično zbirali in objavljali oziroma bili stalno ažurni. Za opis stanja na področju ugotavljanja rekreacijskih navad se uporabljajo kazalci kot npr. izletniška intenziteta, akcijski radij izletniških potovanj, podatki o ukvarjanju z rekreacijskimi dejavnostmi ipd. Žal pa so podatki o tem predvsem rezultat občasnih raziskav, manjka pa sistematičnega, doslednega spremljanja stanja na tem področju. V precej manjši meri velja to za področje športne rekreacije, saj Fakulteta za šport že dolgo vsako leto ugotavlja nekatere pogloblitve značilnosti športne rekreacije prebivalstva Slovenije.

Podobno velja za področje prostočasne ponudbe. Popisi prostočasne infrastrukture (zlasti za področje športa) se sicer občasno opravljajo, manjka pa kontinuirano, redno spremljanje stanja.

Literatura

O obravnavani problematiki med drugim govorijo naslednja dela:

Jeršič, M. 1997: Oblikovanje zasnove rekreacije v prostoru z usmeritvami in pogoji za njeno izvajanje

Jeršič, M. 1998: Določitev izhodišč in opredelitev kriterijev za oblikovanje prostorske zasnove turističnih območij, objektov in naprav v prostorskih dokumentih

Jeršič, M. 1998: Bližnja rekreacija prebivalcev Slovenije. Geographica Slovenica, 29. Inštitut za geografijo, Ljubljana.

Leskovec, B. 1997: Oblikovanje zasnove športa v prostoru z usmeritvami in pogoji za njeno izvajanje

Petrović Krešimir, Ambrožič Franci, Sila Boris, Doupona Mojca, 1996: Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 1996 (z vidika podatkov in ugotovitev študije Slovenskega javnega mnenja v letu 1996 in primerjave z rezultati študij iz let 1973, 1976, 1980, 1983, 1986, 1989 in 1992); - Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo, Ljubljana.

Sila Boris (ured.), 1997: Gibalna aktivnost odraslih prebivalcev Republike Slovenije; - Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo, Ljubljana.

Omenjena in druga dela ponujajo celovit prikaz področja rekreacije in športa ter vrsto uporabnih ugotovitev, kljub temu pa ostajajo nekatere dovolj pomembne vsebine zaenkrat le deloma proučene, kar bi morale nadoknaditi raziskave v prihodnosti. Čeprav so omenjene (in nekatere druge) raziskave posvečale pozornost tudi tistim spremembam v prostočasnem ravnanju, ki so povezane s starostjo, je še zmeraj premalo osvetljena specifična prostočasnega ravnanja upokojenega prebivalstva, na drugi strani pa nepolnoletnega prebivalstva. Slednje je bilo pogosto izključeno iz raziskav (kar seveda sploh ne velja le za slovenske razmere). Na drugi strani ostajajo še zmeraj precejšnja neznanka razlike v prostočasnih navadah med posameznimi regijami, čeprav nekatera dela (npr. Jeršič, 1998) tudi o tem ponujajo vrsto pomembnih spoznanj. Kljub temu, da je mogoče domnevati, da se zaradi procesov suburbanizacije razlike med mestom in podeželjem tudi pri prostočasnem ravnanju manjšajo, pa na temelju dosedanjih raziskav tega ni mogoče dokazati oziroma na to sklepati z res veliko stopnjo zanesljivosti. Tovrstna problematika bi zato predstavljala hvaležno tematiko za kakšno od bodočih raziskav.

4. NACIONALNO IN KULTURNO VPRAŠANJE PO VSTOPU SLOVENIJE V EU

(dr. Jernej Zupančič, Inštitut za geografijo)

4.1. 1. Opredelitev stanja in procesov na področju nacionalnega in kulturnega razvoja

Opredelitev stanja in procesov slovenskega nacionalnega in kulturnega razvoja je treba nasloniti na izkušnje slovenskega in še nekaterih drugih manj številčnih evropskih narodov, na splošne etnične procese v evropskem prostoru, na izkušnje v večnarodnih državah (kot je bila ranjka Jugoslavija, Čehoslovaška, Sovjetska zveza in ne nazadnje tudi nekatere izkušnje iz Avstro-Ogrske. Posebnega pomena so slovenske zgodovinske izkušnje etničnega sobivanja s sosednjimi narodi in v tem okviru sedanji etnopolitični procesi in odnosi na prostoru poselitve slovenskih manjšin v zamejstvu.

Izhajamo iz predpostavke o vrednosti in vrednoti slovenskega (in širše vzeto tudi kateregakoli drugega) etničnega bivanja, ohranjanja in razvoja slovenske narodne in nacionalne identitete. Pri tem je pojem narodnega širši in zajema vse Slovence, ne glede na državljanstvo (je torej etnični, jezikovni, kulturni itn. pojem), medtem ko označuje izraz nacionalni državno pripadnost Slovencev v lastni nacionalni državi (nacionalni Slovenci). Nema lokdaj (zlasti v anglosaksonskem svetu) se izraz nacionalen povsem istoveti s pojmom državen.

Evropski narodi s danes praviloma organizirani v nacionalne države. Nekateri teoretiki so prelomu tisočletja in prehodu v postmoderno informacijsko družbo napovedovali postopno politično nevtralizacijo nacije in nacionalizma, kakor tudi nacionalnih držav kot institucionaliziranih narodov (Hobsbawm, 1995). Vendar smo v resnici zelo daleč od tega tako v evropskem kot v svetovnem okviru; če sploh gremo v to smer. Dvom o razkroju

etničnih pojavov izražajo na drugi strani tudi nekateri vidni teoretiki kot npr. Smith (1991). Narava nacionalnih držav se brez dvoma precej spreminja, kar je treba še posebej poudariti za evropske države (Albrow, 1998). Presežena nista ne narod in ne nacionalna država, temveč skrbstvo nad njima. Prav preobražanje nacionalnih držav je eden od zgovornih znakov žilavosti etničnih pojavov.

V procesu evropske integracije, ki časovno sovpada tudi s propadom socrealističnih režimov srednje in vzhodne Evrope ter tranzicijo v teh državah, je pomen nacionalnih vprašanj ponovno močno narastel. V nekaterih tranzicijskih državah so izbruhnili medetnični spopadi, v zahodnih državah pa so bila ob integraciji zelo močna regionalistična gibanja, ki so dostikrat imela tudi etnično podlago. Svet Evrope in EU si v dokumentih in resolucijah prizadevata za varovanje jezikovne in kulturne pestrosti Evrope ter v tem okviru manjšin nasploh. Na drugi strani ima tudi Slovenija na lastnem primeru priliko opazovati ponoven porast zanimanja za manjšinsko vprašanje v kontekstu evrointegracij. Manjšinsko vprašanje je ponovno postalo predmet političnega trgovanja (zapleti z Italijo (ezuli) in Avstrijo (»Nemci«) so več kot instruktivni). Čemu bi evropska diplomacija v medsebojnih odnosih dajala tolikšen poudarek etničnim vprašanjem, če bi bili etnični pojavi tako izrazito v regresiji? Pogosta je trditev, da se narodna identiteta kot celovit izraz etnične pripadnosti v združeni Evropi izrazito krepi. Točno, vendar ne zaradi evropske skrbi in varovalnih mehanizmov, temveč zaradi odpora proti unifikaciji, ki jo spontano prinaša globalizacija ekonomskih odnosov in občasna ali stalna ignoranca etničnih potreb. To nam zgovorno dokazuje dvoje ključnih dejstev, ki jih je treba upoštevati tudi pri slovenskem vključevanju v evropske asociacije: prvič dejstvo, da je v evropskem okviru narodna pripadnost ena ključnih vrednot in drugič, da je ta v novem evropskem okolju ogrožena.

EU je zveza držav z zelo različnimi pogledi in izkušnjami glede etničnosti in manjšin. Nobena od evropskih držav se ob tranziciji nacionalne države ne odreka nacionalnosti, temveč prilagaja upravno in organizacijsko shemo nacionalne države novim pogojem. Nekatere pristojnosti nacionalne države prevzemajo nižje enote (predvsem regije, dežele, province itn.), nekatere se privatizirajo, nekatere pa gredo v pristojnost evropskih institucij. V sedanji fazi je EU velika zbiralnica etničnih pojavov, ki pa utegne (ali bo celo morala) zaradi zapletenega sistema upravljanja le-tega poenostaviti in s tem odpreti pot večji etnični konvergenca. S tem v zvezi je možna krepitev makroregionalno močnejših etničnih subjektov (velikih evropskih narodov), ki bodo spontano ali pa načrtno ogrožale manj številčne, ekonomsko šibkejšje in politično manj vplivne.

Slovenske izkušnje s sosednjimi narodi (edino ti so zares konkurenčni) niso najbolj obetavna popotnica. Slovenske manjšine v sosednjih državah so stalno izpostavljene načrtnim asimilacijskim ukrepom ter dopuščanju spontanih asimilacijskih procesov, kljub sklenjenim sporazumom. Stare geopolitične in s tem tudi etnične pretenzije so bolj ali manj ostale: nemški (avstrijski) „Drang nach Süden“ kakor tudi širjenje italijanskega vpliva na vzhod v okviru t.i. »Ostpolitik«. Poskusov pokroviteljstva s te ali one smeri pač ne manjka, pri čemer slovenska zunanja politika težko izvija iz teh krogov (ima vse možnosti, da bi se). S temi procesi in težnjami je preprosto treba računati, saj bodo stalni sopotniki slovenskega etničnega bivanja v okviru EU, pa tudi izven tega okvira.

Ključno vprašanje je KAKO in ne ALI etnično preživeti. Zato je vprašanje ohranjanja in razvoja slovenske narodne identitete in tudi vseh podrejenih atributov (jezik, različne pojavne oblike kulture ipd.) prvovrstno politično in obenem temeljno razvojno vprašanje slovenske države.

Če govorimo o stanju slovenske etičnosti, je treba poudariti, da nudi samostojna državnost vrsto nacionalnih institucij ter sistem vrednot, ki vzdržujejo posamezne elemente narodne identitete. Narodno identiteto se največkrat pojmuje v smislu njene zunanje podobe: zavesti in izrekanja. Vendar je to le okvir, podoba, simbol. Narodna identiteta je, če hočemo upoštevati že sam izraz identiteta (istovetnost), ki pomeni enost in istost neke stvari, v resnici vsebina etničnosti. Sestavljajo jo različni objektivni in subjektivni elementi, ki jih je mogoče razvrstiti v pet skupin - komponent: kulturno-jezikovno, zgodovinsko (rod, izvor), prostorsko (teritorialno), socialnogospodarsko in politično. Za pripadnike manjšin je značilen primanjkljaj določenih elementov (kar zgovorno kaže na asimilacijo), medtem ko imajo pripadniki večinskih narodov praviloma vse elemente. Ob tem se je vedno treba vprašati, kako močna in intenzivna je npr. slovenska narodna identiteta.

V Sloveniji so zelo močne tudi različne teritorialne identitete: lokalna, območna, regionalna. Mnogi si povsem napak razlagajo, so močne teritorialne identitete konkurenca in nasprotovanje narodni oziroma nacionalni ter da so močne teritorialne identitete v funkciji slabljenja nacionalne. Z zgolj slovenske perspektive (gledanje navzven) je verjetno res lažje videti množico lokalnih identitet kot pa celovitost nacionalne. Za opazovanje z druge perspektive (od zunaj navznoter) je lažje opaziti povezujoče elemente, rdečo nit (Zupančič, Klemenčič, 1994). Večplastnost identitete je značilnost in velja določena vzajemnost med nacionalno in teritorialnimi identitetami.

Slovenska identiteta je zaradi selitvene dinamike in razmeroma močnega priseljevanja v zadnjih tridesetih letih precej popestrila etnično sestavo. Bivanje v večetnični družbi je zlasti v urbanem okolju spremenilo tudi nekatere poteze slovenske identitete, saj se z integracijo in asimilacijo oblikuje nov sloj prebivalstva, ki ima do tradicionalnih vrednot slovenske istovetnosti drugačen odnos in pogled.

Posebej je treba spregovoriti tudi o identiteti prostora, ki se kaže predvsem skozi svojo zunanjo podobo (ambient) in notranjo funkcijo. Temeljna lastnost je torej različnost od drugih, povezljivost navznoter (kar še ohranja »istost« nekega teritorija) in prepoznavnost navzven. Pri pokrajini kot funkcijsko zaokroženem delu površja izstopajo tako ambientne kot funkcijske značilnosti in posebnosti (pokrajina kot funkcionalna celota in ne v smislu administrativne opredelitve), in prav tako pri krajini (gre za površje, ki ni nujno funkcionalna celota, temveč je zanjo značilna neka homogenost (ne v smislu dosti uveljavljenega historičnega pojmovanja enote s posebnimi vojaško-političnimi funkcijami).

Posebej je treba spregovoriti tudi o kulturi, seveda predvsem v prostorskem kontekstu. To se po eni strani nanaša na vsebino narodne identitete (omenjeno prej), po drugi strani pa je treba izpostaviti kulturo kot posebno prostorsko funkcijo. Ta ima v nekaterih območjih (npr. stara mestna jedra, kulturni spomeniki, ustanove itn. izjemno pomembno vlogo, saj je omejevalni dejavnik nekaterih drugih rab prostora in obenem vzpodbujevalec določenih aktivnosti in nosilec območne in celo državne prepoznavnosti (npr. muzej v Kobaridu). Pomembno je tudi to, da imajo taki objekti tudi določene zahteve po rabi prostora, ali pa so potrebni posebnega varstvenega režima (npr. istrske vasi Koštabona, Krkavče ali pa Štanjel na Krasu) in iskanja primerne funkcije za moderno dobo (funkcionalnost je potrebna, sicer objektov ni mogoče vzdrževati).

Pojem varovanja kulturne dediščine in narodne identitete sta si v nekaterih primerih zelo blizu. Instruktiven primer so območja poselitve manjšin v Istri in v Prekmurju, kar zavezuje

ustava. Identiteta prebivalcev se ohranja tudi z vzdrževanjem zanjo značilnega ambienta, ki tvori psihološko kuliso, ob kateri se manjšinci ni treba spraševati o tujosti lastne narodne biti. Dvojezični napisi so tako pomemben del te psihološke podpore, ker ohranjajo funkcijo manjšinskega jezika vsaj do neke mere. Enako velja tudi za slovensko družbo, kjer pa so prizadevanja slejkoprej nasprotna (poplava tujih imen).

In ne nazadnje: ohranjene vrednote kulturne pokrajine so ekonomsko merljiv razvojni potencial, poleg vrednote »same po sebi«.

4.1.2. Razvojni strateški cilji

Na področju etničnega razvoja, kulture in identitete so se strateški cilji postavljali redko ali sploh ne, predvsem pa fragmentarno oziroma sektorsko. Izhajajoč iz vrednote slovenskega narodnega in kulturnega razvoja so posebej pomembni naslednji cilji:

- Ustvarjanje pogojev za soliden dostop vsega prebivalstva (socialno in prostorsko) do nacionalno pomembnih institucij
- Zagotavljanje večje prepoznavnosti Slovenije kot države, Slovencev kot naroda in posameznih regij, območij in lokalnih okolij
- Preprečevanje centrifugalnih teženj v okviru nastajajočih evroregij, kjer bi se močnejše uveljavljala konkurenčna središča v sosednjih državah na račun slovenskih območij in ekonomije, kar bi imelo dolgoročno tudi negativne etnične posledice
- Usklajevanje administrativne razdelitve Slovenije z regionalnimi in lokalnimi identitetami, kjer je to smiselno, s ciljem večje sinergije v teh enotah
- Skrb za objekte naravnih, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, parkov različnih varstvenih režimov, za njihovo ohranjanje, restavriranje, usposabljanje, pridobivanje multiplikativnih funkcij itn.
- Krepitev obmejnih območij in regionalna središča, zlasti tam, kjer so na drugi strani meje organizirane slovenske manjšine.
- Ohranjanje slovenske narodne identitete, kulture in jezika tudi z ukrepi na področjih, ki jih zajema prostorsko planiranje.

4.1.3. Opredelitev ključnih vrednot

Temeljna izhodiščna vrednota je ohranjanje slovenske narodne, kulturne in prostorske identitete. Ta ima naslednje poudarke:

- Ohranjanje in razvoj slovenske etnične vitalnosti pri prebivalstvu RS.
- Ohranjanje in razvoj vsebine slovenske identitete; pomembna je celovitost, ne zgolj (kar je sedaj še zelo pogosto) priseganje na jezikovno-kulturne elemente.
- Ohranjanje in razvoj slovenskih manjšin na območjih njihove avtohtone poselitve v sosednjih državah in tudi širše. V tem kontekstu je posebej pomemben razvoj obmejnih območij, urejanje fizične in družbene infrastrukture slovenskih obmejnih območij, funkcionalnost posameznih središč in ustanov in še posebej možnosti, ki jih lahko nudi državno središče.
- Ohranjanje in razvoj narodnih manjšin v Sloveniji, vključno z ohranjanjem podobe in funkcije prostora, v katerem so naseljeni.
- Ohranjanje kulturne pestrosti Slovenije, ki je lahko pomemben adut večje prepoznavnosti, vezivni element slovenske nacije in tudi pomemben ekonomsko – razvojni potencial.

4.1.4. Ključne razvojne tendence in procesi

Zaradi doseljevanja se večja delež neslovenskega prebivalstva in z njihovo integracijo se oblikuje vedno bolj multietnična slovenska družba, kar je sicer značilnost razvitih evropskih družb. V tej družbi potekajo istočasno konvergentni in divergentni etnični procesi.

Opazni so poskusi povečevanja konkurenčnih etnij v slovenskem prostoru, zlasti italijanske in nemške (opredeljene po jeziku) z visoko politično občutljivostjo in odmevnostjo. Vzvodi so predvsem ekonomski, zlasti v vzhodni Sloveniji. V pogojih evropske odprtosti bo to verjetno tisti proces, ki mu bomo morali dati največjo pozornost (gl. uvodni del podpoglavja).

Slovenska identiteta se z obstojem in razvojem slovenske države utrjuje in postaja bolj razpoznavna v svetu, kar je obenem tudi integrativni (kohezivni) dejavnik navznoter. Razpoznavna pa je po zunanjih znakih, ne nazadnje tudi po svoji pokrajinski izoblikovanosti, kulturni in prostorski dediščini ter ustvarjalnosti. S tega vidika so, simbolno gledano, značilni slovenski industrijski proizvodi prav tako značilni in pomembni kakor simbolika Triglava ali Bleda. Pravzaprav so še pomembnejši, ker poudarjajo tisto, kar bi moralo biti temeljna razvojna paradigma Slovenije in Slovencev: znanje in kakovost.

Slovenska identiteta in kulturna podoba ter dediščina se lahko v pogojih mednarodne konkurenčnosti multikulturnih družb, globalizacije ekonomskih in političnih moči in s tem povezanih etničnih procesov, ohranijo z naslonitvijo na tri postavke: ohranjanje tradicije, sposobnostjo integracije tujega (tudi asimilacijo) ter ustvarjanjem novega. Slednje velja tako za izrazne oblike etničnosti same kakor (in to še posebej) za ustvarjalni izraz na področju kulture ter kulturne pokrajine. Tradicija ima korenine, a nastaja sproti. Ima tudi svojo modernost in se projecira v prihodnost. V Sloveniji lahko opazimo vse tri oblike, kar je znamenje določene etnične (in tudi kulturne) ustvarjalnosti v najširšem pomenu besede.

4.1.5. Razvojni problemi

Posebej je treba na tem področju izpostaviti:

- Slaba vključenost vrednot etnokulturnega razvoja v dosedanjih posegih v prostor.
- Negovanje jezika kot najbolj prepoznavnega, tudi priznanega elementa slovenske narodne biti. Posebej je treba opozoriti, da Slovenija veliko vlaga v doseljno tvojezično topografijo na ozemljih, naseljenih z manjšinami in tudi pričakuje enako od sosednjih držav za svoje manjšine, obenem pa so imena npr. gospodarskih družb, agencij, ustanov, prireditelj itn. (zadev, ki so brez dvoma vsaj posredno stvar planiranja) praviloma tuja. Verjetno bi kazalo ta anahronizem ustrezno regulirati.
- Pomanjkanje celovite vključenosti vprašanj slovenskih manjšin v zamejstvu v različne sektorske politike, tudi v planiranje. Gre predvsem za možnosti urejanja gospodarskih in prostorskih odnosov.
- Zaradi lokalizma in navideznega policentrizma je bil zanemarjen razvoj regionalnih središč, ki so danes prešibka in preslabo opremljena, da bi lahko konkurirale regionalnim središčem v sosednjih državah. Možen je centrifugalni učinek zlasti nekaterih robnih pokrajin, bodisi tista s strukturnimi težavami (npr. Slovenska Koroška, Slovenske gorice, Prekmurje, Bela Krajina), ali pa ima na drugi strani zelo močna konkurenčna središča (npr. Spodnje Posavje, Goriška),

ali RS nima s temi območji funkcijam te regije primernih zvez in infrastrukture (Slovenska Istra, Posočje).

- Mednarodne migracije so velik izziv. So znak in spremljevalec gospodarskega napredka, a obenem zaradi večjih koncentracij pri domačem prebivalstvu občasno predstavljajo konfliktno situacije. Kaže, da se tolerančna meja ravna po presoji domačega prebivalstva o lastni kulturno-asimilacijski zmogljivosti. Multikulturne (multietnične) situacije oziroma družbe so realnost, posebej v večjih urbanih središčih. Tudi RS mora definirati odnos in tolerančne meje. Postavlja se vprašanje regulacije odnosov. Prav tako je treba razmisliti o neposrednih fizičnih posegih v prostor, ki neposredno zadevajo priseljske skupnosti (npr. sakralni objekti, gostinska ponudba).

- Do določene mere je Slovenija soočena z begom možganov (brain drain) in s tem določeno intelektualno erozijo. Kompenzacijski tok je v tem smislu nezadosten.

- Pomanjkanje konceptov varovanja in gospodarske vloge kulturne dediščine (čeprav imamo tudi nekaj zelo dobrih primerov).

- Slabljenje lastnih ekonomskih moči (nadzor prevzemajo drugi) pri podjetjih. Značilna je teritorialna koncentracija kapitala sosednjih držav (zlasti avstrijski in nemški v vzhodni Sloveniji) ima že v pri večini večjih podjetij znaten ali celo prevladujoč delež in upravljalno moč. Pri tem obstajata dve nevarnosti: vnos zastarele tehnologije in s tem okoljske škode, ali pa forsiranja nemščine v upravi (kar ima glede na zgodovinski kontekst v tem prostoru pretežno negativen prizvok).

4.1.6. Kazalci

Na področju etničnega razvoja težko operiramo z numeričnimi kazalci, če izvzamemo deleže oziroma indekse etnične in jezikovne sestave, enako velja tudi za področje kulture in kulturne dediščine.

Najpomembnejša literatura:

Albrow M., 1998, Abschied vom Nationalstaat, Frankfurt

Bufon, 1996, Prostor, meje ljudje, Trst - Ljubljana

Hobsbawm, 1995, Nation and Nationalism, London,

Južnič, 1993, Identiteta, Ljubljana

Kučan A., 1998, Krajina kot nacionalni simbol, Ljubljana

Smith, 1991, National Identity, New York

Zupančič 1999, Slovenci v Avstriji, Ljubljana (v tisku)

Posredno je mogoče in smiselno upoštevati veliko del s področja etničnosti, ki pa se vprašanja planiranja dotikajo razmeroma obrobno. Omenjena dela so širša, tako empirična kakor teoretična in jih je v tem pogledu mogoče vzeti kot neke vrste izkušnjo. Vprašanje nacionalnega razvoja v planiranju je skoraj vedno posredno, vendar izjemno pomembno. Prostorski razvoj in prostorsko načrtovanje lahko smatramo za neke vrste podaljšano notranjo in zunanjo politiko, s katero želimo okrepiti posamezne skupine prebivalstva (ki imajo v tem primeru pač etnični predznak) ali pa jih zavirati. Nacionalni razvoj nastopa najprej kot vrednota, nato pa kot eden od regulatorjev (modifikatorjev) razvoja.

Osebnostno menim, da je ključni pojem pri tem identiteta, v njenem okviru pa predvsem kakovost identitete, ki znanstveno še ni bila ustrezno proučena. Aplikacija bi bila mogoča po utrditvi tega vprašanja.

5. SOCIOLOŠKI VIDIKI DRUŽBENO-PROSTORSKEGA RAZVOJA

5.1. SOCIOLOŠKI VIDIKI IN IZHODIŠČA

(dr. Drago Kos, mag. Marjan Hočevar, mag. Franc Trček)

5.1.1. Uvod

Namen in cilj sociološkega dela naloge je ugotoviti in kar najbolj nazorno opisati vlogo prostora pri družbenem razvoju Slovenije v prehodu iz moderne v postmoderno. To ključno vprašanje se zastavlja vsem, ki se ukvarjajo z urejanjem in načrtovanjem prostora, predvsem zaradi tega, ker je v teoriji in praksi kroži mogoče zaznati precejšno zmedenost oz. dezorientacijo glede prostorske razsežnosti družbenega razvoja v srednjeročni, še bolj pa bolj oddaljeni prihodnosti. Skratka na najbolj splošni ravni bi lahko temeljni namen in cilj naloge opredelili kot preverjanje dometa in vpliva prostorskega determinizma v družbenem razvoju Slovenije.

Seveda je ta cilj zelo zahteven in tako obsežen, da precej presega razpoložljive časovne in druge vire s katerimi razpolagamo pri izvedbi raziskave. Zaradi tega je mogoča uresničitev temeljnega cilja le na relativno visoki abstraktni ravni in predvsem s smiselnim povzemanjem in sintetiziranjem že opravljenih raziskav in najnovejše literature, ki obravnava vlogo prostora pri družbenem razvoju.

Zaradi narave sociološkega opazovanja in raziskovanja družbeno prostorskih stanj in dogajanj je smiselno opozoriti tudi na neizbežno poseganje preko bolj ali manj smiselno zamejenih tematskih sklopov oz. disciplinarnih meja. Opozoriti hočemo na dejstvo, da so za sociološko analizo zelo pomembna tudi druga področja, ki jih naj bi obdelali v raziskovalni nalogi. Demografski in ekonomski vidiki družbenega razvoja, kakovost bivanja in življenja, vprašanja, ki jih odpira pridružitveni proces in tudi druge razsežnosti bodočega družbeno prostorskega razvoja so nedvomno teme, ki se ji v sociološki analizi razmerja med prostorom in družbenim razvojem ni mogoče izogniti. Nasprotno, vse to so različni vidiki razvoja družbe, kar je vse sociološki analizi vhodni podatek. Dejstvo, da so nalogi poleg teh različnih parcialnih vidikov, kot poseben sklop predvideni tudi »sociološki vidiki družbeno-prostorskega razvoja« je mogoče razumeti torej kot potrebo po sintezni interpretaciji posameznih bolj ali manj pomembnih vidikov tega razvoja.

V tej začetni »diagnostični« fazi se bomo zato usmerili predvsem v analizo spreminjanja razmerja med prostorskim in družbenim razvojem. Pri tem upoštevamo že opredeljene cilje prostorske politike v RS, kot npr.:

- kakovostno bivanje in življenje
- integracija države in ohranjanje prostorske identitete
- skladnejši prostorski razvoj
- lokacijska učinkovitost, varčna raba zemljišč, energetska varčnost prostorske ureditve
- povečevati kompleksnost in polifunkcionalnost naselij
- povezovanje infrastrukturnih in poselitvenih omrežij
- ugodnejše razmerje med javnim in zasebnim prevozom
- zanesljiva, kakovostna in varčna preskrba z energijo
- učinkovit in varčen sistem komunalne infrastrukture
- ohranjanje ekološke, estetske in funkcionalne vrednote krajine

- izboljšati izobraževanje in osveščanje javnosti pri urejanju prostora

Pri tem pa je treba izpostaviti, da razprava o osnovnih strateških usmeritvah še vedno poteka, zato bo treba pri našem raziskovalnem delu upoštevati rezultate te razprave. Kljub temu je temeljno izhodišče naše analize, da se vloga prostora pri družbenem razvoju spreminja. Predvidevanja, da se bo prostorski determinizem zmanjšal, po mnenju nekaterih skoraj izgini, so bila po našem mnenju napačna. Tudi v praksi dejansko že lahko sledimo dvojni prostorski logiki. Nekateri razsežnosti postajajo manj ali pa celo nepomembne, druge prostorske razsežnosti pa ponovno pridobivajo na pomenu. Diagnostična raziskovalna faza izpostavilja in dvojnost na naslednjih področjih:

- a) spreminjanje vloge prostora v družbenem razvoju
- b) spreminjanje razmerja med prostorom – okoljem (naravo)
- c) nove vloge in pomeni urbanega prostora
- d) nove tehnologije in družbeno prostorski razvoj.

Ad a in b) Dispozicija raziskovanja za točki a in b predstavljajo naslednje raziskovalne naloge:

1. Sociološki vidiki v republiškem prostorskem planu (naročnik MOP-UPP)
2. Analiza prostorskih politik neprostorskih resorjev (naročnik MOP-UPP)
3. Socialni vidika gradnje avtocest v Sloveniji (naročnika MOP-UPP in MZT)
4. Spoznavni zemljevidi Slovenije (naročnik MOP-UPP)
5. Množenje prostorskih identitet (MZT)
6. Vrednotna orientacija Slovencev v obdobju od 1991 do 1997
7. SJM 1979 – 1999
8. Idr.

Ad c) V evropeiziranih in širše globaliziranih razmerah se vloga mest, njihova družbeno-prostorska organiziranost ter dolgoročnejša razvojna usmerjenost bistveno spreminja. Hierarhične institucije nacionalne države, ki uravnavajo prostorski razvoj postajajo na eni strani »premajhne«, da bi nadzirale in usmerjale integrativne procese mest (urbanih regij) ter njihovih akterjev (skupin in posameznikov). Na drugi strani pa je nacionalna država »prevelika« pa tudi preveč rigidna, da bi legitimno in učinkovito reprezentirala vso heterogenost družbenih tokov ter specifičnih, avtonomnih identitet mest.

Postavlja se vprašanje, kako v procesu evropskega združevanja - vključevanja Slovenije v Evropsko Unijo - v družbeno-prostorskem kontekstu, vzpostaviti in medsebojno uskladiti mehanizme načrtovanja, ki bi zadostili dvema hkratnima zahtevama oz. sodobnima vlogama mest:

- 1) mest kot »subjektov«, tj. aktivnih, sorazmerno avtonomnih družbeno-prostorskih entitet, ki se samostojno vključujejo v funkcionalna (teritorialna ali virtualna) omrežja interurbanih tokov ter na tej osnovi izoblikujejo lastno, prepoznavno identiteto in tako utjujejo svoj položaj vis – a – vis ostalim evropskim nestom,
- 2) mest kot »objektov«, tj. najpomembnejših funkcionalnih temeljev na katerih država uveljavlja evropski gospodarski, politični in kulturni položaj ter si v pomembnem delu krepi raznovrstne potencialne prepoznavnosti vis – a – vis ostalim evropskim državam.

Pri zasnovi raziskovalnega besedila bomo operacionalizirali dolgoročnejšo strateško usklajevanje navedene dvojne vloge mest v procesu evropske integracije Slovenije. Zavzemali

bomo stališče o nujnem vzpostavljanju mehanizmov: 1) za sploščanje in 2) za prekrivanje teritorialnih, administrativnih ter družbenih hierarhičnih ravni v državi.

Mesta (urbane regije) je potrebno v naraščajoče globaliziranih razmerah obravnavati kot ključni dejavnik evropske integracije Slovenije in hkrati kot čimbolj avtonomne akterje nadnacionalnih interurbanih povezovanj oz. tekmovanj.

Gre za skupno in ločeno prizadevanje mest in države po vzpostavljanju mehanizmov:

- a) selektivnega in specializiranega vključevanja v obstoječa in nastajajoča evropska ter globalna interurbana omrežja (globalizacija tokov),
- b) da postanejo pomembna evropska funkcionalna omrežna vozlišča (lokalizacija urbanih tokov),
- c) da se razlikujejo od ostalih omrežnih vozlišč z vzpostavljanjem, razvijanjem ali ohranjanjem specifičnih ter diverzificiranih *urbanih prizorišč*.

Opirali se bomo na:

- a) raziskave, ki so bile na MOP že opravljene,
- b) novejša raziskave in dokumente Evropske Komisije o vprašanju integracije mest (urbanih regij) v nastajajoči skupni Evropi,
- c) novejša teoretska dognanja v zvezi s tem vprašanjem.

Ad d) Po nekaterih ključnih indikatorjih informacijske razvitosti Slovenija skorajda dosega informacijsko razvite države (npr. delež PC v gospodinjstvih, šolah, informatizacija (večjih) delovnih organizacij ipd.), kar pa se ne izraža v spremembah družbeno-prostorskih dinamik oziroma v spremembah prostorsko-časovnih organizacij družbenega dogajanja. Iz mojega dosedanjega raziskovalnega dela lahko povzamem, da sta poglavita vzroka za to nesinergičnost prevladujoča predinformacijska, fordistična organizacijska kultura ter neobstoj informacijskih razvojnih strategij na različnih teritorialno-organizacijskih ravneh (lokalna, mestna, regionalna, nacionalna).

Na osnovi lastnega raziskovalnega dela ter na osnovi komparativnih analiz rezultatov anket Raba Interneta v Sloveniji ter sorodnih tujih anket (Npr. GVU) bomo podali smernice za razvojne politike informatizacije na nacionalni in lokalno-regionalnih ravneh ter možne scenarije spreminjanja prostorsko-časovnih organizacij družbenega organiziranja kot posledic virtualizacij družbenega delovanja. Pri tem želim predvsem izpostaviti vlogo računalniško podprtega teledela in telestoritev ter možnosti, ki jih nudi računalniško posredovano komuniciranje (CMC) za razvoj t.i. (lokalnih) virtualnih demokracij na praktični ravni.

Prvo omogoča radikalne spremembe prostorsko-časovne ter družbeno-prostorske organizacije družbenega delovanja; drugo pa nudi izhodišče za razvoj civilno-družbenih pobud na novih enakopravnejših osnovah, kar se posledično izraža tudi v spremembah urbanih dinamik.

Na ravni teorij družbeno-prostorskega razvoja pa želim predvsem izpostaviti pomen omrežnega povezovanja kot ključne kvalitativne spremembe na ravni družbeno-prostorskega povezovanja, ki pomembno vpliva tudi na novonastajajoče teritorialne hierarhije, ki so v večji meri posledica avtonomnega delovanja na osnovi specifičnih znanj in ne toliko klasičnih prostorskih politik.

Metode in viri:

- Lastne že opravljene raziskave.
- Komparativna analiza rezultatov RIS in sorodnih anket.
- Analiza študij primerov tujih uspešnih lokalnih virtualnih demokracij ter računalniško posredovanih oblik politične participacije.
- Sinteza spoznanj s Telworking Workshops, ki se jih udeležujem na Evropski fondaciji za izboljšanje kvalitete delovnega in bivalnega okolja v Dublinu.
- Spoznanja 1. SWOT delavnice za pripravo strategije regionalnega prostorskega razvoja in regionalnega razvojnega programa slovenske Istre.

5.2. Informacijska družba in prostorski razvoj

(mag. Peter Gulič, Urbanistični inštitut)

5.2.1. Pojem informacijske družbe

Informacijska družba (ID) je pojem, uporabljan za opis ekonomskih, socialnih in prostorskih sprememb, ki jih povzročata razvoj in implementacija informacijsko-komunikacijskih tehnologij. Nastaja s stekanjem in prepletanjem delovanja naslednjih skupin razvojnih nosilcev:

1. dobaviteljev informacij (redakcije televizijskih in radijskih programov, založniške hiše, država, podjetja, lokalne oblasti, umetniki itd.);
2. prenašalcev elektronskih informacij (oddajniki, podjetja na področju klasične in mobilne telefonije ter kableske televizije);
3. proizvajalcev strojne opreme, ki omogočajo dostopnost do elektronske informacije (mikroelektronska industrija – proizvajalci TV, računalniške in telefonske opreme);
4. proizvajalcev programske opreme, ki razvijajo aplikacije, ki omogočajo zbiranje, urejanje, oddajo in uporabo informacij;
5. uporabnikov (kupcev) informacij, informacijsko-komunikacijske infrastrukture ter strojne in programske opreme (podjetja, država, lokalne skupnosti, posamezniki).

5.2.2. Osnovne značilnosti razvoja informacijske družbe v razvitih (evropskih) državah in njene prostorske razsežnosti

Relativna dostopnost in cenenost blagovnega transporta v drugi polovici dvajsetega stoletja je igrala bistveno spodbujevalno vlogo pri razvoju novih oblik industrijske prostorske organizacije. V začetku sedemdesetih let je evropsko omrežje avtocest skupaj z blagovnim transportnim parkom omogočilo disperzijo produkcije proč od tradicionalnih industrijskih centrov. Sovpadanje novih transportnih in komunikacijskih možnosti s povečano industrijsko koncentracijo ter razvojem velikih multilokacijskih podjetij (podjetja s proizvodnimi enotami na več lokacijah) je vplivalo na oblikovanje nove funkcionalne delitve dela, povezane z novimi in kompleksnimi oblikami prostorske delitve dela. Različni deli raziskovanja, produkcije ter marketinga se lahko optimalno locirajo drugje - predvsem v centralnih območjih najbolj razvitih regij - ne da bi se zmanjšale zmožnosti korporacij za koordinacijo in upravljanje prostorsko ločenih delov produkcije.

Pojavljajo se tudi bolj kompleksne oblike "razpršene industrializacije", ko se samostojna majhna podjetja vključujejo v proizvodne dejavnosti korporacij preko pogodbenih odnosov, v katerih zagotavljajo specializirano blago in storitve ter s tem zmanjšujejo nihanja v produkciji in povpraševanju. Takšen hierarhičen sistem podjetij je povezan z novimi ter polariziranimi povpraševanji po transportu in komunikacijah. Obstaja dvojna polarizacija, deloma v okolici sistema visoko specializiranih transportnih omrežij za transport razsutega tovora in visoko standardiziranega blaga na dolge razdalje ter v okolici lokalnih in regionalnih komunikacijskih ter transportnih sistemov, oblikovanih za prevoz manjšega in bolj različnega tovora na kratke razdalje.

Razvoj telekomunikacijskih omrežij je za evolucijo kompleksnih oblik korporativne prostorske organizacije veliko pomembnejši, čeprav manj neposredno viden, kot je bil napredek v blagovnem transportu. Čeprav so telekomunikacijska omrežja do določene mere omogočila nadomeščanje različnih oblik komunikacij z elektronsko, je zelo pomembno ugotoviti, da so postale možne popolnoma nove oblike decentralizirane prostorske organizacije, ki se ne bi mogle pojaviti brez intrakorporativne računalniške povezanosti. Telekomunikacijska omrežja imajo globoke implikacije na razvojne možnosti perifernih in ostalih manj razvitih regij. Vplivi nove informacijske revolucije niso omejeni samo na korporativna podjetja, saj napredne telekomunikacije dajejo realne možnosti za pomoč majhnim in srednje velikim podjetjem v perifernih regijah, da presežejo nekatere elemente zaostalosti ter oddaljenosti, kot so dostop do tržišča in specialnih zunanjih virov informacij.

Glavni viri gospodarskih in družbenih sprememb so informacije ter računalniška omrežja, ki omogočajo uporabo informacij. Kvaliteta regionalnega informacijskega okolja se pojavlja kot glavni dejavnik medsebojnega razlikovanja regij. Eden od pglavitnih elementov kvalitete regionalnega informacijskega okolja so komunikacijske povezave - znotraj regije in med regijami oz. s celotnim svetom. V informacijskem gospodarstvu je dostop do hitrega potniškega transporta (letalski transport) in dostop do naprednih telekomunikacij v obliki integriranih storitvenih digitalnih omrežij (ISDN) odločilnega pomena bodisi za privlačenje novih industrij, bodisi za ohranjanje konkurenčnosti obstoječih. Pomen komunikacij kot lokacijskega dejavnika bo izginil edinole, če bodo ustrezna infrastruktura in storitve razpoložljive v vseh regijah. Transport ter komunikacije bodo še naprej pomembne komponente sleherne strategije, katere cilj je spodbuditi gospodarski razvoj manj razvitih regij, tudi če bo poudarek prenešen s tradicionalnih izboljšav v blagovnem transportu k ukrepom, ki vključujejo hitro mobilnost ljudi in elektronsko komunikacijo informacij.

5.2.3. Osnovne značilnosti razvoja informacijske družbe v Sloveniji in njene prostorske razsežnosti

Slovenija je od ID zaenkrat zelo oddaljena in se kljub desetletje trajajočemu procesu gospodarskega ter družbenega prestrukturiranja kot gospodarski, družbeni in prostorski sistem še vedno nahaja v industrijski oz. fordistični paradigmi razvoja. Za industrijsko oz. fordistično paradigmo razvoja je značilna masovna proizvodnja in tekoči trak ter na njej temelječa družbena in prostorska organizacija: alokacija gospodarskih in storitvenih dejavnosti v industrijskih ter urbanih središčih, hierarhičen sistem poselitve, ki prostorsko utemeljuje distribucijo kolektivnih in zasebnih (tržnih) storitvenih dejavnosti, razvite urbane regije ter manj razvita podeželska območja (obstoj razvojnih razlik na ravni center – periferija, itd.

Proces gospodarskega prestrukturiranja, privatizacije in prilagajanja domačih podjetij ter drugih razvojnih subjektov (države, lokalnih skupnosti) liberalnemu delovanju evropskega in globalnega trga v Sloveniji prostorsko spremljamo večinoma na klasičen način: načrtujemo in posodabljammo obstoječo ter izgrajujemo novo prometno (cestno in železniško), energetsko in komunalno infrastrukturo ter se usmerjamo v organizirano ponujanje razpoložljivih prostih in komunalno opremljenih površin za pritegovanje potencialnih tujih investitorjev v pretežno industrijskih dejavnostih.

Izjema je načrtovanje primarne in sekundarne telekomunikacijske infrastrukture, ki je zajeta v okviru Nacionalnega programa razvoja telekomunikacij (NPRTel) in jo načrtujejo tudi drugi sistemi (ELES, Slovenske železnice, DARS) (glej R. Faleskini, A. Gulič, D. Kladnik et al., 1998)⁹⁴. Omenjena infrastruktura – gre predvsem za optično kabelsko omrežje – je prostorsko nezahtevna, ker poteka v za njo rezerviranih koridorjih, ali pa v koridorjih, ki so primarno namenjeni drugim vrstam rabe (daljnovodi, železnica, avtoceste), in okoljsko neproblematična.

Bolj kot razvoj telekomunikacijskega sistema in infrastrukture so ob upoštevanju procesa pospešene liberalizacije ter odpiranja slovenskega gospodarstva in družbe EU in svetu za prostorski razvoj posredno relevantna naslednja vprašanja:

2. kakšno je domače kumulativno povpraševanje po telekomunikacijski infrastrukturi, aplikacijah in storitvah?
3. kateri razvojni subjekti povprašujejo po telekomunikacijski infrastrukturi, aplikacijah in storitvah?
4. kako je povpraševanje porazdeljeno med telekomunikacijsko infrastrukturo, aplikacije in storitve?
5. kakšna je ponudba domače telekomunikacijske infrastrukture, aplikacij in storitev?
6. kakšna je ponudba tuje telekomunikacijske infrastrukture, aplikacij in storitev?
7. kako se na slovenskem trgu srečujeta ponudba in povpraševanje po telekomunikacijski infrastrukturi, aplikacijah in storitvah?
8. kakšna je vloga slovenske države?
9. ali/kako se država pripravlja na prevzem aktivne vloge pri pospeševanju razvoja informacijske družbe?
10. kakšna je stopnja ozaveščenosti razvojnih subjektov glede izzivov, ki jih prinaša razvoj informacijske družbe?
11. s kakšnimi konkretnimi problemi na tem področju se srečujejo v državni in občinskih upravah, v velikih, srednjih ter majhnih podjetjih, v nevladnih organizacijah in, nenazadnje, v gospodinjstvih?
12. kakšen je komunikacijski tok podjetij na krajevni, medkrajevni in meddržavni ravni (izražen v obsegu porabljenih telefonskih impulzov oz bytov)?
13. kakšen je obseg, vsebina in tržna učinkovitost oglaševanja slovenskih razvojnih subjektov (predvsem podjetij, države in lokalnih oblasti) na internetu?

Argumentiranih in z empiričnimi raziskavami potrjenih odgovorov na zgoraj omenjena vprašanja nimamo, zato je naše razmišljanje o možnih vplivih in posledicah razvoja telekomunikacij na prostorski razvoj izrazito spekulativno.

⁹⁴ Rado Faleskini, Andrej Gulič, Drago Kladnik et al., Vplivi sodobne informacijsko-komunikacijske infrastrukture na prostorski razvoj Slovenije, Urbanistični inštitut RS in Geografski inštitut, 1998, Ljubljana.

5.2.4. Opredelitev problemov in razvojnih strateških ciljev glavnih nosilcev razvoja informacijske družbe v Sloveniji s prostorskimi razsežnostmi

V trenutku, ko se Slovenija še "dobro počuti" v okviru industrijske oz. fordistične paradigme družbenega in gospodarskega razvoja, je po našem mnenju koristno sintezno predstaviti nekatere aktualne razvojne spremembe, ki se pojavljajo v razvitih državah in ki bodo oz. že vplivajo na spreminjanje razvojnih okoliščin v Sloveniji. Spremembe bomo predstavili po skupinah osnovnih razvojnih nosilcev.

Država:

Vloga države v industrijski družbi je izražena v usmerjanju in alociranju razvojnih virov, v razvoju institucionalnega okvira za načrtovanje ter upravljanje ekonomskega, socialnega in prostorskega sistema družbe. Država sprejema zakone, ki regulirajo življenja posameznikov in skupnosti, ter obenem financira številne storitve, ki jih zagotavlja preko lokalnih oblasti. Država se pojavlja kot nosilec in distributer kolektivnih storitev. Informacijska revolucija v temeljih spreminja njeno vlogo, saj omogoča sodobna komunikacijska infrastruktura s posredovanjem neposrednega in takojšnjega dostopa do informacij posameznikom, podjetjem in lokalnim oblastem kakovosten izbor on-line storitev ter večjo možnost izbire med njimi glede na kakovost in ceno. Na ta način se radikalno spreminja dosednji koncept kolektivnih storitvenih dejavnosti, ki so se zaradi prevlade fizičnega dostopa do nosilcev (izobraževalne ustanove, banke, pošte, zavarovalnice itd.) prostorsko koncentrirale v hierarhično strukturiranem sistemu urbanih naselij.

Lokalne in regionalne skupnosti

Oblasti lokalnih in regionalnih skupnosti danes večinoma upravljajo storitve, ki jih financira država. Po drugi strani se lokalne in regionalne oblasti pojavljajo kot naravne marketinške in razvojne agencije za svoje lokalne oz. regionalne skupnosti. Zbirajo in upravljajo javne ter tržne informacije in predstavljajo točko, v kateri se stekajo relevantne informacije lokalnega informacijskega območja. Lokalne in regionalne oblasti, ki se zavedajo tržne vrednosti informacij in se učijo, kako uporabiti lastne informacijske vire, ustvarjajo zaposlitvene priložnosti. EU in WTO se zavzemata za odprto tekmovanje za vire, tudi tiste, ki jih zagotavlja država. Države, regionalne in lokalne skupnosti morajo za pridobitev potrebnih virov tekmovati z drugimi skupnostmi. Tekmovanje postaja vse bolj težavno, toda tiste organizacije, ki imajo dostop do informacij, so v prednosti pred konkurenti.

Lokalni voditelji bodo vse manj odvisni od informacij, razvojnih usmeritev in zakonskih omejitev nacionalnih oblasti, ter bodo prevzeli lokalne socialne in ekonomske zadeve v svoje roke in zasledovali politike, ki bodo spodbujale povečanje zaposlenosti in ekonomsko rast ter izboljšanje kakovosti življenja znotraj regije ne oziraje se na razvojne politike, ki bodo obstajale na nacionalni ravni.

"Nasproten tok pridobivanja suverenosti" v katerem bodo lokalne skupnosti pridobile večjo odgovornost za blaginjo svojih prebivalcev kot kdajkoli poprej poteka v času, ko se informacije in trgi vse bolj globalizirajo. Novice, denar, ekonomski in politični vpliv - ne da bi posebej omenjali blaga in storitev - se ne bodo več mogle omejevati znotraj nacionalnih meja, temveč se bodo pogostokrat trenutno prenašale v vse konce sveta. Na ta način se bo

bistveno omejil če že ne v celoti zmanjšal vpliv nacionalnih oblasti na ustvarjanje političnih in ekonomskih pogojev za obnašanje in delovanje različnih razvojnih subjektov od posameznikov, podjetij do lokalnih in regionalnih skupnosti. To bo posledično imelo za posledico pojav tim. geopolitičnega paradoksa, ko bo nacionalna država po eni strani postala prevelika in preveč oddaljena, da bi lahko še naprej uspešno reševala probleme na lokalni ravni, po drugi strani pa postala premajhna za reševanje neomejenih problemov sveta.

Lokalne skupnosti v Sloveniji posvečajo Evropi in EU ter možnostim, ki jih nudijo njihovi razvojni programi, premalo pozornosti. Številne med njimi niso uspele pripraviti razvojnih politik in ukrepov, potrebnih za uvajanje informacijske družbe v njihovo okolje. Lokalne skupnosti, ki ne bodo oblikovale politik, s katerimi se bodo odzivale na potrebe in razvojne usmeritve EU, ne bodo sposobne učinkovito kandidirati za razvojna sredstva. Ena od osnovnih razvojnih usmeritev EU je povečanje konkurenčnosti na svetovnem trgu. Lokalno elektronsko informacijsko območje lahko zagotovi pogoje za bolj transparentno in učinkovito distribucijo storitev ter za povečanje konkurenčne sposobnosti lokalne skupnosti.

Podjetja

Podjetja uporabljajo informacije, da si priborijo konkurenčno prednost. Že sedaj jih večina uporablja elektronske komunikacije za direktno prodajo preko telefonov, za povečanje konkurenčne sposobnosti in učinkovitosti. Telekomunikacije se uporabljajo za posredovanje informacij o proizvodih ter storitvah. Informacijska družba bo omogočila kupcem, da bodo bolj informirani o vrstah produktov in storitev, po katerih povprašujejo. Na ta način se bo ojačal konkurenčni boj.

Navedeno bo vplivalo na spreminjanje vloge mest. Mesta so se razvila kot trgovski centri in predstavljajo lokacije, kjer prebivalci nakupujejo blago in kjer podjetja procesirajo informacije, ki jih potrebujejo za trgovanje. Uporaba novih tehnologij s strani podjetij vpliva na zmanjševanje vloge mestne administracije in institucij, ki ponujajo poslovne ter druge storitve v mestu. Spremembe v načinu trgovanja in možnosti realociranja dejavnosti, ki temeljijo na intenzivni uporabi informacij ter znanja kjekoli po svetu, ogroža obstoj številnih skupnosti v razvitih državah. Podjetja si prizadevajo za lociranje proizvodnje blaga in storitev tam, kjer so stroški proizvodnje ter transporta najnižji.

Lokalna podjetja, ki so še pred nedavnim tekmovala s podjetji v svoji regiji in državi, so sedaj prisiljena tekmovati s podjetji po vsem svetu; lokalna podjetja, ki so tekmovala za visoko izobraženo delovno silo s sosednjimi regijami, morajo sedaj tekmovati na svetovni ravni, ker vse večje število prebivalcev lahko praktično prebiva kjerkoli si zaželijo ter ima obenem dostop do istega delovnega mesta do istega dohodka ter do istih proizvodov in storitev na katere so se navadili.

5.2.5. Težnje in strateške usmeritve razvoja informacijske družbe v Sloveniji s prostorskimi razsežnostmi

Razvojne težnje

ID lahko vpliva na pojav nekonkurenčnih območij, ki z zbranimi sredstvi (davki od prebivalstva in podjetij) ne bodo mogla generirati zadostnih finančnih virov za vzdrževanje

kolektivnih servisov. ID bo omogočila uvajanje principa "plačilo za uporabljene storitve" (pay-for-use). V bodoče mogoče ne bo več potrebe po javnih subvencijah za storitve, ki jih financira skupnost.

Tehnologije, ki podpirajo informacijsko družbo, omogočajo lociranje na znanju in informacijah utemeljenega dela kjerkoli, kar ima številne implikacije za družbeno ter prostorsko strukturo.

Delo na domu in uporaba pisarniških prostorov s strani večjega števila uporabnikov lahko vpliva na zmanjšanje potreb po poslovnih prostorih. Mesta se lahko izpraznijo in postanejo geti za revne, kajti ljudje, ki bodo lahko kupovali blago ter storitve na razdaljo, ne bodo imeli razloga za njihov obisk in bodo živeli v predmestju.

Javni sektor mora analizirati te spremembe in ugotoviti, kako bodo vplivale na njegovo delovanje. Če napr. ni fizičnih delovnih mest, ni možno odmeriti davkov zaposlenim. Drugi premislek je potreben na področju uporabe transportne infrastrukture. Ker tehnologija vpliva na "krčenje" sveta, bodo obstajale manjše potrebe po potovanjih, sredstva, ki se sedaj namenjajo za investicije v cestno in železniško infrastrukturo, se lahko pokažejo kot neučinkovito uporabljena.

Oblasti morajo načrtovati investicijske izdatke vnaprej, zaradi česar se zelo težko prilagajajo hitro spreminjajočim se okoliščinam in zahtevam. ID poslabšuje opisane razmere s pospeševanjem sprememb ter poslabševanjem pogojev za napovedovanje prihodnjih potreb. Prometna infrastruktura ali poslovni center lahko napr. zastari kmalu po dokončanju zaradi sprememb v poslovnih tokovih, preferencah in zahtevah. Upošteva se pospešeno stopnjo sprememb je za lokalne ter centralne oblasti bolj koristno oblikovanje strategije in načrta uvajanja ter implementacije informacijsko-komunikacijske infrastrukture in z njimi povezanih aplikacij ter storitev, kot pa izgradnja nove cestne infrastrukture.

Razvoj ID v Sloveniji bo odvisen od oblikovanja informacijskih območij, ki omogočajo dostop do informacij preko različnih komunikacijskih platform. Informacijska območja so zasnovana na državni, regionalnih in lokalnih skupnostih. Te skupnosti so določene z odnosi ter interesi. Različne organizacije in posamezniki se pojavljajo kot ponudniki informacij, ki jih potrebujejo informacijska območja. Nekateri delujejo na lokalni, drugi na regionalni, nacionalni ter/ali internacionalni ravni. Javne institucije morajo zagotoviti ustrežanje razpoložljivih informacij potrebam prebivalcev in podjetij. Informacijska območja oblikujejo nova trgovinska omrežja. Posamezniki, regije in države, ki ne bodo priključeni na ta omrežja, bodo postali nekonkurenčni.

Strateške razvojne usmeritve

Uspešen in učinkovit razvoj sistema telekomunikacij v Sloveniji je možen ob predpostavki, da se država, podjetja, lokalne skupnosti, nevladne organizacije in posamezniki afirmativno opredelijo do pospešenega razvoja ter uvajanja prvin ID v vse segmente gospodarskega in družbenega življenja.

Potreba po upoštevanju in podpiranju nacionalne razvojne dimenzije je jasno izpostavljena v Strategiji ekonomskih odnosov s tujino (SEOT). V SEOT je poudarjena nujnost posodabljanja telekomunikacijske infrastrukture, ki bi moralo biti nadgrajeno s konkurenčno ponudbo

sodobnih komunikacijskih storitev, ki predstavljajo enega od temeljnih pogojev za prehod iz industrijske v ID. Obenem je predlagana ideja, da bi se Slovenija razvila v primarno telekomunikacijsko vozlišče za potrebe srednje in vzhodne Evrope. Uresničljivost izvedbe omenjenega koncepta naj bi zagotavljala vrhunska znanja in izkušnje na relevantnih telekomunikacijskih področjih Slovenije. Usmeritve v SEOT posegajo praktično na vsa zgoraj opredeljena temeljna področja informacijske družbe, predvsem na področje prenašanja digitalnih elektronskih informacij ter deloma tudi na področji proizvajalcev strojne in programske opreme.

Tudi v Nacionalnem programu razvoja telekomunikacij (NPRTel) zasledimo pozitivno opredelitev do pojma ID. Toda za njeno uresničevanje v Sloveniji so predlagani dokaj enostranski cilji s prevladujočim poudarkom na razvoju informacijsko-komunikacijske tehnologije in infrastrukture, manj pa na razvoju novih aplikacij ter storitev. Prevladuje obravnava problematike razvoja ustrezne infrastrukture in opreme za prenos digitalnih elektronskih informacij.

ID se v Sloveniji ne bo mogla v celoti uveljaviti, če se prenašalcem elektronskih informacij ter tujim in domačim proizvajalcem strojne ter programske opreme kmalu aktivno ne pridružijo oz. prevzamejo vodilne vloge dobavitelji in uporabniki informacij.

V mislih imamo predvsem spreminjanje odnosa in ravnanja države, podjetij ter lokalnih oblasti.

Slovenska država se še ni v celoti zavedla potenciala, ki ga prinašajo nove informacijsko-komunikacijske tehnologije in infrastruktura ter na njih temelječe aplikacije in storitve za povečanje učinkovitosti vseh podsistemov države - predvsem pa gospodarskega ter institucionalnega - in za povečanje njene konkurenčnosti na evropski ter globalni ravni.

Na ravni lokalnih oblasti je položaj razen v nekaterih izjemnih primerih še slabši. Še posebej je zaskrbljujoče stanje v mestnih občinah, ki bi morale predstavljati generator razvoja v Evropi mest in regij.

Na ravni podjetij je stanje nekoliko boljše, vendar pa so razlike v obsegu in načinu uporabe informacijsko-komunikacijskih tehnoloških ter infrastrukturnih možnosti velike.

Pri oblikovanju vizije in strategije razvoja Slovenije kot informacijske družbe bi bilo potrebno upoštevati naslednje kritične dejavnike uspešnosti:

1. za omogočanje razvojnega zagona je potrebna močna državna politična, materialna in organizacijska, ki bi jo operativno izvajalo Ministrstvo za promet in zveze v tesnem sodelovanju z vsemi ostalimi ministrstvi, kajti prehod v informacijsko družbo zadeva prav vse družbene podsisteme;
2. vizija - nujen je domiseln, zahteven in vendarle stvaren pristop;
3. zanos - obstajati mora želja po izrabi priložnosti in sprejemanje sprememb. Potreben je paradigmatični premik v načinu razmišljanja na vseh ravneh;
4. kritična količina - v izvajanje pilotnih projektov in v proces širše implementacije je potrebno vključiti čim več razvojnih subjektov;
5. lastništvo - obstajati mora dogovor o strateškem okviru in akcijskih planih, strategija ter konkretne akcije pa morajo biti usmerjene k zadovoljevanju konkretnih potreb;
6. koordinacija - virov in prizadevanj, da se izognemo podvajanju;

7. partnerstvo – med zasebnim, javnim ter prostovoljnim sektorjem;
8. katalizator – javni sektor mora igrati ključno vlogo kot razvojni katalizator;
9. investicije – zasebni sektor mora prevzeti del vloge pri investicijah, še posebej v izobraževanju;
10. sodelovanje – obstajati mora pripravljenost za izmenjavo izkušenj in uspešnih primerov;
11. analiza – analizirati je potrebno programe in akcije na področju informacijske družbe, pridobljena znanja pa koristno uporabljati pri nadaljnjem razvoju strategije;
12. dostop – omogočen mora biti lahek dostop do informacijsko-komunikacijske tehnologije, infrastrukture in izobraževanja.

6. USMERITVE DRUŽBENO-PROSTORSKEGA RAZVOJA: PLANSKO STRATEŠKA VPRAŠANJA

(dr. Boris Gaberščik)

6.1.1. Uvod

Imam vtis kot da nekateri danes odkrivajo regionalno prostorsko planiranje. Vendar imajo nekatere prostorske vede kot sta urbanizem in geografija vsaj 50 letno tradicijo, če odmislimo, da je arhitekt Maks Fabiani že leta 1907 izdelal prvi regionalni prostorski plan za potek plovne poti Donava - Jadran s podrobno opredelitvijo vodne regulacije Soče. Bolj sistematično regionalno prostorsko planiranje pa se je pričelo leta 1953, ko sta arhitekta Edvard Ravnikar in Branko Kocmut izdelala prvi regionalni plan za turistični razvoj Pohorja (1). Bogati arhivi (glej vire 1-5) nam omogočajo, da v vseh teh načrtih, študijah in tekstih najdemo obilo odgovorov na temeljna vprašanja prostorskega načrtovanja na regionalni ravni. Glede na splošno prepričanje, da ne bomo izmišljali novosti se bom posluževal dokumentacije in za našo nalogo pomembnejše dele citiral. S tem bo naloga dobila tudi širši značaj.

6.1.2. Stanje in vidiki družbenega razvoja

Stanje in vidike družbenega razvoja bom komentiral v kontekstu regionalnega prostorskega načrtovanja in regionalnega razvoja. Pri tem ločujem dvoje: prvič dejansko stanje kulturne krajine in drugič stanje institucionaliziranosti družbe, ki to stanje spreminja. Stanje je vedno lahko zadovoljivo ali nezadovoljivo. Isto velja za vidike družbenega razvoja.

Če za trenutek zanemarimo varovalni aspekt prostorskega razvoja, je naloga prostorskega načrtovanja predvsem ta, da se spremeni/spreminja raba prostora/tal, funkcijska opredelitev prostora in grajena prostorska struktura ter okolje v širšem smislu. Prostor pa ima še en atribut, ki ga sociala in ekonomika nimata to je, da je prostor medij tudi za socialni in ekonomski razvoj, da je prostor za celosten razvoj isti in ga ne moremo povečati. V smislu splošnega razvoja je prostor tisti na katerem je potrebno uskladiti kompleksno strukturo in najbolj smotrno opredelitev prostora in raba tal.

V nadaljevanju naloge bom skušal opredeliti odnos družbe:

- 1.do narave in varstva narave
- 2.do urbanizacije, poselitve in omrežja naselij,

- 3 do celovite infrastrukture

1. Narava in varstvo narave

»Naravni prostor je v zavesti povprečnega Slovenca prisoten predvsem kot gorski svet, veliko bolj kot morje. Krajinske prvine (gore, vinogradi, gorice, jezera) naj bi bile najbolj pomembne za prepoznavnost Slovenije. Naravno okolje predstavlja pomemben del kakovosti življenja, saj mnogim pomenijo sprehodi v naravo bistveno bogatitev življenja. V naravnem okolju bi ljudi najbolj motila odlagališča, zapor, kamnolom, vojašnica in begunski center« (6).

Po mnenju Dušana Pluta ima Slovenija »izredno krajinsko in biološko pestrost, bogate gozdne in vodne vire, razmeroma visoko stopnjo ohranjenosti narave v večini pokrajinskih ekosistemov, z izjemo rečno-dolinskega, a izrazito sezonsko pokrajinsko občutljivost na posamezne oblike onesnaževanja« (7).

»Gozd, ki pokriva več kot polovico Slovenije je z lesno proizvodnega vidika vse manj zanimiv kot ekonomska propozicija, čeprav les zagotovo ostaja naša najpomembnejša surovina in še obnovljiva povrh« in »obratno sorazmerno temu trendu pa narašča pomen gozda kot sooblikovalca naše krajine in okolja nasploh. Gozd je pramatica naše kulturne krajine - iz njega smo si izkrčili ves kulturni prostor« (8).

»Kmetijstvo postaja celo v ruralnih območjih manj pomembna ekonomska panoga. Delež v DBP je od leta 1970 padel do leta 1992 od 13% na 4.5%« (9).

»Vendar se naravne razmere v Sloveniji, kljub prizadevanjem za izboljšanje še vedno ne popravljajo, kar kažejo ogroženi vodni viri in vodni režimi ter osiromašeni in pokrajinsko bolj ranljivi vodni in obvodni ekosistemi« (10). »Ocene ravnanja z odpadki v Sloveniji so kritične, kažejo na enega temeljnih nerešenih okoljskih problemov« (ibid.).

2. Urbanizacija, poselitev in omrežja naselij

»Urbanizacijo Slovenije tudi danes označujejo pojavi, ki jih poznamo iz preteklosti, razpršena poselitev, stalno podrejanje planov trenutno najvplivnejši skupini, slaba institucionalna artikulacija sistema urejanja prostora....« (11). »Posledica razpršene gradnje je pretirana poraba kmetijskih zemljišč ter s tem povezano zmanjševanje naravnega značaja prostora.« in »Razpršeno gradnjo spremlja neracionalna, draga in pomanjkljiva komunalna oprema (ibid.).

»Konec stoletja pa živi v mestih že milijon ljudi ali nekaj več kot 50% vseh prebivalcev države« (ibid.). »Mesta kot žarišča inventivnosti in družbenega dogajanja širijo vsako svoj vpliv na določeno (vplivno) območje, s tem pa nastaja v pokrajini in deželi regionalizacija, ki izraža še druge vplive in interese.« (ibid.).

3. Celovita infrastruktura

Pojmovanje infrastrukture je zelo široko. Pojm se je pojavil v času druge svetovne vojne v vojnostrateškem jezikoslovju. Vseboval je vso socialno, gospodarsko in prostorsko opremo za življenje in delovanje velikih vojnih enot od kompleksne tehnične nastanitvene opreme do premeščanja in vzdrževanja opreme, vključno planiranja in financiranja. Pojem infrastrukture se je obdržal v besednjaku urbanizma in regionalizma tudi po končani vojni v kontekstu

velike evropske prenovе porušenih mest.. Danes pojmuje mo kot infrastrukturo predvsem regionalno in komunalno opremo, ki služi oskrbi prebivalstva z vodo, energijo in toploto pa tudi čiščanju vode in odstranjevanju odpadkov ter odpadkov.

Na tem področju je stanje slabo. Voda, je več ali manj onesnažena, velika nevarnost onesnaževanja dnevno preti podtalnici (ekološka kontaminacija), na kanalizacijsko omrežje je priključen izredno majhen delež hiš v Sloveniji, premalo je čistilnih naprav. Velik je problem z odpadki, deponije se bodo v kratkem času zapolnile. Oskrba z energijo je trenutno relativno dobra, čeprav na enoto proizvoda in bivanjsko enoto porabimo veliko preveč energije.

Pri vprašanju institucionaliziranosti družbe gre za njeno racionalno organiziranost in s tem v zvezi za našo zakonodajo. Potem ko so nekateri v starem družbenem sistemu, pred osamosvojitvijo, skušali na silo vspostaviti enotno metodologijo družbenega planiranja in ko to zaradi obsežnosti problemov, nedorečenosti sistemov ekonomskega in socialnega planiranja ter vodilne ideologije ni uspelo, je sledilo: »postopno osveščanje o problemu ločitve gospodarskega in prostorskega planiranja in vspostavitve pravnih osnov za nujno integracijo, nastal pa je nov problem, kako določiti ustrezní proces integracije. Zakonodaja je podala stvarne vsebinske elemente za prostorsko planiranje, toda razvijanje elementov procedure je bila prepuščena skupnosti.« (12).

Z dejanskim stanjem naše organiziranosti ne moremo biti zadovoljni, ker je plansko urejanje prostora na zelo nizki ravni. Še najboljše je na državni ravni, vendar je zelo enostransko, pretežno za potrebe izgradnje avtocest. Na lokalnem nivoju se je institucionalna urejenost v novem tržno gospodarskem sistemu celo poslabšala. Ne izdelujemo več zazidalnih in ureditvenih načrtov, večinoma jih nadomeščajo nezanesljivi ureditveni pogoji, ki se zelo ohlapno tolmačijo. Regionalnega prostorskega planiranja pa ni kar nekateri opravičujejo s tem, da ne obstojajo regije/pokrajine. tako imamo le akademske poskuse regionalnega planiranja, ki pa imajo vsaj veliko metodološko vrednost. Zelo zamuja priprava nove prostorske zakonodaje. Nerazčiščena so temeljna izhodišča za zakonodajno zasnovu. Izvajalci planiranja niso ustrezno organizirani. Urejanje prostora, posebno na lokalni ravni, je z nekaterimi izjemami na nizki strokovni ravni ali pa rezultat nepremičninskih in drugih finančnih špekulacij. Podrobneje bomo zadeve opredeljevali v naslednjih fazah naloge. Obravnavali bomo namen prostorskega reda/urejanja in regionalnega prostorskega načrtovanja, prostorska območja razvoja in načrtovanja, vsebino načrtovanja, uporabnike in izvajalce načrtovanja, metode in postopke načrtovanja.

6.1.3. Problemi in cilji

»Regionalno prostorsko planiranje je instrument, metoda, znanost in umetnost sistematičnega koordiniranja regionalnega razvoja« (13). Po tej metodi opredeljujemo prostorske cilje, na osnovi stanja nekega območja, njegovih naravnih in antropogenih danosti, razvojnih možnosti in ovir, določenih vrednot ter teženj razvoja. Glede na razpoložljive vire se opredelijo problemi in cilji pa tudi strategije za doseganje ciljev. To pa pomeni, da moramo opredeliti tudi subjekte odgovorne za razvoj, termine uresničevanja načrtov in programov ter uveljaviti kontrolo dela.

Najtežje je ugotoviti prave ključne probleme, njihov značaj in velikost pa tudi vzroke zaradi katerih so nastali. Le z odpravljanjem vzrokov lahko rešujemo določene probleme. probleme pa običajno enačimo z negativno oceno stanja, sicer običajno problem sploh ne bi obstajal, kajti spreminjamo predvsem tisto kar je slabo, ne pa tistega kar je dobro, uspešno.

Kot pri ugotavljanju stanja lahko tudi področju problemov govorimo o konkretnih urejevalskih problemih v prostoru in o institucionalnih problemih slovenske družbe.. Po mojem mnenju je prezigodaj, da opredelimo te probleme samo na osnovi nekega nezadovoljivega stanja, ker je potrebno za posamzne probleme poiskati vzroke in probleme sistemizirati glede na njihovo težo in aktualnost.

V tem času lahko kot nesporna splošna cilja opredelimo:

1. varovanje, ohranjanje in negovanje naravne in kulturne dediščine
2. splošen usklajen in sonaraven razvoj

Vendar prav drugo še ni dovolj dorečeno. Zato v praksi prihaja do zelo različnih tolmačenj tega pojma. Pojavljajo se termini kot: trajno uravnovežen, celosten, skladen, sonaraven. O tem sem pisal v recenziji študije Metodologija regionalnega prostorskega planiranja (14).

Vladimir B. Mušič v svojem referatu (15) navaja nekatere širše smotre in cilje: ohranitev in krepitev regionalne identitete in raznolikosti, pospeševanje uravnoveženega družbeno-ekonomskega razvoja regij in zmanjševanje naklonjenosti daljinskim migracijam, pospeševanje kakovostnega prostorskega razvoja in izboljševanje kakovosti življenja, oblikovanje okolje novega tipa urbanizirane kulturne krajine, ustvarjanje dolgoročne finančne učinkovitosti s koherentnim prostorskim razvojem, usklajevanje različnih sektorskih politik, ki imajo prostorske učinke. Med domačimi razvojnimi cilji pa omenja konkretne tekoče in nove projekte od Programa avtocest, hitre železnice, mestnega in regionalnega potniške prometa v Ljubljani, do logističnih centrov in ciljev na področju izgradnje druge infrastrukture.

6.1.4. Družbene vrednote

Katere so tiste vrednote, ki jih bo v regionalnem prostorskem načrtovanju upoštevali, ko bomo postavljali izhodišča in cilje našega ravnanja. Ali jih lahko opredelimo v naslednjih kategorijah:

politične svoboščine in odgovornosti/ kot so na primer svoboda izbora kraja bivanja in dela, participacija pri načrtovanju, pravica do zdravega okolja, pravica do osebne pobude in zasebnega lastništva nepremičnin. Pa tudi človečnost v odnosu do soljudi, zavezanost do dobrih dejanj, nenasilnost in spoštovanje življenja, pravičnost in solidarnost, resnicoljubnost in strpnost, medsebojno spoštovanje in partnerstvo itd./

socialne vrednote/ kot so na primer: socialna integracija, socialna varnost, zaposlenost, zdravstvena varnost, svoboda izobraževanja in šolanja, kulturna pluralnost, itd./

ekonomske vrednote/ kot so na primer: finančna stabilnost, storilnost, racionalnost, dohodkovna pravičnost, inovativnost, varčnost, solidarnost, itd./

prostorske vrednote/ kot so na primer: biotska pestrost negovane narave, okoljske kvalitete kot so čista voda in zrak, urejena kulturna krajina, racionalna poselitev, bivanjske kvalitete, razvita infrastruktura, udobne hitre komunikacije, dobra arhitektura, ohranjena zgodovinska stavbna dediščina, itd./

Ali bomo pri regionalnem prostorskem načrtovanju upoštevali vse vrednote politične, socialne, ekonomske ali predvsem prostorske vrednote.. Odgovor je da, saj prostorskih vrednot ne moremo opredeljevati izven konteksta drugih vrednot.

6.1.5. Težnje

»Težnja je prizadevanje za doseg, uresničitev nečesa, torej doseganje cilja« (16). Težnje se izražajo na osnovi zelo različnih interesov, ki so lahko osebni, zasebni, skupinski, podjetniški, sindikalni, državni, regionalni, lokalni, strankarski itd. Težnja je lahko tudi v nasprotju do opredeljenega ali sprejetega družbenega cilja, zato običajno nastajajo konflikti, tudi prostorski konflikti. Cilji so namreč glede na interese določene skupine lahko zelo različni in diametralno nasprotni.

Takozvane mentalne mape, prikazujejo pretežne in trenutne težnje ljudi do nekega vprašanja. Tako tudi »Spoznadni zemljevid Slovenije« (6). Vzeti ga moramo kot legitimen rezultat, ki opredeljuje težnje Slovencev tudi do nekaterih pomembnih prostorskih vprašanj, vendar le kot opozorilo na katere probleme lahko naletimo, ko bomo opredeljevali družbene cilje regionalnega razvoja in regionalnega prostorskega načrtovanja in s kakšnimi konflikti lahko računamo.

Zato moramo v naslednjih fazah povzeti tudi ugotovitve stroke in civilne družbe. To je legitimno saj ima tudi stroka in znanost svojo »težo«, običajno težijo k racionalnosti, sistematičnosti, argumentiranosti.

Če govorimo v okviru teženj o strokovnih pogledih na regionalno prostorsko planiranje obstaja obsežna literatura. Enotni imenovalec vseh tez je, da je regionalno prostorsko planiranje legitimno, upravičeno, teoretsko podkovo, praktično preizkušeno. Strokovni pogledi niso tako različni kar zadeva vsebino planiranja kot so različni glede na metodo planiranja, saj je sama metoda v stalnem teoretskem razvoju.

V kontekstu naloge Družba in prostorski razvoj bi veljalo poenotiti določene poglede na sistem regionalnega prostorskega planiranja in na naslednja vprašanja:

1. pojem regija (institucionalna, problemska, konceptualna)
2. pristojnost za izdelavo plana, koordinacija in spremljanje izvajanja plana
3. prostorsko relevantne kategorije v planu glede na vsebino plana
4. postopek in metode izdelave plana

Uskladiti kaže tudi poglede na ponudbo kompleksnega strukturnega planiranja (17)

Literatura:

- (1) Edvard Ravnikar in Branko Kocmut: REGIONALNA SKICA UREDITVE POHORJA, Revija ARHITEKT št.8/1953.
- (2) Edvard Ravnikar in Savin Sever: REGIONALNA ZASNOVA PIRANSKEGA POLOTOKA, Revija ARHITEKT XX, str.10-14, Ljubljana, 1956.
- (3) France Ivanšek: REGIONALNI NAČRT GORNJESAVSKE DOLINE, Revija ARHITEKT XVI, str.4-11, Ljubljana 1955.
- (4) Boris Gaberščik: K URBANIZACIJI GLAVNIH CEST SLOVENIJE, Revija ARHITEKT št.4/1960.
- (5) Edvard Ravnikar in Anton Pibernik: LJUBLJANSKI REGION, Revija ARHITEKT, leto 1960.

- (6) SPOZNAVNI ZEMLJEVID SLOVENIJE, Povzetek, poglavje 2.1. in 2.8 Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Skupina raziskovalcev, Ljubljana 1999.
- (7) Dušan Plut: PROSTOR IN OKOLJE SLOVENIJE V PRIMEŽU EVROPSKE ZVEZE, Študije za slovenski nacionalni program, Nova revija 1-1999, str.114, Ljubljana 1999.
- (8) Boštjan Anko: SLOVENSKI GOZD IN GOZDARSTVO NA POTI V EVROPSKO ZVEZO. Študije za slovenski nacionalni program, Nova revija 1-1999, str.124, Ljubljana 1999.
- (9) Inštitut za geografijo: PROSTORSKI VPLIVI PRIBLIŽEVANJA SLOVENIJE EVROPSKI ZVEZI. Zaključno poročilo, str.21, Ljubljana, december 1998.
- (10) Svet za varstvo okolja RS: VAROVANJE KORENIN ŽIVLJENJA, Skupinsko delo članov Sveta, razprave v letih 1996 in 1997, str.. 11 in 24. Uredil dr.Avguštin Lah.Ljubljana 1998.
- (11) MESTA IN URBANIZACIJA, Svet za varstvo okolja RS, Zbirka usklajeno in sonaravno 3, .Dekleva, str.4, Premzl, str. 6, Mušič, str.8, Drozg, str. 16 in 19, Ljubljana 1999.
- (12) VRSTA REGIONALNIH ŠTUDIJ, socialna, ekonometrijska, demografska, poselitvena valorizacija, str.34,. Jugoslovansko-ameriški projekt regionalnega in urbanističnega planiranja, UISRS, Ljubljana 1968.
- (13) V.Kokole, V.Frankovič, H.B.Fisher: TOWARD A METHODOLOGY FOR REGIONAL PLANNING, Appendix, str. 60, UISRS, Ljubljana 1968.
- (14) B. Gaberščik: RECENZIJA NALOGE REGIONALNO PROSTORSKO PLANIRANJE, Urad RS za prostorsko planiranje, str.7, Ljubljana, 1997.
- (15) Vladimir B. Mušič: VIZIJA PROSTORSKEGA RAZVOJA REPUBLIKE SLOVENIJE, Vmesno poročilo, str. 7-9, Ljubljana 1999.
- (16) SLOVENSKI SLOVAR KNJIŽNEGA JEZIKA, str.1395, SAZU, Založba DZS, Ljubljana 1995.
- (17) B. Gaberščik: KONSTRUKTIVNA NADGRADNJA METODOLOŠKE TABELE ZA PROSTORSK PLANIRANJE. Regionalno prostorsko planiranje, Institut za geografijo, Ljubljana 1997 in B:G. Recenzija, str. 17. Ljubljana 1997.